

LIETUVOS
AUKŠTŲJŲ
MOKYKLŲ
MOKSLO
DARBAI

ISTORIJA

1 9 9 9

L
X

V I L N I U S

ISTORIJA X L

ISSN 1392-0456

Vilniaus pedagoginis universitetas, T. Ševčenkos 31, LT 2009 Vilnius

Redakcinė kolegija

Doc. dr. Romas BATŪRA, Vilniaus pedagoginis universitetas

Doc. dr. Eugenijus JOVAIŠA (pirmininkas), Vilniaus pedagoginis universitetas

Habil. dr. Vytautas KAZAKEVIČIUS, Lietuvos istorijos institutas

Doc. dr. Libertas KLIMKA (pirmininko pav.), Vilniaus pedagoginis universitetas

Prof. habil. dr. Mykolas MICHELBERTAS, Vilniaus universitetas

Doc. dr. Juozas SKIRIUS, Vilniaus pedagoginis universitetas

Doc. dr. Antanas ŠENAVIČIUS, Lietuvos teisės akademija

Prof. habil. dr. Antanas TYLA, Lietuvos istorijos institutas

E. prof. p. habil. dr. Liudas TRUSKA, Vilniaus pedagoginis universitetas, Kauno Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Albinas VISOCKIS, Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija, Vilniaus pedagoginis universitetas

Atsakomoji sekretorė Audronė JANUŽYTĖ, Vilniaus pedagoginis universitetas

Redaktorė Rita KLIMKIENĖ

Vertėja doc. dr. Janina BUITKIENĖ

Dailininkė Jurga JANUŠKEVIČIŪTĖ

Ieva ŠENAVIČIENĖ

Tautos budimas ir blaivybės sąjūdis

*Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT 2001 Vilnius.
Gauta 1998 m. gruodžio 4 d.*

„Tautų istorijoje maža tėra buvę liūdnusių valandų už tąjį vaizdą, kurį buvo sudariusi mūsų tauta prieš tautinį savo atgimimą, – rašė Stasys Šalkauskis. – Vos tepakeldama ant savo susilpusių pečių sunkų istorinės praeities likimą ji buvo jau bėmerdinti visais atžvilgiais, jos tautinė individualybė, sudarkyta ir suskaldyta svetimos įtakos bei prievartos, negalėjo pasigirti nei susipratimu, nei nepriklausomumu, nei kultūringumu, nei galingumu“ (1). Taigi daugeliui tyrinėtojų nedavė ramybės mintis, kokiū būdu, kokių vidinių ir išorinių jėgų veikiamas radosi lietuvių tautinis atgimimas, kai, atrodė, jokie atgimimo nebegalėjo būti.

Lietuvių tautinio atgimimo klausimas yra toks sudėtingas ir apima tiek įvairiausių aspektų, kad trumpame straipsnyje jo neįmanoma net išsamiau apibrėžti. Todėl čia tesustosiu tik ties viena daugiau išorine šio klausimo puse, kuri iki šiol dar nebuvo sulaukusi įdėmesnio tyrinėtojų dėmesio – XIX a. 2-oje pusėje, dar iki 1863 m. sukilimo, arba pradiniu tautinio sąjūdžio laikotarpiu, išryškėjusiais tautos budimo ženklais, laikydamą, kad XIX a. 1-oje pusėje lietuvių liaudies tautinė savimone vargiai galėjo labiau pasikeisti, esant labai negausiai tautinei inteligentijai.

Iki šiol, kalbėdami apie lietuvių tautinį atgimimą ir juo labiau apie tautinį sąjūdį, iš tikrųjų turėdavome omenyje šių procesų vedlių, t. y. pasaulietinės ir dvasinės lietuvių inteligentijos, veiklą. Tuo tarpu apie pasyvų atgimimo subjektą, arba vedamuosius, t. y. pačią lietuvių tautą, be kurios atgimimas iš viso neturėtų prasimės, mąstyta labai nedaug arba veikiau visai nemąstyta. Juo labiau nebandyta atsakyti į klausimą, ar XIX a. 2-os pusės pradžioje gausėjant lietuvių tautinei inteligentijai ir suintensyvėjus jos veiklai, kur nors jau buvo

pastebimos pačios liaudies tautinės savimone kilimo apraiškos ir kaip jos pasireiškė.

Antanas Maceina yra pasakęs: „istorijoje buvome taip, kaip kalbame“ (2). Todėl prieš pradėdami ieškoti tautos budimo ženklų, prisiminkime XIX a. 2-os pusės tautinį gyventojų pasiskirstymą Lietuvos etninėse žemėse, taip pat atkreipkime dėmesį į jų religiją.

Pirmieji oficialūs šio laikotarpio gyventojų surašymo duomenys liečia XIX a. 7-ąjį dešimtmetį. Vilniaus mokyto apygardos rusų valdininkas Aleksandras Beleckis savo knygelėje apie Lietuvos katalikiškąsias seminarias (3) nurodė, jog 1864 m. Vidaus reikalų ministerijos buvo išleistas Vakarų Rusijos krašto gyventojų atlasas pagal jų išpažįtamą tikėjimą. Pagal atlasą, Kauno gubernijoje lenkai iš viso sudarė 3,54% visų gyventojų katalikų, lietuvių tautybės gyventojai – daugiau nei 90% visų katalikų.

Panašų rezultatą Kauno gubernatorius, skaičiuodamas katalikus Kauno gubernijoje, gavo ir po 20 metų. Anot jo, Kaune katalikai lenkai 1884 m. tarp visų katalikų sudarė 14%, o visoje gubernijoje – 2,7%. Kad daugiau nei 90% katalikų Kauno gubernijoje buvo lietuviai, patvirtino ir tais pat metais katalikų dvasininkų rinkti duomenys apie gyventojus katalikus. Taigi reikia manyti, kad lietuvių nutautėjimas šioje gubernijoje iš viso nevyko arba buvo labai nežymus.

Vilniaus gubernijoje gyventojų surašymo duomenys lietuvių atžvilgiu šiaipjau laikomi rusų valdžios tendencingai mažintais. Pagal rusų generalinio štabo karininko A. Korevos žinių rinkinį 1861 m. lietuvių čia būta 46%, 1862 m. pagal kvalifikuojamus kaip patikimiausius M. Lebedkino duomenis – 49,98%, tarp jų lietuvių katalikų – 46,35%, lenkų – 18,42%, gudų – 17,42% (4). 1897 m. pirmojo rusų statistinio gyventojų surašymo duomenimis šios gubernijos gyventojų santykis atrodo ženkliai pakitęs lietuvių nenaudai.

Statistinių duomenų apie Augustavo gubernijos gyventojus, juo labiau katalikus, 7-ojo dešimtmečio pradžioje nėra žinoma. Pagal Eduardo Volterio pateiktą statistiką, iš Augustavo gubernijos 1866 m. atsiskyrusioje Suvalkų gubernijoje 1889 m. lietuvių būta 57,8%, lenkų – 19,1%, gudų – 3,5% visų gyventojų, 1897 m. lietuvių buvo sumažėję iki 52,77%.

Taigi ekstrapoliuojant minėtus statistinius duomenis galima teigti, kad iki sukilimo tik Kauno gubernijoje tarp katalikų daugiau nei 90% žmonių buvo lietuvių tautybės. Kadangi Kauno gubernijos duomenys apėmė ir Kauno mieste gyvenusius lietuvius, kurių ten bū-

ta daug mažiau, išeitų, jog gubernijos periferijoje katalikai buvo kone vieni lietuviai, kitų tautybių gyventojų katalikų ten būta nedaug.

Grįžkime prie tautos budimo požymių. Turint omenyje gyventojų statistiką, nėra abejonės, kad XIX a. 2-os pusės pradžioje lietuvių tautinės savimonės apraiškų pirmiausia reikėtų ieškoti Kauno gubernijoje ir ypač Žemaitijoje, kur pagrindiniai gyventojai buvo išsaugoję gimtąją kalbą bei protėvių kultūrą – būdo, papročių, tautosakos tradicijas. Todėl stabtelėkime ties ryškiausiais Žemaitijos savitumais, skiriančiais ją iš kitų Lietuvos sričių. Jų galima pastebėti net keletą: tai, be abejo, jau minėtas gyventojų tautinis ir tikybinis vienytiškumas, be to – didesnis nei kitose srityse žemesnių socialinių sluoksnių gyventojų švietimo poreikis, liudyje itin didėjusi jai skirtos literatūros paklausa gimtąja kalba, didelis, lyginant su kitomis katalikų seminarijomis, Žemaičių diecezinės seminarijos klierikų skaičius ir, pagaliau, ypač masinis blaivybės sąjūdis. Trumpai aptarkime minėtus savitumus, ieškodami juose tautinio dėmens.

Apibendrinama duomenis apie Lietuvos mokyklas, Meilė Lukšienė pastebėjo, kad Kauno gubernijoje ir ypač Žemaitijoje jau XIX a. 1-oje pusėje buvo gero kai daugiau žmonių, kilusių iš valstiečių, lankiusių mokyklas ir mokėjusių bent skaityti. Dar daugiau – kai kurios apskričių mokyklos, kaip antai Žemaičių Kalvarijos, Padubysio, Dotnuvos buvo vadinamos tiesiog valstiečių mokyklomis, į jas bajorai stengdavosi savo vaikų nesiųsti (5). Lietuvos mokyklų vizitatorius Jonas Chodžka 1822 m. konstatavo, jog Žemaitijoje tarp visų Raseinių, Šiaulių, Telšių (ir Upytės) apskričių mokyklose besimokiusių mokinių beveik 52% buvę valstiečių vaikai, kai kitose Lietuvos apskrityse valstiečių vaikai sudarė tikta 11,4% (6).

XIX a. 6-ame dešimtmetyje šiaip jau didelis švietimo poreikis Žemaitijoje ėmė įgauti pastebimą tautinį atspalvį, kuris išryškėjo per sparčiai augusią žemaitiškos literatūros paklausą. Tokią paklausą liudijo ne vien žemaitiškų elementorių laidos ir tiražai, bet ir didėjęs kitokių knygų poreikis (7). Lauryno Ivinskio kalendorių populiarumas (kai kuriais metais iki 8000 egz.), Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus pateikti jo paties knygų tiražai nuo 10 000 iki 45 000 egz. rodo, kad jau buvo nemažai minėtos literatūros skaitytojų. Valančiaus rūpesčiu Varniuose 1853 m. įsteigtas knygynas, paties vyskupo žodžiais, žemaitiškas knygas išpardavinėdavo labai greitai ir vos pajėgdavo tenkinti skaitytojų poreikius. Antai lietuviškos knygos Varnių knygyne 1853 m. sudarė 25%, 1854 m. – 35% visų knygyne parduodamų knygų, o 1859 m. – jau 69%, 1863 m. – net 77% (8).

Kad lietuviškos literatūros paklausa tuomet sparčiai didėjo, ir Valančius, padedamas Mikalojaus Akelaičio, 1859 m. buvo numatęs smarkiai išplėsti lietuviškų knygų leidybą, rodo 1859 m. lapkričio mėn. Akelaičio laiškas iš Varnių Adomui Honorijui Kirkorui, Vilniuje leidusiam „Pismo zborowe Wileńskie“. Akelaitis prašė

per mėnesį, kol atvyksias į Vilnių, nuliedinti lietuviškoms knygoms reikalingas raides. „Tavo spaustuvė iš manęs gaus daug darbo. Spausdinsime knygelį ne šimtais, o tūkstančiais – nuo 5 iki 10 ir 20 tūkstančių. Be knygelį liaudžiai, greitai išleisime lietuvių-lenkų ir lenkų-lietuvių žodyną, taip pat – lietuvišką gramatiką. Spausdinimo išlaidas apmokėsiu iš savo surinktų lėšų. Būtų gerai, kad pasirūpintumei lietuviškai mokančiu rinkėju“ (9). Tarp Valančiaus aplinkos lietuvių inteligentų tuomet jau buvo subrendęs ir lietuviškos periodinės spaudos liaudžiai – lietuviško laikraščio sumanymas. Taigi XIX a. 2-os pusės pradžia pasižymėjo labai suintensyvėjusia lietuvių inteligentų veikla, įkvėpta sparčiai didėjančių pačios liaudies poreikių.

Su liaudies švietimu yra glaudžiai susijęs dar vienas to meto Žemaitijos savitumas – XIX a. 2-oje pusėje, iki sukilimo, ypač didelis, lyginant su kitomis katalikų seminarijomis, Žemaičių diecezinės seminarijos klierikų skaičius. Antai, 1853 m. Kitatikų dvasinių reikalų departamentas rašė švietimo ministrui, jog ne tik kad norinčių eiti į dvasininkus Kauno gubernijoje tiek daug, jog perpildyta seminarija Varniuose, bet ir dėl vietos stokos joje žemaičiai stoja į Vilniaus, Minsko, netgi Lucsko-Žitomiro seminarijas (10). Didelis Žemaičių diecezinės seminarijos klierikų skaičius taip pat pasižymėjo tautiniu bruožu: iš Žemaičių diecezinės seminarijos klierikų kontingento tyrimų matyti, jog 1845–1865 m. klierikai, kilę iš baudžiauninkų ir valstybinių valstiečių bei iš kitų žemesnių socialinių sluoksnių gyventojų, sudarė daugiau nei 48% viso klierikų kontingento, likusieji buvo smulkiųjų bajorų vaikai, kurie nuo pirmųjų beveik nesiskyrė savo socialine bei kultūrine padėtimi, ir neretai, pasak Zigmo Zinkevičiaus, dar tebekalbėjo lietuviškai. Iki 1854 m. į seminariją stojusių klierikų, kilusių iš valstiečių bei iš kitų žemesnių socialinių sluoksnių gyventojų, skaičius augo ir pasiekė daugiau nei 58% visų stojusiųjų skaičiaus, o vėliau šiek tiek sumažėjo ir ženkliau nebekito, iki 1863 m. sudarydamas apie 37%, ir tik 1863–1864 m. – apie 64% visų stojusiųjų skaičiaus.

Pereikime prie įspūdingo XIX a. reiškinio – blaivybės sąjūdžio, kuris, kaip pastebėta, ypač plačiai reiškėsi Žemaitijoje. Pasiremdami žinomais faktais, pabandykime atsakyti į klausimą, kas iš tikrųjų buvo blaivybės sąjūdis – netikėtas stebuklas ar dėsningumas, ir ar galima jį susieti su tautine savimone.

Ryškiausias blaivybės sąjūdžio savitumas yra tas, kad *visiškai netikėtai ir veik visuotinai* Kauno gubernijoje, o ypač Žemaitijoje pasireiškė antialkoholinis gyventojų nusiteikimas, kurį sunku racionaliai paaiškinti. Prateįsdama šią mintį, pirmiausia norėčiau atkreipti dėmesį į dvi blaivybės judėjimo aplinkybes.

Pirmoji liečia blaivybės iniciatyvą, kurią, be daugybės kitų šaltinių, mini Valančius savo dienoraštyje bei viename iš blaivybės laiškų ir kuri iki šiol nebuvo rimčiau apmąstyta, nes nedviprasmiškai kirtosi su įsigalėjusiais šio judėjimo aiškinimo stereotipais. Anot vyskupo, *blaivybės iniciatyva Žemaičiuose priklausiusi pa-*

tiems valstiečiams: dienoraštyje rašė, kad gerti Užnemunės lietuvių pavyzdžiu žemaičiai nustoję patys, ir tik po to į judėjimą įsijungusi dvasininkija (11). Tai jis pažodžiui pakartojo ir 1859 m. kovo 14 d. pirmajame blaivybės laiške dvarininkams: „Kada praėjusiais metais kai kuriose mūsų vyskupijos vietose žmonės iš tikrųjų Dievo mielaširdingumo stebuklo pažadinti parodė nepaprastą pasiryžimą visiškai atsakyti degtinės, (...) pirmiausia kreipėmės į dvasininkiją, trokšdami, kad tuo atžvilgiu noriai pasidarytų pavyzdžiu bandai (...)” (12).

Keista, tačiau ką tik minėtas, beje, amžininkų konstatuotas faktas tyrinėtojų jau *a priori* buvo priimtas kaip neįmanomas ir visos pastangos nukreiptos į tikruosius blaivybės judėjimo iniciatorius esą maskuojančių priežasčių paiešką. Buvo nuomonių, jog blaivybės judėjimą sumanęs pats Valančius, o blaivybės brolijas suplanavęs ir joms slapta kruopščiai rengęs dar prieš tapdamas vyskupu. Mąstoma ir giliau – „naujų ir pažangių dvasininkų ugdymas Žemaičių (Telšių) vyskupystėje, orientavimasis į lietuviškai šnekantį valstietį (Valančiui – I. Š.) buvo susijęs ne tik su blaivybės brolijų kūrimo planais, bet ir su visomis kitomis kultūrinėmis švietėjiškomis akcijomis, planuojamomis Varniuose” (13). Atrodytų, jog Valančiaus rektoriavimo bei vyskupavimo tikslas buvo išugdyti pažangią dvasininkų kartą, taip pat atkreipti dėmesį į lietuvių valstietį, kad tie padėtų įkurti jo išsvajotas blaivybės brolijas ir įgyvendinti sumanytas kultūrinės švietėjiškas akcijas Varniuose. Dar daugiau – Valančius taip sugebėjęs konsoliduoti dvasininkus, kad jie vieningai skelbė blaivybės iniciatyvą kilus iš liaudies, iš tiesų siekdami nulsėpti organizacinį katalikų bažnyčios vaidmenį (14). Tuo tarpu visiškai priešingą nuostatą – kad blaivybės iniciatoriais buvę patys valstiečiai – aiškiai paremia pats Valančiaus dienoraščio, kaip privataus dokumento, pobūdis, nes kažin ar savo itin konfidencialiuose užrašuose vyskupas būtų matęs prasmę maskuoti bažnyčios vaidmenį blaivybės judėjime. Absurdiškai skamba, bet priešingu atveju tektų kvestionuoti visų Valančiaus raštų patikimumą. Blaivybės judėjimas prasidėjo 1858 m. pavasarį (gal net ir žiemą), tai rodo ir kažkodėl tik kaip *versija* kvalifikuojamas blaivybės sąjūdį rimtai tyrinęjusio Gieczio tiksliai konstatuotas faktas apie gegužės mėn. kilusią Skapiškio blaivininkų iniciatyvą; beje, Gieczys manė, kad tokių judėjimų Žemaičių vyskupijoje galėję būti ir anksčiau (15). Tuo tarpu Valančiaus blaivybės brolijų kūrimas – vėliau (pagal Gieczį – birželio mėn.), be to, pasak Juozo Tumo, mintį kurti brolijas Valančiui tuomet paskatinęs jo sekretorius Juozapas Silvestras Dovydaitis. Taigi galime padaryti prielaidą: kalbėdamas apie blaivybės iniciatyvą, Valančius nuo nieko nesislepia, jis tiesiog *sako tiesą*.

Antroji blaivybės judėjimo ypatybė ryškėja garsiajame 1858 m. lapkričio 18 d. Valančiaus rašte Vilniaus generalgubernatoriui Vladimirui Nazimovui. Štai trumpa jo ištrauka:

„Prieš keletą mėnesių dvi trys parapijos, esančios prie

Lenkijos Karalystės sienos, sekdamos pavyzdžiu, nurodytu anoje Nemuno pusėje, vien deka pamokslų apie blogas girtuokliavimo pasekmes staiga nustojo gerti svaiginančius gėrimus, išskyrus gal keletą asmenų. Nepraėjo nė mėnuo, o didžiulės permainos, įvykusios tų žmonių papročiuose ir charakteryje, nustebino visus sveikai mąstančius (...). Pavyzdys, duodamas kartu su tokiais labdaringais vaisiais, paveikė kaimynus parapijiečius, kurių prašymai, o kai kuriose vietose net reikalavimai, privertė jų sielų ganytojus paskelbti susilaikymą nuo svaiginančių gėrimų, ir, keistas dalykas, visur užteko keleto žodžių, kada seniau patys karščiausi tų pačių pamokslininkų žodžiai likdavo be atgarsio (...)” (16) (išskirta mano - I. Š.).

Stebėtina, nes anksčiau dvasininkijos pastangos blaivinti liaudį tikrai buvo bevaisės, jau nebekalbant apie kokius nors *reikalavimus* iš pačios liaudies pusės.

1860 m. liepos 25 d. generalgubernatoriui Nazimovui Žemaičių ir Vilniaus vyskupų buvo pateikti visus nustebinę duomenys: iš 827 730 Kauno gubernijos katalikų blaivybės įžadus buvo davę ir į brolijas užsirašę 689 536 asmenys, t. y. 83,3% visų katalikų, Vilniaus gubernijoje – iš 626 178 katalikų – 325 261, t. y. 51,9% katalikiškosios gyventojų dalies (17). Be to, miestuose ir miesteliuose į blaivybės brolijas buvo įstoję apie trečdalis katalikų, o kaimų parapijose katalikai blaivininkai sudarė iki 90% ir daugiau visų parapijiečių (18).

Dabar palyginkime pagal gyventojų surašymo duomenis gautą Kauno gubernijos lietuvių katalikų skaičių su blaivininkų skaičiumi gubernijos kaimų parapijose ir pamatysime, kad jie labai panašūs, beveik identiški. Pasitelkus paprasčiausią logiką atrodytų, kad į blaivybės brolijas šiame krašte buvo įstoję *vien kaimiečiai lietuviai*. (N. B.: lietuvių katalikų ir blaivininkų skaičiai nedaug skiriasi ir Vilniaus gubernijoje; Valančius savo dienoraštyje mini Užnemunės *lietuvius*, o ne katalikus apskritai, kurių pavyzdžiu ėmę blaivėti žemaičiai).

Tokiu atveju pamąstykite, kas gi paskatino lietuvių valstiečius staiga masiškai stoti į blaivybės brolijas, kai anksčiau panašūs raginimai likdavo be atsako? Arba suformuluokime mintį kitaip: kas gi tuomet atsitiko Lietuvoje, kad žemaitis valstietis nutarė blaivėti? Tiesiausias kelias ieškoti atsakymo – pažvelgti į to meto įvykius.

1857 m. lapkričio 20 d., t. y. prieš pat prasidedant blaivybės sąjūdžiui, caras Aleksandras II pasirašė reskriptą Vilniaus generalgubernatoriui Nazimovui dėl baudžios panaikinimo, viešai paskelbtą gruodyje, 1858 m. sausio mėn. pradėjo steigti gubernijų bajorų komitetai valstiečių reformos projektui parengti (19) – taigi tapo aišku, kad artėja valstiečių išlaisvinimas. Apie viltingus valdžios ketinimus vyskupas Valančius jau 1858 m. sausio 11 d. informavo vyskupijos kaimo gyventojų savo žemaitišku laišku, ragindamas juos ramiai laikytis ir laukti (20).

Tyrinėjęs blaivybės klausimus Egidijus Aleksandravičius rašė, jog blaivybės sąjūdį inspiravo objektyviai sustiprėjęs liaudies nepasitenkinimas feodalinės-baudžiavinės santvarkos recidyvais, jis buvo „smūgis įsisenėjusiai tvarkai, nusistovėjusiems valstiečių santykiams su dvaru, su degtinės gamintojais ir pardavinė-

tojais, neišvengiamai keitęs ir santykius su Rusijos imperijos vyriausybe” (21). Būtų sunku nesutikti su šiais universaliais teiginiais, tačiau sąjūdžio keistenybių jie neįstengia paaiškinti, o dažnai ir prasilenkia su tikrove. Be abejonės, nepasitenkinimas feodالية baudžiavine santvarka būtų įstengęs sukelti liaudies judėjimą, kurio tikslas būtų paskatinti valdžią pradėti žemės reformą. Tačiau vargiai tikėtina, kad tokiomis palankiomis aplinkybėmis, pasitvirtinus seniai lauktai žiniai apie artėjantį baudžiavos panaikinimą, valstiečiams, dar ir mylimo vyskupo autoriteto nepaisant, galėjo staiga kilti visuotinis noras erzinti rusų valdžią, ką tik pažadėjusią jiems laisvę ir žemę. Priešingai, palankumas „gerajam carui” liaudyje buvo smarkiai išaugęs, o mužiku save vadinęs Mikalojus Akelaitis 1858 m. vasarą už pažadėtą valstiečių išlaisvinimą jį dargi pašlovino lietuviškomis eilėmis, kurių kalbą Simonas Daukantas pavadino *nec plus ultra* (22). Ir netgi kai 1861 m. vasario mėn. buvo paskelbtas „Manifestas” apie baudžiavos panaikinimą, nesuteikęs valstiečiams jų trokšamos laisvės, Vilniaus ir Kauno gubernijų gyventojai, kalbėję lietuvių ir žemaičių kalba, buvo tvirtai įsitikinę, kad caras jų neapgavęs, tik dvarininkai ir kunigai susimokę pakeitė tikrąjį „Manifesto” tekstą (23). Antra vertus, kažin ar įmanoma, jog tamsūs, prasigėrę žmonės, kokių liaudyje buvo nemaža, nei iš šio, nei iš to taptų tokie susipratę, kad prie savo skriaudėjų staiga priskirtų degtinės gamintojus ir pardavinėtojus, – greičiau atvirksčiai.

Nėra jokių faktų, kurie leistų tvirtinti, kad blaivybės judėjimą paskatino nepasitenkinimas imperine valdžia. Atrodytų atvirksčiai – judėjimas net atitiko valdžios politinius interesus. Taip leidžia manyti jau ta aplinkybė, kad sąjūdį rėmė patys aukščiausieji šios valdžios sluoksniai. Nėra abejonės, jog valdžios parama iš dalies galėjo būti motyvuota degtinės gamybos apmokestinimo sistemos pertvarkymu ar būsimais žemės reformos padariniais, tačiau to vargiai būtų užtekę net toleruoti tokiam pavojingam valstybei reiškiniui, kaip masinis liaudies judėjimas. Vis dėlto Aleksandro II pozicija dėl blaivybės buvo akivaizdžiai palanki. 1860 m., privertę kapituliuoti patį finansų ministrą, blaivybės judėjimą ir vyskupą Valančių vyriausybėje užtarė Vilniaus generalgubernatorius Nazimovas bei (NB!) valstybės turtų ministras būsimasis „korikas” ir kirilicos diegėjas Michailas Muravjovas. Tai stebėtina, nes blaivybės sąjūdis nešė didelių nuostolių degtinės gamintojams ir Rusijos valstybės išdo sistemai, o ypač su ja susijusiai degtinės mokesčio atpirkėjų žydų grupei, ir egzistavo įtakingų finansinių sluoksnių opozicija sąjūdžiui, dėjęsi pastangas, kad vyriausybė sustabdytų blaivybės brolijų veiklą. Šios opozicijos žingsniai iki sukilimo taip ir nedavė konkrečių vaisių: blaivybės brolijos valdžios buvo visiškai uždraustos tik 1864 m. pavasarį, beveik užgesus sukilimui, dėl politinių sumetimų kaip *bet kokio* galintys kelti pavojų nepageidautini sambūriai. Tuomet jau buvo praėję daugiau nei metai nuo naujo akcizo įstatymo įsigaliojimo, su kuriuo kartais bandomos sieti blaivybės brolijų uždraudimo aplinkybės. O ir po

jų uždraudimo blaivybės judėjimas rusų administracijos buvo kvalifikuojamas kaip „iškilmingas liaudies gyvenimo momentas”, kada caro žodis dėl valstiečių buities palengvinimo paskatino veržlų blaivybės siekimą (24).

Palyginkime su ką tik minėta valdžios ir žydų finansinių sluoksnių pozicija specifinės Žemaitijos gyventojų dalies – degtinės pardavinėtojų Žemaičių vyskupijos žydų – reakciją į blaivybę. Šį dar vieną stebuklą paliudijo tuomet (1851–1864 m.) Varnių kunigų pataisos namų prižiūrėtojas Pranciškus Ambraziejus Kašarauskas. „Prieš pat šešiasdešimt trečiųjų metų įvykius, kai Žemaitijoje visiškai nelauktai visa liaudis vieningai ir griežtai įsivedė blaivybę ir iš tikrųjų visuotinai susirašė į absoliučiai karštųjų (svaigųjų) gėrimų negeriančiųjų blaivybės brolijas, ko seniai jau tokiu dideliu skaičiumi niekad nebuvo, – rašė viename iš savo laišku Kašarauskas, – tuo pat metu kartu pasireiškė ir kitas šioje vyskupijoje fenomenalus reiškinys: neįprastas skaičius žydų pradėjo priiminėti katalikybę. Katalikų konsistorijoje tos tautos katechumenų reikalai buvo svirstomi be pertrūkio vienas po kito. Dėl to vyskupas Volončevskis susirūpinęs kartą prasarė, ar nėra tai besartinančios pasaulio pabaigos ženklas. Iš visos vyskupijos įvairiausių parapijų krikšto trokštantys žydėliai buvo siunčiami į Varnius pas vyskupą. O vyskupas, tarpininkaujant konsistoriui ir vietinei policinei valdžiai, prisilaikydamas įprastų teisinių formalumų atsiųsdavo paruošti katechumenus man, kaip arčiausiai gyvenusiam patogioje ir erdvoje vietoje ir turėjusiam sau talkinti kunigų, geriau apsaugotam nuo antpuolių, nes (buvusiam – I. Š.) čia pat šalia vyskupo bei konsistoriaus ir po vietinės policinės valdžios akimis. Nors naujai atvykstantieji nuo pašalinių žmonių buvę visiškai izoliuoti, tačiau gana dažnai vyskupas leisdavo jiems pasimatyti su artimais giminėmis su viena sąlyga – kad tai vyktų ne kitaip, kaip tik mano akivaizdoje. Žinoma, būdavo labai graudžių ir sielą sukrečiančių scenų, tačiau leisti (katechumenai – I. Š.) pasišalinti ar (gimines – I. Š.) išvesti ir nutraukti (tokias scenas – I. Š.) be pačio katechumeno sutikimo ar noro pagal savo pareigas aš negalėjau” (25).

Suprantama, jog išgąsdinti blaivybei palankios ir žydų interesams priešingos valdžios pozicijos, Žemaičių vyskupijos žydai, atsidūrę blaivybės judėjimo epicentre, turėjo bijoti išblaivėjusios liaudies neapykantos savo girdytojams – svetimo tikėjimo atstovams, antra vertus, galėjo tikėtis katalikų bažnyčios užtarimo, priėmę katalikybę. Tačiau šios tautos elgesys gali būti ir kitokių visuomenės procesų rodiklis, dažnai reaguojantis į dar aiškiai nematomus svarbius pokyčius.

Dabar pažvelkime į blaivybės sąjūdį iš kitos pusės: sustokime ties jo vadovu – katalikų dvasininkija. Katalikų bažnyčios laikysena blaivybės sąjūdžio atžvilgiu yra gana vienareikšmiška – prasidėjęs masinis valstiečių judėjimas buvo gera galimybė bažnyčiai, perimant iniciatyvą į savo rankas, sustiprinti liaudyje katalikybės pozicijas. Nuo seno turėdama tarp valstiečių autoritetą

kaip blaivybės rėmėja, priešingai rusų valdžios nurodymams, draudusiems kurti bet kokias draugijas, pabrėždama priklausomybę Vatikanui ji įgyvendino Rusijoje nepripažintą 1851 m. popiežiaus Pijaus IX nurodymą dėl blaivybės brolių kūrimo. *Kaip tik dėl blaivybės brolių, o ne paties blaivybės judėjimo, vyko didžiausia rusų valdžios ir katalikų bažnyčios konfrontacija.*

Aktyvi katalikų bažnyčios veikla blaivybės judėjime sustiprino nuomonę, jog blaivybės judėjimas buvęs religinis sąjūdis, plitęs kartu su religinių liaudies jausmų euforija (26). Tokia nuostata tačiau neįstengia paaiškinti kad ir tokių aplinkybių. Blaivybės sąjūdžio metais klierikų, kilusių iš valstiečių bei iš kitų žemesnių socialinių sluoksnių gyventojų, stojimas į Žemaičių diecezinę seminariją nepadidėjo, tuo tarpu esant liaudies religiniam pakilimui, valstiečių vaikų susidomėjimas dvasininko profesija turėjo išaugti. Su euforija sunku susieti ir faktą, jog sąjūdžio nerėmė katalikiškoji bajorija. Būdavo atvejų, kai ir valstiečiai, ir netgi dvasininkai patys laužydavo blaivybės įžadus. Kunigai prieš blaivybę pažeidusius valstiečius nevedavo imtis gana drastiškų priemonių. O svarbiausia – jog nei blaivybės judėjimo pradžioje, nei jam įsisiūbavus neiškyla jokie religiniai siekiai, išskyrus išoriškai glaudžią sąjūdžio sąsają su katalikų bažnyčia. Kokia tvirta bebūtų ši sąsaja, ji viena dar neleidžia teigti, kad pats blaivybės judėjimas *savo esme* buvo religinis, t. y. vadovavosi religiniais motyvais. Žaibiška Valančiaus reakcija į įvykius pradėjus kurti blaivybės brolijas daugiau liudija šio katalikų bažnyčios dignitoriaus politinį įžvalgumą, nei išankstinę judėjimo režisūrą. Tokiu atveju pabandykime kelti klausimą kitaip – pamastykime, ar Žemaitijoje XIX a. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje nebūta kokių nors pokyčių pačioje katalikų dvasininkijoje, kurie būtų galėję sustiprinti ja liaudies pasitikėjimą.

Žvelgdami iš šio taško, netruksime pastebėti, jog XIX a. 2-oje pusėje akivaizdesni pokyčiai žemaičių dvasininkijoje vėlgi turėjo tam tikrą tautinį atspalvį, kuris buvo tiesiogiai susijęs su pakitusiu pačios dvasininkijos kontingentu. Jau minėjome, kad dvasininko profesiją Žemaitijoje tuo metu dažnai pasirinkdavo žmonės, kilę iš liaudies – iš valstiečių bei iš kitų žemesnių socialinių sluoksnių gyventojų. 1845–1865 m. didžiąją dalį – 51,5% Žemaičių diecezinę seminariją baigusiu kunigų sudarė valstiečių bei kitų žemesnių socialinių sluoksnių gyventojų vaikai, taigi spartėjo katalikų dvasininkijos demokratėjimo procesas – daugėjo žemesnės socialinės kilmės ir ypač valstiečių kilmės kunigų lyginant su iš bajorų kilusiais dvasininkais. Tokie dvasininkai, giminystės saitais glaudžiai susirišę su ta aplinka, iš kurios buvo išėję, artimiau su ja bendravo ir galėjo ne tik ją kultūriškai giliau įtakoti, bet ir patys buvo jos veikiami. Kunigas Benediktas Smigelskis po 1850 m. yra taikliai pastebėjęs: „Gilesnėje Žemaitijoje galime pamatyti jaunesnės dvasiškos kitokią tai nuo liaudies prigulimybę. Gentystės, gimininkystės, senobinės prietelystės ir pažintys patraukia jaunuosius ku-

nigus prie nuolankumo, prie neišvengiamo nuolaidumo“, o aukštaičiuose to familiarumo su kunigu nesą (27).

Kita vertus, analogiškus žemaičių dvasininkijos struktūrinius pokyčius įtakėjo ir vyskupo Valančiaus veikla. Plečiantis stačiatikių bažnyčios invazijai ir katalikų bažnyčiai besistengiant išsaugoti įtaką liaudžiai, 1845–1865 m. vienu iš svarbiausių Valančiaus tikslų tapo katalikų bažnyčios pozicijų stiprinimas per lietuvių bei tam palankios tautinės katalikų dvasininkijos ugdymo reikalas. 1867 m. Kauno gubernatorius Vilniaus generalgubernatoriui rašė: „Išskirtinis Volončevskio ilgalaikio vyskupijos valdymo bruožas yra palaiapsniui vykdomas bajoriškojo elemento išstūmimas iš jam pavaldžios dvasininkijos sudėties, cenzorių iš liaudies gausinimas ir per tai dar didesnis savo įtakos jai (t. y. liaudžiai) stiprinimas“ (28). Minėtus Valančiaus ketinimus patvirtina vyskupo 1864 m. Mažosios Varnių seminarijos – pirmosios lietuviškos šešiametės mokyklos projektas, numatęs joje dėstyti mokiniams beveik pilną pasaulietinės gimnazijos kursą *lietuvių kalba* ir taip parengti būsimus Žemaičių diecezinės seminarijos klierikus. Dar gerokai prieš tai, kai Mažosios seminarijos projektas buvo įteiktas valdžiai, Valančiaus „Sietyno“ pastangomis jau buvo dirbamas jau tinkamos lietuviškos mokymo literatūros rengimo darbas: Pranciškus Ambraziejus Kašarauskas seminarijai rašė botanikos vadovėlį, Antanas Juzumas – homiletiką. Be to, Mikalojus Akelaitis tuomet rengė lenkų-žemaičių kalbų žodyną, Laurynas Ivinskis – gramatiką ir lenkų-lietuvių-žemaičių žodyną, planuota išleisti Juozapo Čiuldo žemaičių kalbos gramatiką, etc. Kažin, ar ne apie Žemaičių *dvasinę* (NB!) akademiją 1848 m. rašė Valančiaus Daukantui (29), dar Peterburge jį įkalbėjusiam žemaitiškai išleisti „Žemaičių vyskupystę“ – knygą, skirtą Žemaičių bažnyčios istorijai – būtinai dvasininkijos rengimo įstaigai disciplinai? Gal kaip tik Peterburge (ir, ko gero, greičiausiai tada) kilo mintis įkurti lietuvišką seminariją.

Nors Mažosios Varnių seminarijos projektas sukilimo įgašdintos caro valdžios nebuvo patvirtintas, tačiau ramesniais laikais jis, ko gero, būtų susilaukęs pritarimo. Tautinės katalikų dvasininkijos atžvilgiu rusų valdžia buvo atsidūrusi prieš prieštarą dilemą. Viena vertus, ji buvo suinteresuota demokratizuoti katalikų dvasininkiją, išstumdama iš jos gretų lenkišką bajorišką elementą, smarkiai trukdžiusį asimiliacinei tautinei ir religinei rusų politikai tarp lietuvių gyventojų. Kita vertus, rusiška stačiatikių bažnyčia tuomet būtų netekusi akivaizdaus pranašumo prieš bajorijai priimtą lenkišką ir lotynišką katalikų bažnyčią, kurios įtaka lietuviams valstiečiams dėl svetimos jiems kalbos buvo mažesnė. Antai, 1866 m. Vasilijus Kulinas rašė, kad katalikybė Žemaitijoje ėmė plėstis ir stiprėti būtent tada, kai lietuvių kalba imta sakyti pamokslus, ja pradėta leisti kantičkas ir kitas religines knygeles (30).

Bet kokiomis aplinkybėmis Valančiaus pastangos neliko bevaisės. Pradedant 1845 m. Žemaičių diecezinė

seminarija Varniuose parengė nemažai žemesnės kilmės kunigų, kurie buvo pajėgūs žmonėse dirbti katalikų bažnyčiai reikalingą lietuviybės darbą. Tačiau ypač svarbu yra tai, kad toks dvasininkijos demokratėjimas neišvengiamai suponavo palankius tautiškumui ir kitų jos narių, ypač kilusių iš smulkiosios bajorijos, pasižymėjusios panašia socialine padėtimi ir neretai dar nepamiršusios lietuvių kalbos, mąstysenos pokyčius, kurie, savo ruožtu, vėlgi buvo skatinami tos pačios Valančiaus lituanistinės veiklos. Nemaža dalis žemaičių dvasininkų, išugdytų iš 1845–1865 m. Žemaičių diecezinėje seminarijoje studijavusių klierikų, tapo joje paveikti lituanistinės auros, kurią spinduliavo Varniuose tuomet susikūręs lietuvių kultūros centras bei pačioje seminarijoje egzistavusios kai kurių profesorių ir klierikų jau iš anksčiau atsineštos lituanistinės nuotaikos. O ir dalis lenkiškąja kultūra persiėmusio seminarijos personalo kultūrinėje Varnių aplinkoje palengva ėmė suvokti savo tautinę pareigą, jeigu ne identitetą. Galima paminėti tokią įdomią smulkmeną, kad tuo metu stojančių į seminariją klierikų sąrašuose vadovybės neretai imta klierikų pavardes rašyti dviem būdais – žemaitiška ir sulenkinta forma, tuo tarpu anksčiau to nepasitaikydavo.

Apibendrinant galima pasakyti, kad kaip tik šiuo metu, XIX a. 2-oje pusėje, iki sukilimo, prasidėjo lietuvių tautiniam atgimimui ypač reikšmingas *dvasininkijos posūkis nuo bajorijos į liaudį*. Šis posūkis, tiek subjektyvus, kiek nulemtas katalikų bažnyčios lietuviybės politikos kaip priešpriešos stačiatikybei, kita vertus buvo objektyvus, nes jį lėmė pačių dvasininkų kilmės pakeitimai: dvasininkija ne tik toliau sudarė gausiausią inteligentijos, kilusios iš liaudies, dalį, bet ši dalis dar ir tolygiai didėjo. Dar daugiau – nors išoriškai eiti prie liaudies pastūmėta katalikų bažnyčios interesų, stiprindama bažnyčios įtaką liaudžiai per jos kalbą ir tuo pačiu, sąmoningai ar ne, gaivindama žemaičio tautinę savimonę, dvasininkija pati iš to sąlyčio gavo gyvybinį impulsą, kurio prielaidos drauge su lietuviškais genais glūdėjo jos sąmonėje ir kuris nulėmė jos pačios tautinį sąmonėjimą.

Panaudodama lietuviybę kaip kontrpriemonę rusiškos religijos ir kultūros plitimui liaudyje, katalikų dvasininkija tuo pačiu *ženkliai pristabdė ir lenkiškosios kultūros invaziją į liaudį, noromis nenoromis suaktyvindama lietuviškąjį pradą*. Vadovaudamiesi katalikybės interesais, dvasininkai pasisakė už liaudies kalbą bent pradinėse mokyklose, skatino valstiečiuose žemaičių kalbos vartojimą tiek maldose, tiek viešajame bendravime, patys rašė, vertė ir platino liaudyje lietuviškas religinio ir pasaulietinio turinio knygeles bei mokė žmones jas skaityti, dažnai tam panaudodami savo autoritetą. Antai, kaip prisimena amžininkai, kurių atsiminimus užrašė Petras Virakas, dar prieš spaudos draudimą vyskupas Valančius neoficialiai buvo įsakęs kunigams klebonams, kad jie neužrašinėtu užsakams norinčių tuoktis jaunuolių tol, kol tie neišmoks skaityti. Tada visas jaunimas sukrutęs mokytis, o gabesni ir gerai pramokę lietuviškai skaityti (31).

Grįžkime prie blaivybės sąjūdžio. Ramūnas Bytautas straipsnyje „Tauta ir tautiška sąmonė“ yra įžvalgiai pastebėjęs, kad apie tautinį judėjimą ir nacionalizmą galima kalbėti tik ten, kur susiduria kelios kultūros, kovojančios už savarankišką būvį (32). Blaivybės sąjūdžio metais, bręstant sukilimui ir vykstant žemės reformai, plintant lietuviybei lenkiško, rusiško ir lietuviško prado susidūrimas itin ryškus. Šie pradai tartum atstovauja trims sąmonės dominantėms – istorinei praeičiai, dabarties lūkesčiams, amžinosioms vertybėms – tik kuri iš jų veikia stipriau? Minėjome, kad pagrindiniai blaivybės brolijų nariai buvo žemaičiai valstiečiai – jau nuo seno šviesiausia, vienalytė ir nenutautusi Lietuvos valstietijos dalis. Sakėme, jog žemaičių tautinis jausmas pradėdant 1845 m. buvo smarkiai veikiamas katalikų bažnyčios lietuviybės veiklos. Tarkime dar daugiau – kad šios veiklos dėka iki tol statiškoje žemaičių valstiečio savimonėje įvyko esminis lūžis – joje ėmė reikštis tam tikri dinaminiai poslinkiai, rodę jau prasidėjusį šios savimonės stiprėjimo procesą. Bandant pažvelgti į blaivybės sąjūdį iš minėto atskaitos taško, peršasi įdomi išvada – *patys blaivybės sąjūdis savo esme galėjo rodyti lietuviškojo Ego reiškimąsi*. Kitaip tariant, šis pirmasis savanoriškas ir toks stebėtinai masinis lietuvių valstiečių susirašymas į brolijas yra identiškas po blaivybės vėliava pasislėpusiam nacionalizmo iššūkiui – gaivališkam savo tautinės skirtybės ir bendrumo paskelbimui.

Šią nuostatą dar labiau skatina labai prieštaringa iš išorės sąjūdį stebinčių visuomenės grupių laikysena. Sąjūdį palaiko katalikų bažnyčia, rusų valdžia, savo savotiška elgsena – netgi Žemaičių vyskupijos žydai, tačiau sulenkėjusios bajorijos, dvarininkijos vaidmuo nežymus, iškyla pavieniai šviesni asmenys, blaiviamo valstietyje įžvelgiantys našesnio ūkininkavimo prielaidą arba filantropiškai nusiteikę Valančiaus lietuviybės veiklos atžvilgiu (33). Sąjūdis yra materialiai nuostolingas tiek rusams, tiek žydams, tiek bajorijai ir dvarininkams, pirmųjų dviejų dar ir religiniai įsitikinimai kitokie. Bajorijos, dvarininkijos ir liaudies religija niekuo nesiskiria, tačiau bajorijai, dvarininkijai sąjūdis kaip tik ir nepageidaujamas. Kažin ar jų nuostatą lemia kilmės prieštaravimai – jau po metų kitų viename sukilime kartu dalyvaus ir bajorai, ir dvarininkija, ir valstiečiai, ir dvasininkai. Iš tiesų ne materialinė pusė, ne kilmė ir ne religija, o *tautinė konjunktūra* čia vaidina didžiausią vaidmenį. Bajoriją, dvarininkiją ypač gąsdina tai, kad *sąjūdis gali peraugti į judėjimą, analogišką ukrainiečių valstiečių tautiniam sąjūdžiui prieš bajorus lenkus 1848 m. Galicijoje, kurį irgi paskatino Austrijos vyriausybės žemės reforma* (NB!). Sklinda gandai, kad kunigai ir valstiečiai rengia sąmokslą prieš dvarininkus, kad iš Žemaičių diecezinės seminarijos „chlopomanas“ vyskupas išvaręs bajorus klierikus, kad siunčiąs vie nuolius kurstyti liaudį (34).

Nuostabu, kad tuo pat metu Galicijos varianto *galiomybę* kaip priemonę suvaldyti bajorijai ir dvarininkijai, po 1860–1861 m. ėmusiems reikšti pretenzijas į

Varšuvoje spausdinti paveikslėliai blaivybei propaguoti

administracinę Lietuvos prijungimą prie Lenkijos Karalystės, valstiečiuose mato ir rusų valdžią, o nuo jos įgyvendinimo ją tesulaiko baimė, kad lietuviškosios „Galicijos scenos“ gali persimesti į Rusijos gubernijas (35). Peršasi įdomi išvada: skirtingus politinius interesus turinčioms bajorijai – dvarininkijai ir rusų valdžiai tautinis blaivybės judėjimo elementas vienodai akivaizdus, dar daugiau – jų abiejų įsitikinimu Galicijos atvejis Lietuvoje *iš principo jau yra įmanomas*.

Juolab blaivybės sąjūdžio tautinė pusė atrodo aiški dvasininkijai. Antai, blaivybės brolių nariai tapatinami su lietuviais, blaivybės gromatos paprastiems Lietuvos žmonėms visos rašytos žemaitiškai. Pacituokime kad ir 1862 m. penktąjį blaivybės laišką: „Šimtų šimtai žemaičių ir lietuvių, šaukimą Bažnyčios šventos išgirdę, lyg iš sunkaus miego loska Dievo pabudinti, tuoj prapultį savo pamatė ir, arielkos atsižadėję, draugystėn blaiviųjų visi subėgo“ (36). Giecziio „Bractwa trzeźwości“ gale patalpinti bažnytiniai paveikslėliai, skirti skleisti blaivybei, Varšuvoje spausdinami vien su lietuvišku tekstu. O Alekna, antai, mini simbolinį faktą, kad Anykščių parapijos valstiečiai blaivybės įvedimui atminti 1862 m. prie įvažiavimų į Anykščius buvo pastatę kryžius su lietuviškais užrašais (37).

Dabar apibendrinkime tai, kas buvo anksčiau pasakyta, ir pabandykime pateikti tikėtiną savo blaivybės sąjūdžio versiją. Tarkime, su geresnio ir žmoniškesnio gyvenimo viltimi, kurią žadėjo baudžiamos panaikinimas, lietuvių liaudyje, dėka dvasininkijos lietuviškos politikos tuomet jau ėmusioje suvokti save kaip tautinę alternatyvą, stiprėjo romantiškas ir kartu natūralus žmo-

giškas noras apskelbti savo buvimą pačiu prieinamiausiu bei nepavojingiausiu būdu, kurį jai jau nuo seno buvo nurodžiusi pamoksluose dvasininkija – dvasine ir fizine rehabilitacija. Staiga Lietuvoje apsiėmęs masinis šviesus reiškinys – blaivybės sąjūdis, priešingai suirutėms, nešęs kraštui ramybę ir tvarką, tuomet atrodys tarsi spontaniškas visuotinis susikaupimas – *Didysis Apsivalymas arba Didžioji Meditacija*, euforiška viltinų gyvenimo įvykių laukimo išraiška.

Kadangi versija yra teisinga tik tada, kai ji geba paaiškinti iki tol nepaaiškintus faktus, grįžkime atgal ir, pasirėmę tautine sąjūdžio versija, pabandykime iš naujo pažvelgti į blaivybės judėjimo keistenybes. Suprantama, jog blaivybės judėjimo iniciatore turėjusi būti tik liaudis, nes katalikų bažnyčia iš savo politinių ir religinių interesų tegalėjo už jį agituoti tik pasiremmdama jo dalyvių religiniu, o ne tautiniu ar kilmės bendrumu, tačiau religinio įvairių socialinių sluoksnių gyventojų bendrumo sąjūdyje kaip tik ir nepastebima. Antra vertus, blaivybė, kuri galėjo reikšti žymiai daugiau, nei vien išblaivėjimą, tačiau šis *žymiai daugiau* dar buvo labai gaivališkas, buvo pajėgi plėtoti tik įgydama autoritetingą vadovą, kuriuo natūraliai tapo už blaivų gyvenimą ir šiaip visados pasisakiusi ir su lietuvių tiesiogiai susijusi katalikų bažnyčia – *tuomet užteko ir keleto žodžių, kai seniau karščiausi tų pačių pamokslininkų žodžiai likdavo be atgarsio*. Sustokime, pagaliau, ties rusų valdžios elgsena. Žinojusiai Lietuvos gyventojų tautinį bei tikibinį pasiskirstymą rusų valdžiai nebuvo paslaptis sąjūdžio tautinis atspalvis. Tad jos elgseną nesunku paaiškinti: palaimindama sąjūdį, val-

džia žiūrėjo į jį kaip į progą paremti lietuviškąjį separatizmą ir tuo susilpninti liaudyje rusų valdžios politikai neparankią lenkiškojo faktoriaus įtaką. Tai, be abejo, pakankamai sviri priežastis nepaisant finansinių interesų toleruoti iš pirmo žvilgsnio idealistišką, tačiau pavojingą reiškinį. Yra žinoma, jog jau nuo 1831 m. sukilimo rusų politikos viršūnėse būta panašių lietuviškojo separatizmo skatinimo tendencijų, jomis pasižymėjo ir blaivybės rėmėjo Muravjovo veikla Lietuvoje po 1863 m. sukilimo bei kiek vėlesnė rusų valdžios politika, vykdyta katalikų bažnyčios atžvilgiu Kauno gubernijoje. O ar tada neatrodytų dar labiau pagrįstas Žemaičių vyskupijos žydų bandymas šlietis prie katalikų lietuvių, žinant, jog žydų tauta stebėtinai greitai sugeba pajusti prasidedančių svarbių procesų tendencijas ir itin gerai prie jų prisitaikyti?

Belieka įvertinti Valančiaus vietą blaivybės judėjime. Lietuvių valstiečiui dvasiškai artimos vyskupo asmenybės vaidmuo blaivybės sąjūdyje yra didžiulis, tačiau nevienareikšmis. Nėra abejonės, kad blaivybės judėjimą suponavė Valančiaus suformuluotos katalikų bažnyčios lietuviybės politikos padariniai, o jo masiškumas, t. y. tai, kad judėjimas virto sąjūdžiu, įgaudamas religinių brolių pavidalą, stipriai priklausė nuo energingos Valančiaus ir jo dvasininkijos veiklos bei asmeninio autoriteto. Žvelgdami iš šio taško, galėtume pasakyti, kad blaivybės judėjimas be Valančiaus vargiai būtų įsisiūbavęs. Tačiau, antra vertus, patį judėjimą nulėmė ne Valančius, o objektyvus lietuvių liaudies tautinės savimonės stiprėjimo procesas. Šis procesas būtų vykęs ir be Valančiaus, tik galbūt gerokai lėčiau, tačiau anksčiau ar vėliau vis tiek būtų pasireiškęs tam tikro judėjimo forma. *Valančiui judėjimas buvo staigmena, kuria jis įžvalgiai pasinaudojo, kartu Valančius buvo šio judėjimo katalizatorius.*

Galima spėti, kad blaivybės sąjūdis, pirmą kartą ir viešai apreiškęs lietuvių tautinį *Ego*, turėjo didelės įtakos Valančiaus kaip lietuvių brendimui, slopindamas jo katalikų bažnyčios dignitoriaus ir lietuvių dilemą, keldamas mintį apie įmanomą savo tautos atgimimą. Prisiminkime Valančiaus pamokslą, pasakytą 1866 m. pavasarį Kauno katedroje, ištrauką: „Keletą šimtmečių

mus, lietuvius ir žemaičius, veikusi lenkų įtaka nepaisant pastovesnio mūsų liaudies būdo suspėjo įdiegti mumyse klaidingų supratimų, ypač kai vietoj gimtosios lietuvių kalbos pirmenybę atidavėm lenkų, pasisavinome jų lengvą ir nepastovų charakterį, o, susižavėję jų siekiais, mėgdžiojome išgalvotus gedulingus rūbus ir nebūdingas bažnyčioms giesmes“ (38). Vyskupo rūpestis savo tauta po blaivybės sąjūdžio darosi vis ryškesnis.

Tuo ir norėtusi baigti blaivybės sąjūdžio vertinimą. Būtų galima pridurti, jog šis nepaprastas ir šviesus Lietuvos reiškinys – blaivybės judėjimas – brendo veikiamas įvairių politinių, socialinių ekonominių, religinių bei kultūrinių aplinkybių, kurias sukūrė sudėtingas to meto gyvenimas ir kurių ne viena yra užčiuopta tyrinėtojų. Atrodytų, jog judėjimas iš tiesų turėjo daug bendro su 1838 m. Airijos blaivybės judėjimu, kuriam taip pat vadovavo katalikų dvasininkija ir kuris irgi reikėdė kai ką daugiau, nei vien karą su degtine ir degtindariais (39). Airijoje tuo metu kaip tik kilo nacionalinio išsivadavimo judėjimo banga, kažkuo artima XIX a. viduryje prasidėjusiam lietuvių tautiniam sąjūdžiui. Airijoje tai buvo kartu katalikybės priešinimasis anglikonų bažnyčios įtakai, kuri stiprėjo dėl užkariautojų politikos, analogiškai Lietuvoje stiprėjusiam stačiatikių bažnyčios spaudimui katalikų bažnyčiai.

Įvardindami blaivybės sąjūdį kaip pirmąją gaivališką lietuviškojo nacionalizmo apraišką, galėtume koreguoti šiuo metu istorikų nusistatytą vieno iš XIX a. 2-os pusės tautinio sąjūdžio etapų – nuo 1864 m. datuojamo tautinio religinio (t. y. glaudžiai persipynusio su katalikų dvasininkijos interesais) sąjūdžio pradžios chronologiją (40). Minėto sąjūdžio pradžia logiškai nusikeltų į 1858 m., o turint omenyje šio sąjūdžio vadovo – katalikų dvasininkijos – tautinių tendencijų stiprėjimą ir lietuviybės ekspansiją į liaudį, jo proistorė – net ir į 1845 m., t. y. Valančiaus veiklos Varniuose ir lietuvių kultūros centro formavimosi pradžią. Galima sakyti, kad per šiuos du dešimtmečius iki sukilimo pasaulietinės inteligentijos ir dvasininkijos vaidmuo tautiniame sąjūdyje tampa lygiavertis, o pastarosios įtaka, be to, sparčiai didėja. Minėtą tendenciją visiškai patvirtino vėlesni įvykiai.

Nuorodos

1. Šalkauskis S. Tikrojo patriotizmo savybės ir nacionalizmas // Lietuvos filosofinė mintis. Chrestomatija. – Vilnius. – 1996. – P. 189.
2. Maceina A. Asmens buvimas istorijoje // Ten pat. – P. 195.
3. Белецкий А. Римско-католическая епархиальная семинария: Виленская и Тельшевская. – Вильна. – 1887. – С. 54–55, 58.
4. Vidmantas E. Religinis-tautinis sąjūdis Lietuvoje XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje. – Vilnius. – 1995. – P. 114–117. Iš šio darbe pateiktų M. Lebedkino gyventojų pasiskirstymo pagal tautybes lentelių atrodytų, kad jo duomenys nėra visai tikslūs arba su klaidomis publikuoti.
5. Lukšienė M. Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje. – Kaunas. – 1970. – P. 472–473.
6. Lebedys J. Simonas Stanevičius. – Vilnius. – 1955. – P. 47.
7. Lukšienė M. – Op cit. – P. 490–491.
8. Navickienė A. Juozapo Zavadskio firmos lietuviškų leidinių platinimas 1805–1864 m. // Knygotyra. – T. 20. – Vilnius. – 1994. – P. 39.

9. Janulaitis A. M. Akelaičio laišakai // Tauta ir Žodis. – Red. Vincas Krėvė Mickevičius – T. 3. – Kaunas. – 1925. – P. 318.
10. Lukšienė M. – Op. cit. – P. 477–478.
11. Alekna A. Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius. – Čikaga. – 1975. – P. 85.
12. Laiško tekstą žr.: Puzaras P. Vyskupo Motiejaus Valančiaus pastoracinė veikla. – Vilnius. – 1992. – P. 184–186.
13. Aleksandravičius E. Vyskupas Motiejus Valančius ir Blaivybės brolija // Žemaičių praeitis. – T. 1. – Vilnius. – 1990. – P. 121.
14. Ten pat. – P. 118–121.; ir kt.
15. Ten pat. – P. 117–118; Kazimierz Gieczys, Bractwa trzeźwości w diecezji Żmudzkiej w latach 1858–1864. – Wilno. – 1935. – S. 16–17.
16. Aleksandravičius E., Kulakauskas A. Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva. – Vilnius. – 1996. – P. 182.
17. Alekna A. – Op. cit. – P. 112–113.
18. Aleksandravičius E., Kulakauskas A. – Op. cit. – P. 183.
19. Bičkauskas-Gentvila L., Kniūraitė V. Baudžios pannaikinimas Lietuvoje. – Vilnius. – 1994. – P. 15.
20. Laiško tekstą žr.: Puzaras P. – Op. cit. – P. 179–180.
21. Aleksandravičius E. Blaivybė Lietuvoje XIX amžiuje. – Vilnius. – 1990. – P. 74.
22. Janulaitis A. – Op. cit. – T. 3. – P. 310.
23. Bičkauskas-Gentvila L. Kniūraitė V. – Op. cit. – P. 48–49.
24. Rašto Ivanui Kornilovui apie lenkų dvasininkijos reikšmę ir Vakarų Rusijos Romos katalikų seminarijas kopija. – 1865 // Rusijos valstybinis istorijos archyvas (Sankt Peterburgas) (toliau – RVIA). – F. 917. – Ap. 1. – B. 918. – L. 11.
25. Pranciškaus Ambraziejaus Kašarausko laiškas Varšuvos dvasinių knygų cenzoriui Henrikui Kosovskiui (1879) // Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius. – F. 24–3. – L. 14.
26. Aleksandravičius E. Kulakauskas A. – Op. cit. – P. 183–184.
27. Smigelskis B. Kunigo Vikaro užrašai // Draugija. – 1909. – Nr. 29. – P. 29.
28. Kauno gubernatoriaus raštas Nr. 250 Vilniaus generalgubernatoriui. 1867 01 16 // RVIA. – F. 821. – Ap. 125. – B. 3071. – L. 61.
29. Motiejaus Valančiaus laiškas Simonui Daukantui. 1848 04 23 // Motiejus Valančius. – Raštai. – T. 1. – Vilnius. – 1972. – P. 506–507.
30. Vasilijaus Kulino raštas apie polonizmo atskyrimą nuo Romos katalikų Šiaurės Vakarų gubernijoje. – 1866 06 23 // RVIA. – F. 970. – Ap. 1. – B. 878. – L. 5.
31. Šenavičienė I. Iš Prano Virako palikimo: žiupsnelis atsiminimų apie Motiejų Valančių // Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. – T. 37. – Vilnius. – 1998. – P. 60.
32. Bytautas R. Tauta ir tautiška sąmonė // Lietuvos filosofinė mintis. – Chrestomatija. – P. 183–184.
33. Aleksandravičius E. – Op. cit. – P. 83–93.
34. Alekna A. – Op. cit. – P. 93, 127. Gieczys K. – Op. cit. – P. 178–183.
35. Сборник документов музея графа М. Н. Муравьева / составитель А. Белецкий. – Т. 1. – Вильна, 1906. – С. 16.
36. Laiškų tekstą žr.: Petras Puzaras. – Op. cit. – P. 197–199, 205–207.
37. Alekna A. – Op. cit. – P. 114.
38. Motiejaus Valančiaus pamokslas, pasakytas Kauno katedroje, (1866 05 08) // RVIA. – F. 821. – Ap. 125. – B. 3071. – L. 42.
39. Aleksandravičius E. – Op. cit. – P. 61.
40. Vėbra R. Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiuje. – Kaunas. – 1992. – P. 28–31.

Zita MEDIŠAUSKIENĖ

Kas skyrė ir kas jungė lietuvius bei lenkus XIX a. viduryje

Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT 2001 Vilnius.
Gauta 1999 m. spalio 10 d.

Taip jau susiklostė istorinis Lietuvos likimas, jog jai teko keletą šimtmečių gyventi bendroje valstybėje su Lenkija – Abiejų Tautų Respublikoje. XVIII a. pabaigos įvykiai nutraukė šią tradiciją: valstybė po padalijimo buvo išdalyta visoms akto dalyvėms. XX a. pradžioje, praėjus kiek daugiau nei šimtui metų, buvusios Respublikos teritorijoje susiformavo ir apie savo egzistencinę teisę pareiškė keturios tautos, sukūrusios atskiras nacionalines valstybes. Nuo daugiatautės bajoriškos Abiejų Tautų Respublikos iki savarankiškų Lenkijos, Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos, įsikūrusių iš esmės etninėse tų tautų žemėse, plyti sudėtingų politinių, socialinių, ekonominių, kultūrinių, mentalinių pokyčių laukas.

Pastarojo meto Lietuvos istoriografijoje ne kartą kelta ir svarstyta tautinio lietuvių atgimimo ir Lietuvos bajorijos vietos šiame procese problema, aptarinėta XIX a. Lietuvos bajorijos tautinės savimonės raiška ir jos ypatybės (1). Manychiau, vaisinga yra Egidijaus Aleksandravičiaus ir Antano Kulakausko įžvalga, kad Lietuvos bajorų lituanistinė ir kraštotyrinė veikla pirmojoje XIX a. pusėje, apibūdinama *provincinio patriotizmo* terminu, nebūtinai reiškė angažuotumą centralizuotai Lenkijai, Lietuvą laikant tik šios provincija. Suvokdami *provincinio patriotizmo* fenomeną ne tiek kaip modernių tautinių procesų rezultata, o daugiau kaip jų išieities tašką, tyrinėtojai manė, jog „(...) provincinis patriotizmas galėjo virsti aukštesnio rango patriotizmu tos pačios teritorijos (provincijos) erdvėje“ (2). Šiame straipsnyje bandysime palyginti nedidelio laikotarpio ribose (XIX a. 4–6 dešimtmečiai) pažvelgti į Lietuvos bajorijos

provincinio patriotizmo „anatomiją“, t. y. nustatyti, kas to meto žmonių sąmonėje siejo ir kas skyrė dvi „broliškas“ lietuvių ir lenkų tautas, dvi buvusios valstybės narės – Lietuvą ir Lenkiją, nes manome, kad šie skirtumai ir bendrumai galėjo ateityje paveikti tautinio apsisprendimo procesus. Pasiremsime spausdintiniais įvairaus pobūdžio XIX a. vidurio šaltiniais, daugiausia lenkų kalba (3).

Pirmiausia trumpai aptarsime tuometinį *provincijos* supratimą. Istoriografijoje neretai galima aptikti teiginių, grįstų prielaida, kad XIX a. viduryje *provincija* buvo suprantama visai moderniai, t. y. centro ir periferijos santykio prasme. Tokiu atveju lietuviškasis *provincinis patriotizmas* reiškia ne ką daugiau nei parapijinį patriotizmą. Tačiau XIX a. viduryje Lietuvoje spausdintuose tekstuose (ypač reiškiančiuose konservatyvias idėjas) šio žodžio vartosenos pavyzdžiai paneigia tokį požiūrį. Apibendrinus daugelį tokių pavyzdžių galima teigti, kad dažniausiai žodžiu *provincija* buvo nusakomos tam tikra specifika išsiskiriančios teritorijos: atskirą provinciją sudarė Lenkijos Karalystė (Karūna) ar net provincijomis pavadinamos jos dalys Didžioji Lenkija ir Mažoji Lenkija, kaip atskiros provincijos įvardijamos Rusia (Ukraina, kartais Voluinės ir Podolės provincijos), Baltarusija (Vitebsko ir Mogiliovo gubernijos), kartais joje išskiriant Latvijos provinciją, bei Lietuva (kartais minima atskira Žemaitijos provincija). Nė vienai iš minėtų provincijų toje vartosenoje nebuvo suteikiama jokia pirmumo ar išskirtinumo prasmė. Taigi žodyje *provincija* (sinonimiškai šį žodį pakeičia *kraštas*) dominavo ne su ateitimi siejamas modernus etnopolitinis turinys, o senoji vieningos unijinės dviejų (dabar jau trijų arba keturių) lygių partnerių valstybės tradicija. Todėl laikantis lietuviškos unijinės tradicijos galima pagrįstai kalbėti apie lietuvišką (kaip, beje, ir apie baltarusišką ar rusinišką) provincinį patriotizmą, kol kas taikiai sutariantį su broliškais jausmais lenkams, baltarusiams ar ukrainiečiams.

Lietuvos gyventojai aiškiai jautė savo atskirumą, skirtingumą nuo „broliškos Karūnos“ (Lenkijos). Juo labiau, kad broliai karūniškai nevengė tą atskirumą pašaipiai priminti. Paprastai pabrėžiama, kad tokio atskirumo pagrindas buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos tradicija, įteisinsi dviejų lygių tautų (be abejo, bajoriškų) – lenkų ir lietuvių – buvimą. Tai neginčytina tiesa. XIX a. atsigręžus į

istoriją, romantinės literatūros kūrėjams ėmus įkvėpimo ieškoti pagoniškoje praeityje, senosios ir net mitinės istorijos erdvėse, naujam gyvenimui buvo prikelti pagoniškos Lietuvos dievai, vaidilos, kunigaikščiai ir herojai. Romantiškai nusiteikusiems rašytojams gūdžiuose, nors jau nykstančiuose Lietuvos miškuose ir Nemuno pakrantėse vis dar skambėjo vaidilų giesmės, prie piliakalnių aidėjo Kęstučio riterių žirgų kanopų dundės ir kalavijų džerkšėjimas, miškų ežerėliuose ir upeliuose pliuškenosi ir naivius jaunikaičius viliojo undinės. Tačiau Perkūnas ir Milda, kriviai ir vaidilos, undinės ir laumės, Gediminas ir Kęstutis, Mindaugas, Jogaila ar Vytautas apsigyveno ne tik istorijos ir mitologijos darbuose, poezijos bei prozos knygoje, muzikos ir dailės kūriniuose. Jie ėmė rodytis ir pilkoje žmonių kasdienybėje: Nemunu tarp Kauno ir Tilžės plaukiojo garlaisvis „Kiejstut“ („Kęstutis“, beje, kitas garlaisvis buvo „Neris“ – ne įprasta lenkiška Vilija, bet lietuviška upėvardžio forma); kartais vaikams duodami ne šventųjų, bet lietuvių kunigaikščių vardai (Vilniuje gyveno grafas Witold Wolowicz); po Žemaitiją sklاندė gandai apie viename Gardino gubernijos piliakalnyje naktimis besivaidenančias kunigaikščių kovas, kurios esą pranašavo galimas politines permainas Lietuvoje. Istorijos veikalų ir istorinių romanų išpopuliarinti Lietuvos istorijos ir civilizacijos faktai tapo lietuvių pasididžiavimo šaltiniu, jų orumo garantu. Štai kokie jausmai užplūsta Stanislovą Moravskį, aplankiusį Punios piliakalnį:

„Sustok čia, tautietė mano, drauge mano! Sustok, kiekvienas žmogau, jei tik turi sielą! Nulipk čia nuo arklio savo, nusilenk, pagarbiai sulenk kelius, pasiimk saują tos šventos žemės, ir palik ją vaikams ir anūkams savo, kaip amžiną didžiulės dorybės atminimą, kaip tavo kraujo palaiminimą! Maža pasaulyje tokių vietų ... Tai mūsų Lietuvos Saguntas, Numancija mūsų, – Punia!...“ (4).

Lietuvos praeitis tapdavo ir tautinio (ar provincinio?) orumo gynimo arena. Ne Henrykas Senkiewiczzius sukūrė „laukinės ir tamsios“ Lietuvos įvaizdį. Tokią ją jau skelbė karūniečiai XIX a. viduryje, rodos, tęsdami dar senesnes lenkų tradicijas (5). „Rubono“ korespondentas piktinosi:

„mus atvykusius iš Lietuvos, ir apskritai iš rusiškųjų provincijų, (varšuviečiai – Z. M.) laiko poliarinėmis meškėmis. Apie brolišką Lietuvą žino tiek, kiek ir apie laukinius kamčiadalus. (...) Neperdėsiu sakdamas, jog jie neretai į lietuvius ir baltarusius stebeilijasi taip, kaip anglų prastuomenė pradžioje žvelgė į Napoleoną, kurį laikė žmogėdra“ (6).

Tokį laukinės Lietuvos įvaizdį savo veikalais palaikė ir lenkų istorikai, rodę pagonišką Lietuvą kaip skurdžių barbarų kraštą. Lietuviais save laikę istorikai stėjo prieš šią lenkų poziciją. Ne tik didelės apimties Kraševskio, Jaroševičiaus ar Narbuto istoriniai darbai turėjo parodyti, kad ir lietuviai gali didžiutis savo įdomia, garbinga, didvyriška ir pamokoma istorija, bet ir mažesniuose straipsniuose, recenzijose, knygų anotacijose, skelbiamose spaudoje, stengtasi paneigti lietuvius menkinančius karūniečių teiginius. Štai Eustachijui Tiškevičiui Kaune rastos ikirikščioniškos lietuviškos monetos, liudijančios aktyvius Lietuvos prekybinius ryšius,

buvo įrodymas, jog ikiunijinė Lietuva savo politiniu išsivystymu prilygo Lenkijai ir vystėsi tokiu pat būdu, kaip ir labiau į vakarus esantys Europos kraštai (7). Jaroševičius kritikavo Karolio Szajnochos teiginį, kad „Pagoniška Lietuva buvo skurdo kraštas. Tautos kunigaikščių aplinkoje švietė tariami turtais ir prabanga. Gyventojų dauguma buvo skurde.“ Jis tvirtino, jog pagoniška Lietuva „negyveno išimtinai tik „miško neturtu“, kadangi Lietuva nebuvo materialaus skurdo ir vargo kraštas, kaip kai kam norisi manyti“ (8). Vincentas Korotynskis (*Wincenty Korotyński*) piktinosi neįrodytais, faktais nepagrįstais, todėl ir neteisingais emigranto Franciszeko Duchnińskio lenkiškojo nacionalizmo išprovokuotais teiginiais, esą Vilnius nuo amžių buvęs ne lietuviškas, bet slaviškas, kad Lietuvos kunigaikščių giminė taip pat buvo slavų kilmės, todėl Lietuvos ir Lenkijos susijungimas buvęs tik eilinis paprastas įvykis (9). Atkreiptinas dėmesys, kad tokiais teiginiais piktinosi ne etninis lietuvis, bet iš baltarusių (rusinų) valstiečių kilęs lenkiškai ir baltarusiškai kūręs poetas. Kokį emocinį pakylėtumą galėjo sukelti Lietuvos praeities ir net dabarties faktai, liudija ši Antano Muchlińskio (*Antoni Muchliński*) korespondencija, atpasakojanti Peterburge vykusį viešą istorikų Michailo Pogodino ir Nikolajaus Kostomarovo disputą, kurio metu Kostomarovas įrodinėjo, jog rusai – Rusios kunigaikščių dinastijos pradininkai – yra kilę iš Žemaitijos:

„Dabar, rusų mokslininko dėka, Lietuva, valdiškų istorikų išvyta net iš vadovėlių, grįžta į didžiųjų tautų tarpą, dabar ir mes drąsiai galime išarti: tegyvuoja Lietuva, kurios kalba tai sanskrito sūnus ar brolis, kuri didžiujasi savo senovinėmis dainomis, mitais, padavimais, savo garsia istorija, kuri pagimdė Mindaugą, Gediminą, Algirdą, Kęstutį, Jogailą, Vytautą, kuri buvo tokia svetinga kitoms gentims ir tikyboms, kurioje taip puikiai prigijo ir iki šiol neiškraipytas išsilaiškė mūsų šv. tikėjimas, kuri taip stipriai susijungė su kaimynine tauta, kuri dabar gimdo įžymius poetus, istorikus, mokslininkus, kuri galingu uolaus piemens žodžiu per keletą savaičių išvijo gėdingą gėrimą, kuri pagaliau pirma parodė pavyzdį valstiečių byloje. Tegyvuoja Lietuva!“ (10).

Pagoniškos Lietuvos, sukūrusios didelę ir galingą valstybę, savita istorija, dvilypės Abiejų Tautų Respublikos tradicija buvo svarbūs faktoriai, išlaikant Lietuvos atskirumo, savitumo pojūtį. Ne mažiau jį stiprino ir realūs politinio, ekonominio, socialinio Lietuvos gyvenimo faktai. Lietuvą nuo Karūnos tolino keletą dešimtmečių tarp jų egzistavusi valstybinė siena, skirtingi likimai po trečiojo padalijimo ir įvykiai amžiaus pradžioje, bet bene labiausiai – sparti Lenkijos ekonominė ir socialinė raida. Lietuviams pavydą kėlė gerokai pažengęs Karūnos žemės ūkis, geresnė valstiečių ir kitų socialinių grupių žmonių materialinė padėtis, aukštesnis švietimo ir kultūros lygis, aktyvi visuomeninė veikla, įvairiopa spauda, pagaliau akivaizdžiai pasireiškiantis Vakarų šalių artumas. Viso to Lietuvai trūko: „man visada atrodė, kad vėjas, kuris nuo Varšuvos pučia, pasiekia tik sieną, o nuo Kauno grįžta atgal“ – rašė Veronika Podbereska (11). Tačiau materialinio ir kultūrinio atsilikimo sukeltą menkavertiškumo kompleksą lietuvių sa-

vimonė stengėsi kompensuoti dorybėmis, kurios, manyta, dar gyvos Lietuvoje, kai tuo tarpu Lenkijoje jas jau pražudė civilizacijos pažanga. Šitoks vienai ar kitai žmonių grupei būdingų savybių pakėlimas į vertybių rangą buvo labai svarbus šią grupę vienijantis faktorius. Lenkų sociologas Stanisławas Ossowski rašė: „Menkavertiškumo pojūtis, kultūrinio atsilikimo pojūtis, tapęs bendruomenės dalia, skatino papročių konservatizmą, kadangi atsiremiant į tėvų gerbtas vertybes ieškota kompensacijos ir apsaugos nuo pažeminimo. Ta bendra gynyba tapo veiksmu, jungiančiu vietinę bendruomenę“ (12). Taigi kokiomis dorybėmis Lietuva jautėsi esanti pranašesnė už civilizacijos jau pažesitą Lenkiją? Religingumas, kuklumas ir paprastumas, nuoširdumas, gerumas ir natūralumas, svetingumas, ypatingas dėmesys šeimos gyvenimui – štai kokiomis savybėmis didžiavosi lietuviai. Su trupučiu nostalgijos bendrą visų nuomonę šiuo klausimu išsakė iš Lietuvos Rusios kilęs Antanas Petkevičius (*Antoni Pietkiewicz-Adam Pług*):

„Kam nežinoma, kad Lietuva yra doriausia iš visų mūsų provincijų, kad joje žemė poetiškiausia, ir širdys jautresnė, tvirtesnė ir kilnesnė, ir tradicijos bei papročiai svietimybės nepagadinti, ir religija gryna ir šventa, stipriai įsiknijusi širdyse? (...)“

Ogi Lietuva tokia todėl, kad turtinga šilais, pelkėmis ir smėlynais; kad joje daugybė šiaudais dengtų šlėktos dvarėlių, kurių slenksčiai neaukšti valstiečio kojoms, ir kad joje bažnyčios dažnesnės ir puikesnės nei rūmai“ (13).

Lietuvių, žemaičių ir baltarusių tarties ypatumai bei žodynas suformavo besiskiriančią nuo Karūnos „vietinę“ lenkų kalbą. O lietuvių gyvenimo būdo ypatybės ir jų dvasios bruožai paliko savo žymę vietinių literatų kūryboje. Marjanas Zdziechowski, apibūdinamas vieno iš pačių žymiausių XIX a. vidurio lenkiškai kūrusių Lietuvos poetų Vladislavo Sirokohlės kūrybą, rašė:

„Kalbėdamas apie Sirokohlę dėl to kuo labiau pabrėžiu gaudumą, kaip jo kūrybai būdingą ypatybę, glaudžiai besisijančią su kitoms literatūroms nepažįstama jaudinančia gimtosios žemės gamtos ir būdo širdinga pajauta ir meile, kadangi kaip tik tai yra mūsų, vietinio (krašto), baltarusiško prado atspindys ir išraiška lenkų poezijoje. Tardčiau dar daugiau, – Sirokohlės poezija yra dvasinė siena tarp Lietuvos ir Karūnos. Kur jos gaudumas jau nesukelia atgarsio, tai yra ženklas, jog esame kitame krašte, kitame psichologiniame klimato, tarp kitaip jaučiančių, kitaip prie tėvynės prisirišusių žmonių“ (14).

Ši citata atveda mus prie išskirtinę vietą kiekvieno žmogaus gyvenime užimančio fenomeno – gimtinės, gimtosios žemės meilės. Jeigu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicija suteikė ribas tam tikram žemės plotui, vadinamam Lietuva, tai dvasios savastimi ją padarė gimtosios žemės meilė. „Tikriausiai nieko, nieko nėra mielesnio, brangesnio už šio pasaulio žemiškas gėrybes kaip tas žemės lopinėlis, kuriame mes gimėme (...)“ (15). Žmogus išauga iš tos žemės, iš upių ir ežerų, iš miškų ir pievų, iš paukščių ir medžių, jis jaučiasi gimtinės žemės dalimi, visu kūnu ir dar daugiau siela įaugęs, susiliejęs su gimtinės gamta. Iš gimtosios žemės tarsi syvus žmogus geria ne tik meilę jos gamtai,

bet ir toje žemėje gyvenantiems žmonėms. Tik savo žemėje žmogus jaučiasi visiškai laisvas ir pasitikintis savimi. Daugelis ano meto raštijos veikėjų ir gal nė karto gyvenime plunksnos į rankas nepaėmusių su galinga jausmo jėga galėjo sušukti: „Lietuva mano, gimtine mano!“

Tačiau šalia nuoširdžiausių deklaracijų „aš lietuvis“, „mes lietuviai“ XIX a. vidurio tekstuose kas žingsnis sutinkamas susitapatinimas „mes lenkai“ ir „mūsų tėvynė Lenkija“, būdingas ne tik vien lenkiškai rašiusiems, bet ir ne vienam lietuvių raštijos veikėjui (Jucevičiui, Akelaičiui, Kašarauskui, Prialgauskui ir kt.). Taigi kas, nepaisant savarankiškos ir galingos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijos, tam tikro kultūrinio atskirumo, emocinio prisirišimo prie gimtosios žemės – Lietuvos, skatino tokį palyginti stiprų bendrumo su lenkais ir Lenkija pojūtį? Kokie faktoriai grindė lietuvių jungimąsi į „mes lenkai“ visumą. Manytume, XIX a. vidurio tekstuose išryškėja trys pagrindinės tokio bendrumo prielaidos: istorija ir ypač tokie jos faktai kaip Lietuvos ir Lenkijos unija bei Lietuvos krikštas; bajorų luomo vienovė ir kultūrinis bendrumas. Trumpai apie viską iš eilės.

Jau minėjome, kokia svarbi yra istorija tautinio tapatumo apibrėžimui. Įspūdinga LDK istorija lietuviams buvo pasididžiavimo, „lietuviško provincinio patriotizmo“ versmė, atsvara karūniokų puikavimuisi. Kita vertus, Abiejų Tautų Respublikos, bendro politinio gyvenimo, bendros kovos su užsienio priešais ir nepriklausomybės gynimo patirtis taip pat nedingo be pėdsakų. Nereikia pamiršti, kad „vidutinis“ XIX a. Lietuvos gyventojas nebuvo joks revoliucionierius, pasirengęs nubraukti praeitį ir pradėti visuomenės statybą nuo pačių pamatų. Praeitis buvo gyva dabarties dalis, kurios negalima atsisakyti, nesunaikinus pačios dabarties. O kas tam galėjo ryžtis to meto Lietuvos visuomenėje? Tuos, ką Dievas surišo, ne žmogui išskirti, – tokia buvo ne vieno nuomonė. „Aukščiausioji Apvaizda tikrai Lietuvą su Lenkija sujungė ir supynė“ – sakė Vincentas Prialgauskis (16). Žinoma, kalbama apie Lietuvos ir Lenkijos uniją, tiksliau unijas, kurios to meto istorinėje sąmonėje užėmė reikšmingą vietą. Ignotas Žegota Onacevičius, Ignatas Danilavičius, Juozapas Jaroševičius, Teodoras Narbutas, Mykolas Balinskis, Dionizas Poška, Jucevičius ir kt. politinės Lietuvos istorijos pabaiga laikė Liublino uniją, kai „baigiasi atskira Lietuvos istorija ir į Lenkijos istoriją įsilieja“ (17). Tuo tarpu Kraševskis, ir ne jis vienas, Lietuvos istorijos pabaigą pradeda skaičiuoti nuo dar anksčiau – nuo Krėvos unijos ir Lietuvos krikšto iki Vytauto mirties. Lietuvos susijungimas su Lenkija prasidėjęs nuo Krėvos unijos, o jo kertiniu akmeniu tapusi religija, t. y. Lietuvos krikštas. 1401 m. Vilniaus suvažiavimo aktas atnaujino abiejų šalių susijungimą ir „visus Vytauto kraštus atidavė Karūnos ir Karalystės aukščiausiajai valdžiai“ (18). Tik Vytautas vis dar griovė abiejų kraštų vienybę, griebdamasis „pražūtingų užmačių“ atplėšti Lietuvą nuo Lenkijos ir padaryti ją atskira valstybe – karalyste (19). Tačiau kartu

su šio didžiavvyrio mirtimi mirė ir Lietuvos nepriklausomybės idėja, ir „mintis ta niekieno daugiau širdyje ir niekieno galvoje nebeatgimė.“ Su Vytautu mirė ir „tikrosios Lietuvos istorija“, „Lietuva tapo Lenkijos provincija“ (20).

Kraševskis, kaip ir daugelis kitų, Lietuvos krikštą iš Lenkijos rankų – unijos pasekmę – laikė pačiu reikšmingiausiu Lietuvos istorijos faktu, jos neabejotinos pažangos žingsniu. Neturėtų stebinti, jog tikinčiam XIX a. Lietuvos gyventojui, tiek sulenkėjusiam bajorui, tiek lietuviškai raštijai užsiangažavusiam literatui, krikštas, Lietuvos atsisakymas „pagoniško paklydimo“ buvo vertybė, kuriai vargiai kas galėjo prilygti. O krikštas paprastai buvo asocijuojamas su Lenkija, Jadvyga ir Jogaila, Lenkijos katalikų bažnyčia. Šiuo pagrindu buvo kuriamas ir propaguojamas Jadvygos – šventosios ir kankinės – mitas, savo asmeninę laimę paaukojusios šventam reikalui, Lenkijos istorinės misijos įgyvendinimui – pagonies Jogailos ir visos pagoniškos Lietuvos išvadavimui iš nuodėmės, jų apkrikštijimui. Lietuvos krikštas iš Lenkijos rankų ir savanoriškas abiejų valstybių susijungimas Kraševskiui, kitiems istoriosofines ar mesianistines sistemas kūrusiems romantikams buvo įrodymas, jog Lenkijos pašaukimas pasaulio istorijos kontekste yra skleisti krikščionybę, praeitin nuėjo ir žmonių gyvenime įtvirtinti krikščioniškos meilės bei brolybės idėja, t.y. Lenkijos predestinacija – krikščionybės idėja. Lietuvos ir Lenkijos unijos paneigimas būtų griovęs visas romantikų „psichoterapines“, anot Jerzio Jedlickio, istoriosofines sistemas, kurios turėjo įprasminti tautos patirtas kančias, suteikti istorinės vilties, o tuo pačiu ir stiprybės dabarties situacijai išverti.

Su krikštu į Lietuvą atėjo lenkų kultūra, lenkų civilizacija, arba, pasak Kraševskio, prasidėjo lietuvių nutautėjimas: išstūmus pagonybę, praeitin nuėjo ir visa tai, kas su ja buvo susiję – papročiai, kalba, iš dalies teisė. Jų vietą užėmė lenkų ir rusų kalba, papročiai, teisė. Kraševskis manė, jog sunaikinus pagonybę, buvo sunaikintas lietuvių tautiškumas, lietuvių tauta kaip tokia, nes jos egzistencijos esmė, jos „tautinę idėją“ sudarė pagonybė. Greičiausiai ir lengviausiai pagoniškos lietuviybės atsisakė bajorija, tapdama „nauja tauta“ (21). Nors ir teigdamas, jog Lietuva, tiksliau jos bajorai, nutautėjo ir sulenkėjo, Kraševskis visgi pripažįsta, kad Lietuva išlaikė tam tikrą išskirtinių ir savitų bruožų. Šie jo minimi bruožai yra panašūs į tuos, kuriuos jau aptarėme rašydami apie Lietuvos išskirtinumą išryškinančius faktorius.

Taigi Kraševskio arba jam artimoje pažiūrų sistemoje Lietuvos-Lenkijos unijos aktai reiškė visišką Lietuvos kaip atskiros valstybės pabaigą, kartu ir atskiros Lietuvos istorijos pabaigą. Lietuva tapo Lenkijos (Abiejų Tautų Respublikos pavadinimas net istoriniuose darbuose beveik nebeminimas – Z. M.) dalimi – provincija. Unija Lietuvai buvo jos pažangos sąlyga, nes su ja kaip civilizuojantis veiksnys į Lietuvą atėjo krikščionybė, o kartu ir lenkiška materialinė bei dvasinė kultūra. Religija buvo veiksnys, paskatinęs lietuvių bajorijos nutautėjimą.

„Po atvertimo į krikščionių religiją ir susijungimo su Lenkija lietuvių kalba nustojo buvusi rūmų kalba, ir net didele dalimi tautos (kalba – Z. M.), kadangi tikėjimo tiesų mokyti atvykusiems kunigams, nežinantiems mūsų kalbos, lengviau buvo skelbti jas (tiesas – Z. M.) lenkiškai, nei patiems mokyti vietinės kalbos. Tuo tarpu tėvynainiai, norėdami įtikti naujai valdžiai, perėmė jos įpročius ir kalbą, o pamiršo savąją,“ – rašė Juzevičius (22).

Tačiau jeigu Kraševskiui bajorijos nutautėjimas, t.y. savo kalbos, tikėjimo, papročių ir tradicijų išsižadėjimas, reiškė „perėjimą į kitą tautą“ (reikėtų prisiminti, kad XIX a. viduryje religija, kalba, tradicijos, papročiai, kartais ir istorija laikyti tautiškumo požymiais), tai Juzevičius, Mikalojus Akelaitis ar Juozas Čiulda net ir sulenkėjusius bajorus, perėmusius „lechų papročius ir įpročius“, laiko tokia pat sudėtine tautos dalimi, kokia yra valstiečiai, ir ragina juos grįžti prie gimtosios protėvių kalbos – lietuvių kalbos (23). Nesigilindami į Kraševskio ir Juzevičiaus tautos sampratos skirtumus, pastebėsime tik, kad abi jos turėjo savų šalininkų, nors, regis, pirmoji buvo populiareesnė ir dažniau sutinkama tik lenkiškai rašiusiųjų tekstuose. Įsitikinimas, kad visose buvusios Respublikos žemėse gyvenančią bajoriją jungia ne tik ta pati lenkų kalba, bet ir vienodi papročiai, įpročiai ir gyvenimo būdas, buvo toks stiprus, jog paprastai kalbant apie bet kurią teritoriją – Lietuvą, Baltarusiją ar Ukrainą – buvo vartojami tokie išsireiškimai kaip „*staropolski charakter*“, „*staropolska cnota*“, „*staropolskie obyczaje*“ ar net „*słowiańska gościnność*“, ir tai daroma kalbant ne tik apie bajoriją, bet ir apskritai apie „tautą“. Regis, tokiu būdu kultūrinio bendrumo siejamas Respublikos bajorų luomas darėsi modernios kultūra apibrėžiamos tautos šerdimi (šiuo atveju lenkų tautos), į kurią pasitelkiant švietimą turėjo būti įtrauktos ir tų žemių „liaudys“ – lenkai, lietuviai, baltarusiai, ukrainiečiai.

Tačiau kultūrinis bajorų luomo bendrumas nebuvo tas vienintelis veiksnys, nulėmęs kad ir tokius pasakymus: „(...) su džiaugsmu pastebėjau, kad į karietą sėda jau anksčiau dar iš Miuncheno man gerai pažįstami ponai Ksaveras Dovgialo ir Karolis Jezierskis, abu lenkai, pirmasis iš Lietuvos, o antrasis iš Varšuvos“ (24). Norint paaiškinti, koku pagrindu buvo galima kalbėti apie „lenkų bajorus“ Lietuvoje ar Baltarusijoje, reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kaip buvo suprantama Lietuvos ar kitų provincijų bajorijos kilmė. Pabandysime tai padaryti remdamiesi dviem šiek tiek skirtingomis, bet ir šiek tiek artimomis Henriko Ževuskio (*Henryk Rzewuski*) ir Kraševskio teorijomis. Ževuskio teorija, regis, nebuvo labai populiari visuomenėje, ji archajiškesnė, paveikta aristokratų luomo kilmės iš užkariautojų teorijos. Ževuskis teigė, jog lenkai yra ne tauta, o valdanti kasta, luomas, lenkas – tik bajoras, nebuvo nebajoro lenko ir niekada nebuvo lenkų tautos XIX amžiaus supratimu. Lenkiškumas nebuvo sąlygotas nei gimimo, nei gyvenimo lenkam priklausančioje teritorijoje, tai buvo privilegija, pripažinta visai lenkų visuomenės masei. Jo manymu, Lenkijos bajorai yra užkariautojų liachų (kurių karinga orda atsibasčiusi prie Vartos ir No-

tecios, netrukus užėmė Mažąją Lenkiją, dalį Prūsijos, Haličo ir Vladimiro žemes, o po unijos su Lietuva – ir visą Vakarų Rusiją) palikuonys, „kito kraujo“ nei vietiniai gyventojai valstiečiai, savo įtaką ir valdžią plėtę per įbajorinimą, t.y. sulenkinimą „svetimo gaivalo“. Vadinasi, visai pagrįsta yra visų buvusių Respublikos žemių bajorus vadinti lenkais, nes tik lenkai – bajorai ir tik bajorai – lenkai. Kaip minėjome, ši teorija nebuvo populiarė. Vis labiau įsigalėjo mintis, jog „valstiečiai yra vieno kraujo su savo ponais“ (25). Tačiau tuo pat metu „vienas kraujas“ su valstiečiais lietuviais, rusiniais ar ukrainiečiais netrukdė tuos ponus vadinti lenkais. Vieną iš galimų tokio reiškinio paaiškinimų galime surasti Kraševskio istoriniuose darbuose.

Kraševskis, skirtingai nei Ževuskis, lenkų bajorus kilidino ne iš užkariautojų, bet iš tų pačių lenkų genčių bendruomenininkų, tik karo žygiuose praturtėjusių, todėl įsitvirtinusių socialinės struktūros viršūnėje, o ilgainiui net pavergusių likusius bendruomenininkus. Lenkų bajorai sukūrė unikalią bajorystės instituciją, kurią po Lietuvos ir Lenkijos unijos „padovanojo“ Lietuvai. Kraševskio tvirtinimu, tik Lenkija sukūrė Lietuvoje bajorų luomą, kurio čia iki tol iš esmės nebuvo, nes Lietuvos kunigaikščių, ypač Vytauto valdžia, kuria jie nenorėjo dalytis, buvusi vienvaldiška, o diduomenė visiškai priklausiusi nuo kunigaikščių valios, jokių teisių ir laisvių ji neturėjo. Beje, tos pačios nuomonės buvo ir kitas istorikas Mikalojus Malinovskis, teigęs, jog „bajorystė, kaip naujas visuomeninis pradai Lietuvoje buvo įvesta 1387 m. vasario 20 d. privilegija (...)“ (26). 1387 m. privilegija, kuria katalikų tikėjimą priėmusiems Lietuvos bajorams suteiktos lenkų bajorų teisės ir laisvės, tapo bajorų luomo kūrimo Lietuvoje pradžia. Kitas svarbus žingsnis šia kryptimi, anot Kraševskio, buvęs suvažiavimas Horodlėje 1413 m., kuriame, siekiant padaryti Lietuvos bajoriją „lygią lenkams ir iš tikrųjų lenkišką“, Lietuvos bajorams suteikti lenkų bajorų herbai („palikuonims perduodami giminės herbai, reišiantys bajorystę, kurių iki tol niekada Lietuvoje nebuvo“) (27). Kurdamą Lietuvoje bajorų luomą („prileisdama prie savo teisių ir laisvių“), nukreiptą prieš Vytauto puoselėtą nepriklausomos Lietuvos idėją, Lenkija siekė nutautinti Lietuvą ir stipriai visiems laikams ją prijungti prie savęs (28). Tokiu būdu mainais už nepriklausomybę Lietuva gavo ne tik krikščionybę, bet ir bajorų luomą, instituciją, savo turiniu ir dvasia visiškai lenkišką. Tai buvo kaina už Lietuvos civilizacinę pažangą. Taip Lietuvoje atsirado lenkų bajorai – „lietuviško kraujo“, bet per bajorystės instituciją įsilieję į lenkų bajorų luomą, besivadovaujantys lenkų bajorų teisėmis ir laisvėmis, ir taip užtikrinantys amžiną Lietuvos ir Lenkijos vienybę. Toks lenkas, kurio „lenkiškumas“ reišė ne ką kita, o priklausymą bajorų luomui ir naudojimąsi (gal ir nebeaktualų, o tik buvusį) lenkų bajorų teisėmis ir laisvėmis, kartu galėjo būti „lietuvių bajoras“, „žemaičių šlektas“, „baltarusių bajoras“ ar tiesiog „Baltarusijos pilietis“ ir t. t. Šiuo atveju „lietuvių“, „baltarusių“, „žemaičių“ bajoras galėjo reikšti ir etninę kilmę, „kraujo ryšį“, bet

dažniausiai reikšdavo tik ryšį su vienu ar kitu politiniu istoriniu, administraciniu vienetu. Daugelyje asmenų abu ryšiai dar ir XIX a. viduryje sugyvendavo taikiai, bet kai kurios aplinkybės galėjo sukelti ir įtampą tarp jų.

Lietuvai ir Lenkijai bendras bajorų luomas, gyvenantis bendros istorijos tradicija, saistomas bendros lenkų kalbos, vieno tikėjimo, labai artimų ar tiesiog tapačių, katalikų tikėjimo apeigų pagrindu susiformavusių papročių, padėjo tvirtus pagrindus dar vienam ir toliau abiejų buvusios Respublikos dalių vienumą ir ryšį užtikrinančiam faktoriui – kultūriniam bendrumui. Kultūrinė veikla ir kultūrinė kūryba XIX a. vidurio Lietuvoje turėjo atstoti visiškai negalimą bet kokią legalią politinę veiklą ir užtikrinti lenkų visuomenės, dabar jau kultūriškai, o ne politiškai apibrėžto fenomeno, gyvavimą ir tolesnę raidą politinės priespaudos sąlygomis. Kultūrinėje veikloje vyravo literatūrinė kūryba. Kaip tik literatūra (plačiąja to žodžio prasme) turėjo ne tik padėti pažinti tautos dvasią, tautos misiją žmonijos istorijoje, suteikti tautai jėgų ir pasitikėjimo išveriant Apvaizdos siųstas negandas, bet ir būti tautos, visuomenės auklėjimo, jos parengimo naujoms egzistencijos sąlygoms įrankiu. Literatūrinės kūrybos židiniai, organizatoriais ir įkvėpėjais tapdavo periodinė ir neperiodinė spauda. Noru pažadinti krašto intelektualinį gyvenimą ir buvo argumentuojamas tokių leidinių steigimas Lietuvoje. Kone visi tarp dviejų sukilimų Lietuvoje ilgiau ar trumpiau ėję leidiniai programiškai skelbė savo „provincializmą“, siekimą sukcentruoti Lietuvos ar jai artimų provincijų – Baltarusijos, Ukrainos – „protinį gyvenimą“. Ir iš tiesų didžiąją dalį „Athenaeum“, „Ondyna Druskiennickich Źródła“, „Pamiętnik Naukowo-Literacki“, „Teki Wileńska“, „Kuryer Wileński“, „Rubon“ ir kitų buvusios LDK žemės leidžiamų leidinių autorių sudarė šio krašto žmonės, juose pagrindinę vietą užėmė LDK istorija, jos žemių gyventojų etnografija ir liaudies kūryba, grožinės literatūros kūriniai, kultūriniam gyvenimui ar ekonominei problematikai skirti straipsniai. Ištikimiausias skaitytojas taip pat gyveno Lietuvoje, Baltarusijoje, Ukrainoje, arba buvo kilęs iš tų vietų.

Tačiau greta tokios „provincinės“ tendencijos (arba provincinio patriotizmo) Lietuvos literatūriname ir kultūriniame gyvenime apskritai, egzistavo stiprus kultūrinio bendrumo su Lenkijos Karalyste pojūtis. Šio kultūrinio bendrumo pagrindas buvo lenkų kalba. Lenkų kalba buvo „mūsų kalba“, „tėvynės kalba“, „gimtoji kalba“ ne tik lenkiškai rašiusiems Lietuvos literatams, bet ir lietuviui Akelaičiui. Kaip tik ji brėžė bendros kultūrinės erdvės ribas. Lietuvos skaitytojui buvo artimi, savi, gerai pažįstami visų padalytos Respublikos dalių rašytojai, jų darbai pristatomi ir recenzuojami Lietuvos leidiniuose kartu su vietinių literatų kūryba, o neretai ir skelbiami vietiniuose leidiniuose (ypač ideologiškai artimi). Ryškėja Varšuvos, kaip lenkų kultūros centro, vaidmuo. Lietuvos literatai (išskyrus gal vienintelį Adomą Honorijų Kirkorą), jei tik lei-

do jų kūrybos lygis, stengėsi savo kūrinius išspausdinti Varšuvos leidiniuose ir buvo labai neabejingi tenykštės publikos pripažinimui. Lietuvos spaudoje skelbiami darbai iš lenkų literatūros istorijos, o Sirokomlė net rašė lenkų literatūros istoriją, aprėpdamas ja visus lenkiškai ir lotyniškai rašiusius ikiunijinės Lenkijos ir Abiejų Tautų Respublikos rašytojus ir poetus. Bendroje kultūrinėje erdvėje bendra buvo ne tik literatūra, bet ir muzika, dailė, istorija, jos rašytojai ir herojai. Lietuviams „mūsų“ buvo Mickevičius taip pat kaip ir Kochanowski, Janickis, Fredras ar Goszczynskis; Moniuška taip pat kaip Szopenas, istorikai Długoszas ar Kromeris tokie pat savi kaip Strykovskis. Sirokomlė rūpinosi paminklo lenkų istorikui Kromeriui pastatymu Galicijoje, o Akelaitis dalį savo pelno už literatūros kūrinį žadėjo skirti paminklo Długoszui statybai. Lenkijos istorijos faktai, jos legendiniai ir realūs herojai (Lechas, Krakus, Wanda, Jadwyga ir kt.) taip pat dažnai įkvėpdavo Lietuvos rašytojus, kaip ir Lietuvos istorijos faktai.

Bendra kultūrinė erdvė, paveldėta dar iš Respublikos laikų, XIX a. Lietuvoje buvo realybė, su kuria kiekvienas turėjo skaitytis. Pradėdamas leisti „Teką Wileńską“, Kirkoras rašė:

„Teką Wileńską sutinkamai su savo pavadinimu pirmuiniu savo tikslu laikys Vilniaus ir Lietuvos dalykus; bet kadangi praeitis intelektualinį palikimą Lietuvai perdavė, kaip ji dabartinė padėtis sąlygojo, negali išmesti iš savo veiklos ribų tų pradų, kurie taip tvirtai įėjo į jos gyvenimą. Todėl bendra lenkų raštijos raida ir reikšmė, brolių slavų darbai, net artimiausios ateities klausimai turi sudaryti jos (Tekos – Z. M.) turinį ...“ (29).

Kiekvienas bent kiek prasilavinęs ir lenkiškai kalbantis žmogus patekdavo į šios palyginti aukštos lenkų kalba kuriamos kultūros apžavus. Išsiveržti iš jos buvo galima tik įsipareigojant kitai – panašaus arba aukštesnio lygio – kultūrai. Akivaizdu, kad nei lietuvių liaudies, nei baltarusių ar ukrainiečių liaudies kultūros rimtos konkurencijos jai nesudarė, jos galėjo egzistuoti šalia ir kartu. Taip ir vienas asmuo galėjo dirbti abiejų kultūrų labui, nejausdamas didelių vidinių prieštaravimų. Tokie buvo Jucevičiaus, Akelaičio, Korotynskio ar Dunino-Marcinkevičiaus atvejai. Tačiau lietuviams toks dalyvavimas bendroje lenkiškoje kultūroje grėšė ir stipriai nutautėjimo pavojumi. „Buvimas“, o juo labiau aktyvus dalyvavimas bendroje su Lenkija kultūroje ne tik palaikė ir skatino abiejų kraštų bendrumo jausmą, bet ir galėjo tapti (ir, manytume, tapo) itin reikšmingu veiksniu formuojantis Lenkijos – ideologinės tėvynės sampratai, nulėmusiai apsisprendimą lenkų tautos (kultūrinės arba ideologinės) naudai. Kaip tik tokį apsisprendimą lenkų kultūros naudai – „kultūros patriotizmą“, pakeitusį lietuviškąjį „vietos patriotizmą“, tyrinėtojai pastebi Adomo Mickevičiaus laikysenoje po 1830–1831 m. sukilimo (30).

Taigi XIX a. viduryje Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio ryšio suvokimas buvo įvairiaprasmis. Viena vertus, te-

begyvavo, ypač Lietuvoje, tradicinis lietuviškąja unijų aktų interpretacija grįstas santykių modelis, kuriame Karūna ir Lietuva, o XIX a. viduryje jau Lenkija (Karūna), Lietuva, Rusija ir Baltarusija yra lygūs partneriai, sudarantys buvusią politinę, o dabar tik kultūrinę ir istorinę vienovę (lenkų visuomenę). Kita vertus, stiprėjo centralizacinė tendencija (jos išraiška galėtų būti laikyti Lenkijos pavadinimo išplėtimą visai buvusios Respublikos teritorijai), nustumianti Lietuvą į eilinės centralizuotos Lenkijos provincijos padėtį, atimanti iš jos savarankiškos istorijos teisę, vedanti į vieningos lenkų tautos (kultūrinės arba ideologinės) formavimąsi visoje buvusioje Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje. Abi šios tendencijas skatino kartais skirtingi, o kartais tie patys faktoriai, pabrėžę tai Lietuvos atskirumą, tai jos bendrumą su Lenkija. Už Lietuvos ir Lenkijos vienybę buvo bendras bajorų luomas ir jo saugoma bendros valstybės, bendros istorijos tradicija, taip pat daugiausia bajorų luomo atstovų lenkų kalba kuriama bendra kultūra, kurios reikšmė ir poveikis, visuomenei modernėjant, nuolat didėjo. Lietuvos atskirumą rėmė taip pat istorinė – tik ikiunijinė – tradicija, tam tikras papročių, gyvenimo būdo skirtingumas, emocinis prisirišimas prie gimtosios vietos, etninės šaknys bei etninis teritorijos skirtingumas, siejamas su liaudimi, valstiečiais. Skirtingoms socialinėms grupėms šie faktoriai darė skirtingą poveikį. Be abejo, etninio ir liaudies kultūros bendrumo principas buvo labiausiai priimtinas liaudžiai ir tiems bajorams, kurie tiesiogiai palaikė artimus santykius su valstiečiais ar patys savo gyvenimo būdu menkai nuo jų skyrėsi. Emocinis prisirišimas prie gimtosios vietos vienodai galėjo veikti bet kurio luomo žmogų, nebent stipriau emocingesnę kūrybinę asmenybę. Tuo tarpu istorija ir kultūra buvo bajorijos domenai. Istorija teikė pasirinkimo galimybę – savarankiškos nepriklausomos ikiunijinės Lietuvos ir unijos su Lenkija pavyzdžius. „Dalyvavimas“ lenkų kalba kuriamoje kultūroje smarkiai stiprino bendrumo su lenkais ir Lenkija pojūtį, ir kuo kūrybinė veikla buvo aktyvesnė ir įvairesnė, tuo stipresnis kultūrinio bendrumo jausmas, nors, kita vertus, tokia veikla galėjo pastūmėti susidomėti liaudies kūryba bei etnine problematika. Įvairi šių faktorių samplaika atskiro individo gyvenime galėjo suformuoti ir suformuodavo įvairiausias „patriotizmus“. Todėl ir Lietuva XIX a. galėjo įgauti ne vieną, o daugelį pavidalų: vieniems ji galėjo būti tik privati tėvynė, jaugusi į ideologinę, kultūrinę ar istorinę tėvynę – Lenkiją, kitiems – ir privati, ir regioninė tėvynė – didesnės visuomenės – Lenkijos dalis, dar kitiems – privati ir vienintelė istorinė tėvynė arba tik privati tėvynė, jungianti individą su savo žemiečių kolektyvu. Kitaip tariant, kiekvieno asmens Lietuvos supratimas, santykis su „savo Lietuva“ buvo labai individualus, nulėmtas sudėtingos įvairių faktorių samplaikos, todėl sunkiai telpantis į griežtų teorinių schemų rėmus, kintantis ir nelengvai prognozuojamas.

Nuorodos

- Aleksandravičius E. Dėl bajorų luomo vaidmens lietuvių nacionalinės kultūros raidoje // Literatūros teorijos ir ryšių problemos: Etnosocialinė ir kultūrinė situacija XIX amžiaus Lietuvoje. – Vilnius. – 1989. – P. 36–44; Aleksandravičius E., Kulakauskas A. Lietuva XIX amžiuje: link modernios tautos // Mokykla. – 1992. – Nr. 3–4. – P. 20–23; Aleksandravičius E. XIX amžiaus profiliai. – Vilnius. – 1993; Aleksandravičius E. Lietuvių Atgimimo kultūra: XIX amžiaus vidurys. – Vilnius. – 1994; Aleksandravičius E., Kulakauskas A. Carų valdžioje: XIX a. Lietuva. – Vilnius. – 1996; Kulakauskas A. „Šaka, atskilus nuo tautos...“: Lietuvos bajorijos ir LDK bajoriškosios kultūros vaidmuo lietuvių tautiniame atgimime // Sietynas. – 1988. – Nr. 3. – P. 157–173; Kulakauskas A. Lietuvos bajorija ir lietuvių tautinis bei valstybinis atbudimas // Literatūros teorijos ir ryšių problemos: Etnosocialinė ir kultūrinė situacija XIX amžiaus Lietuvoje. – Vilnius. – 1989. – P. 5–34; Kulakauskas A. Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą // Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. T. 1: Tautinės savimonės žadintojai: Nuo asmens iki partijos. – Vilnius. – 1990. – P. 132–142; Kulakauskas A. Nuo Didžiosios Kunigaikštystės iki Respublikos: Lietuvos etnopolitinės raidos XIX amžiuje bruožai // Kultūros barai. – 1995. – Nr. 1. – P. 59–62; Pivoras S. Prigimtiniai piliečiai: bajorija tarp tradicijos ir naujovės Lietuvoje ir Latvių Pabaltijyje XVIII a. pabaigoje–XIX a. pirmojoje pusėje // Metmenys. – 1996. – Nr. 71. – P. 32–66.
- Aleksandravičius E., Kulakauskas A. Lietuva XIX amžiuje: link modernios tautos ... – P. 22.
- Keli šimtai peržiūrėtų įvairaus dydžio ir pobūdžio spausdintų tekstų buvo panaudoti kaip savitas „masinis šaltinis“. Iš šių tekstų, gadameriškai atsiveriant jų bylojimui, stengtasi išrinkti visus motyvus, bent kiek atliepiančius lietuviškojo patriotizmo ar lietuvių ir lenkų santykių temą. Po to išrinktieji motyvai grupuoti, sisteminti, bandyta pritaikyti labiausiai jiems paaiškinanti parankią teoriją. Tokiu būdu, lietuviškojo patriotizmo įvairiausių aspektų išsidėstymą diktavo pati medžiaga, o ne pasirinkta teorijai įrodyti parinkti faktai. Gautas daugiabriaunis lietuvių ir lenkų santykių suvokimo vaizdas, tikėtina, gana adekvačiai nusako sudėtingą ano meto situaciją.
- Morawski S. Od Merecza do Kowna. Gawęda pustelnika // Teka Wileńska. – 1858. – Nr. 5. – S. 89.
- Listy o gospodarstwie // Teka Wileńska. – 1858. – Nr. 5. – S. 362 (422).
- A... P...i (Andrzej Podbereski – Z. M.) Podróże po kraju. (Wyjątek z listów do przyjaciółki) // Rubon. – 1845. – T. VI. – S. 117.
- Tyszkiewicz E. O kilku nowo odkrytych Monetach litewskich. Wiadomość zebrał Eus. Hr.... T... // Athenaeum. – 1845. – T. 4. – S. 22.
- Jaroszewicz J. Zarysy z czasów pogańskich Litwy // Pismo Zbiorowe Wileńskie na rok 1859. – Wilno. – 1859. – S. 94–95.
- Korotyński W. Przegląd literacki // Виленский Вестник // Kuryer Wileński. – 1860. 15 Stycznia. – Nr. 5. – S. 39.
- Muchliński A. O początku Rusi // Виленский Вестник // Kuryer Wileński. – 1860. 8 Kwietnia. – Nr. 28. – S. 278.
- Podbereska W. Przejazdka z za Niemna do Litwy. Z Pamiętników młodej Panienci // Rocznik Literacki. Pismo zbiorowe. – R. 4. – Wilno. – 1849. – S. 140.
- Ossowski S. Zagadnienia więzi regionalnej i więzi narodowej na Śląsku Opolskiem // Ossowski S. O ojczyźnie i narodzie. – Warszawa. – 1984. – S. 127–128.
- Pług A. (Pietkiewicz A.) Zaraza. Obrazek obyczajowy // Athenaeum. – 1851. – T. 3. – S. 235.
- Zdziechowski M. Władysław Syrokomla. Pierwiastek litewsko-białoruski w twórczości polskiej. – Wilno. – 1924. – S. 22.
- Jastrzebski A. Korrespondencja Kuryera Wileńskiego. Z ptu Wileńskiego // Виленский Вестник // Kuryer Wileński. – 1860. 19 Stycznia. – Nr. 6. – S. 49.
- Prialgauskis V. Katedra Żmudzka. Czyli opisanie Dycezyi Żmudzkiej, od wprowadzenia wiary ś. do naszych czasów. Opisał biskup Wołonczewski. Ze żmudzkiego na język polski tłómaczył i niektóre przypisy dodał X. Win. Przyałgowski. – 1862 // MAB RS. – F. 9–367. – L. 3.
- O'Naciewicz Ż. Rzut oka na dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego // Pamiętnik Naukowo-Literacki. – 1849. – Z. 1. – S. 8.
- Kraszewski J. I. Litwa za Witolda. Opowiadanie historyczne // Athenaeum. – 1849. – T. 3. – S. 15.
- Ten pat. – 1849. – T. 5. – S. 6.
- Ten pat. – 1849. – T. 5. – S. 14–15.
- Kraszewski J. I. Litwa. Starożytno dzieje... – Warszawa. – 1850. – T. 2. – S. 393–394.
- Jucevičius L. A. Wyjątki z nowoczesnych poetów polskich. Tłumaczone na język litewski z przydaniem Kilku słów o języku i literaturze litewskiej. – Wilno. – 1837. – S. 9.
- Ten pat. – S. 31; Jucevičius L. A. Wspomnienia Żmudzi przez X. Adama Jucewicza. – Wilno. – 1842. – S. 125–126.
- Moraczyński J. Uwagi o malarstwie religijno-historycznym // Pamiętnik Naukowo-Literacki. – 1849. – Z. 2. – S. 42.
- Pol W. „Pieśni o ziemi“ // K. A. K. (Kašarauskis A. P.) Rzecz o Litewskich słownikach i ogólny pogląd na kraje Litewskie ... // Pismo Zbiorowe Wileńskie na rok 1862. – Wilno. – 1862. – S. 177.
- Malinowski M. O ziemianach podług dawnych praw Litewskich // Teka Wileńska. – 1857. – Nr. 1. – S. 234.
- Kraszewski J. I. Litwa za Witolda ... // Athenaeum. – 1849. – T. 5. – S. 19.
- Ten pat. – S. 13–14.
- Jan ze Śliwina (Kirkor A. H.) Od redakcyi „Teki Wileńskiej“ // Teka Wileńska. – 1858. – Nr. 5. – S. 383.
- Ruszkowski J. „Jutrznia oswożenia nad Litwą“, czyli Mickiewicz w czasie powstania listopadowego // Nie tylko o Norwidzie / Red. Czarnomorska J., Przychodniak Z., Trybuś K. – Poznań. – 1997. – S. 123–139.

Vida PUKIENĖ

Lietuviškų vadovėlių rengimas ir leidyba 1905–1918 metais

*Vilniaus pedagoginis universitetas, T. Ševčenkos 31, LT 2009 Vilnius.
Gauta 1998 m. balandžio 6 d.*

1904 m. panaikinus lietuviškos spaudos draudimą ir leidus mokyklose dėstyti lietuvių kalbą, taip pat švelninant kitus kultūrinio gyvenimo suvaržymus, susidarė prielaidos kultūrinei autonomijai kurti. Todėl Didžiajame Vilniaus Seime (1905 m.) buvo keliamas kultūrinės autonomijos Rusijos sudėtyje klausimas. Į kultūrinės autonomijos sąvoką įėjo ir savarankiškos švietimo sistemos formavimas. Didžiajame Vilniaus Seime nagrinėtas Lietuvos mokyklų klausimas nesukėlė didelių diskusijų. Panašius reikalavimus kėlė visos lietuvių partijos bei politinės grupės, Lietuvos Mokytojų Sąjunga (toliau LMS). Visos organizacijos svarbiausiu uždaviniu laikė dėstymą gimtąja kalba pradžios mokyklose. Tai buvo pirmasis žingsnis einant prie savarankiškos švietimo sistemos, kurią vėliau kūrė LMS ir kitos politinės organizacijos.

Vilniaus Seimas – aiški atgimimo istorijos riba, ypač švietimo srityje. Nors daugelį Lietuvos mokyklos gyvenimo suvaržymų caro valdžia formaliai buvo panaikinusi 1905 m., tačiau įgyvendinti dėsė. Dėl Vilniaus Seimo nutarimų ir tautinės revoliucijos poveikio šie nutarimai pradėti realizuoti (1). 1905–1918 m. laikotarpis Lietuvos mokyklos istorijoje svarbus tuo, kad padėjo tautinės mokyklos pagrindus.

Pradėjus įgyvendinti caro valdžios nutarimus, leidžiančius mokyklose dėstyti gimtąją kalbą, o vėliau ir kitus dalykus lietuvių kalba, iškilo naujų vadovėlių, atitinkančių tautinius interesus, mokslo ir pedagoginės minties pasiekimus, rengimo problema.

Lietuviškų vadovėlių rengimas ir leidimas glaudžiai susijęs su pedagoginio pobūdžio problemomis, todėl

jas savo darbuose aptarė pedagoginės minties tyrinėtojai: V. Auryla, K. Žukauskas, M. Karčiauskienė, K. Simaška ir kt. (2). Mokytojų veiklą Lietuvoje ir Rusijoje, rengiant bei pritaikant knygas darbui su mokiniais, tų knygų mokslinę bei praktinę vertę nagrinėjo V. Pupšys (3). Vadovėlių vartojimo klausimus XX a. pradžioje trumpai aptarė V. Pukienė (4). Istorikas J. Jurginis, tyrinėjęs LMD veiklą, išskyrė vieną labai svarbią darbo sritį – lietuviškų vadovėlių rengimą (5). Minėtuose darbuose daugiau dėmesio skiriama vadovėlių leidimo darbui 1905–1915 metais. Švenčiant Lietuvos mokyklų 600 metų jubiliejų, periodinėje spaudoje buvo prisiminti vadovėliai, išleisti XX a. pradžioje. A. J. Martišius aptarė K. Šakenio ir P. Vileišio fizikos vadovėlio „Įdomesnes vietas“, siekdamas parodyti tai, kuo ir dabar galima pasinaudoti (6).

Darbe, remiantis Lietuvos mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir tautosakos instituto rankraščių skyriaus dokumentais bei to meto periodine spauda nagrinėjama vadovėlių rengimas ir leidyba Lietuvoje 1905–1918 metais. Daugiausia dėmesio skirsime LMD atliktam darbui šioje srityje nušviesti.

Nuo 1905 m. Lietuvos mokyklose buvo leista naudotis XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje išleistais vadovėliais: A. Kriščiukaičio „Naujas elementorius“, P. Vileišio „Elementorius“, J. Žemaitės „Rinkinėlis vaikams“, V. Laumianskio (L. Ladislavo) „Žiupsnelis“, J. Juškytės „Vaikų skaitymėliai“, P. Bendoriaus ir P. Daugirdo „Aritmetikos uždavinių ir pavyzdžių rinkinys“ ir kt. Naujų vadovėlių rengimui ir leidybai reikėjo lėšų. Šį klausimą padėjo spręsti Amerikos lietuviai, įsteigę šiam reikalui specialų fondą ir paskelbę konkursą pradinių mokyklų skaitymo knygelėms 1 ir 2 metams, visuotinei ir Lietuvos geografijai ir Lietuvos istorijai bei aritmetikai parašyti. 1908 m. buvo paskelbti konkurso rezultatai, premijos paskirtos šiems vadovėliams: Ks. Vanagėlio (Ks. Sakalausko) „Dovanėlė – Skaitymo ir rašymo mokslas“, L. Ladislavo „Žiupsnelis“, P. Bendoriaus ir P. Daugirdo „Aritmetikos uždavinių ir pavyzdžių rinkinys“, J. Gabrio „Geografija“. Liko nepaskirta premija Lietuvos istorijos vadovėliui (7).

1909 m. likę vadovėlių fondo pinigai (apie 289 dolerių) buvo perduoti LMD, kuri toliau rūpinosi vadovėlių leidimu. Tam darbui atlikti buvo sudaryta komisija, kuri atspausdino atsišaukimą, ragindama mokytojus ir

kitus inteligentus rašyti vadovėlius ir siųsti draugijai rankraščius. 1909 m. pabaigoje komisija nutarė, kad pirmiausia reikia leisti šiuos vadovėlius: Lietuvos geografijos, visuotinės geografijos, Lietuvos istorijos, lietuvių literatūros istorijos. Pirmasis konkursas ir LMD sprendimai vadovėlių leidimo klausimu sukėlė neigiamą mokytojų reakciją. Tai atsispindėjo 1910–1911 m. „Mokykloje“. Daug kritikos susilaukė konkursą laimėję vadovėliai. Mokytojas A. Jakučionis (Juokų Senis), kritikuodamas Ks. Vanagėlio „Dovanėlę...“, rašė, kad šis vadovėlis „priklauso prie tos rūšies pedagoginės literatūros, kurią galima pavadinti šiukšlėmis“ (8). L. Ladislavo „Žiupsnelį“ laikė geresne knyga, tačiau tinkama ne kaip vadovėlis, bet kaip skaitymo knyga, skirta mokytojo nurodymu pasiskaityti namie (9). Aiškindamas klausimą, kokių vadovėlių labiausiai reikia mokyklai, A. Jakučionis rašė, kad istorijos vadovėlis pradinei mokyklai nereikalingas, nes pirmiausia vaikai turi susipažinti su dabartimi, o po to su praeitimi (Lietuvos istorijos medžiaga buvo dedama į II ir III skyriaus skaitymo knygas – V. P.). Todėl pradinei mokyklai labiausiai reikia geografijos vadovėlio (10). Toliau A. Jakučionis nurodo, kad ne to vadovėlio labiausiai reikia, kurio dar nėra, o to, kuris plačiausiai vartojamas. Pirmojo konkurso nugalėtojų premijavimas nieko gero nedavė. Dar iki konkurso plačiai mokyklose naudotas P. Bendoriaus ir P. Daugirdo „Aritmetikos uždavinių ir pavyzdžių rinkinys“ išliko populiarus ir toliau. Kiti vadovėliai mokyklos beveik nepasiekė. Svarbus faktorius buvo ir vadovėlių kaina (11). Iš pedagoginės spaudos matyti, kad mokytojai jautėsi įsižeidę dėl pirmojo konkurso, nes komisija su mokytojais „vadovėlių klausimu nesiskaitė“ (12). Todėl, paskelbus antrąjį konkursą, buvo pasiūlyta rankraščius siųsti „Mokyklos“ redakcijai, o ne LMD.

Atsižvelgus į kritiką, 1910 m. rugpjūčio mėn. visuotiniame LMD susirinkime buvo nutarta leisti šiuos vadovėlius: pradžiamokslį su skaitymėliais, skaitymo knygetes pirmiems ir antriems metams, aritmetikos teoriją. Autorių nepremijuoti, o vadovėlius leisti fondo lėšomis ir atiduoti autoriams, išskaitant 10% fondui (13). 1910–1911 metais LMD gavo vadovėlių rankraščius arba pasiūlymus parašyti arba išversti šiuos vadovėlius: J. Gabrio „Geografiją“, J. Birono „Gamtos pažinimą“, A. Jaruševičiaus „Pradžiamokslį dailiai paišyti ir rašyti“, M. Grigonio „Žaidimų sudarymą“ (14). Net keletą kartų LMD posėdžiuose buvo svarstyti J. Gabrio „Geografijos“ vadovėlio reikalai. 1911 m. birželio mėn. visuotiniame LMD susirinkime kilo diskusijos vadovėlių konkurso klausimu. M. Šalčius kaltino LMD komitetą, kad nebuvo paskelbtos konkurso sąlygos, gauti vadovėlių rankraščiai neįvertinti. J. Basanavičius paaiškino, kad komitetas turėjo tikslą padėti materialiai, o vadovėlių sudarymu turėjo rūpintis patys pedagogai (15). St. Šilingas konstatavo, kad LMD nepadėjo Lietuvos mokyklai, o savo įsipareigojimą vykdo formaliai (16). Tame pačiame susirinkime buvo išrinkta komisija (apie 20 žmonių) vadovėlių konkurso sąlygoms pa-

ruošti. Į ją buvo pakviesti mokytojai A. Jakučionis, J. Palukaitis, J. Damijonaitis, S. Čiurlionienė, J. Vokietaitis ir kt.

1912–1913 m. LMD daugiau dėmesio skyrė Tautos namams, o vadovėlių klausimų beveik nesvarstė. Buvo gautas tik vienas pasiūlymas – išleisti B. Kodačio (Kuodaičio) „Astronomiją“. Tačiau šis vadovėlis buvo didelės apimties ir skirtas vyresnėms klasėms. Kadangi konkurso sąlygos numatė leisti vadovėlius pradinėms mokykloms, be to, trūko pinigų, šį vadovėlį leisti buvo atsisakyta.

LMD Vadovėlių fondo lėšomis iki Pirmojo pasaulinio karo vadovėlių neišleido. Pradinės mokyklos naudojimo XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje išleistus vadovėlius. Iš to meto pedagoginės spaudos matyti, kad populiariausi vadovėliai buvo šie: lietuvių kalbai – P. Višinskio „Elementorius“, J. Juškytės „Vaikų skaitymėliai“, L. Ladislavo „Žiupsnelis“, aritmetikai – P. Bendoriaus ir P. Daugirdo „Aritmetikos uždavinių ir pavyzdžių rinkinys“, P. Mašiotų „Aritmetikos uždavinynas“, istorijai – Pr. Klimaičio „Lietuvos istorija“.

Vokiečiams okupavus Lietuvą, padėtis pasikeitė. Rusiškos mokyklos nustojo veikusios. Vokiečių kalba buvo įvedama tik kaip atskiras dalykas. Vokiškų mokyklų steigti buvo neįmanoma, nes šios lietuvių tautai svietimos kalbos vietos gyventojai nemokėjo. Susidarius tokiai padėčiai, nepaisant okupantų trukdymų, mokyklų skaičius didėjo. Todėl vadovėlių poreikiai išaugo. 1915 m. prasidėjo naujas etapas vadovėlių leidyboje. Lėšų problema buvo išspręsta, nutarus vadovėlių leidybai reikalingus pinigus imti iš vadovėlių fondo, o trūkstamus skolintis ir Tautos namų fondo, Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti.

1915 m. rugpjūčio 29 d. įvyko LMD vadovėlių rengimo komisijos posėdis, kuriame išsamiai išanalizuotas vadovėlių vartojimo klausimas. Pirmiausia aptarti pradinių klasių vadovėliai, išanalizuoti jų trūkumai, nurodyta, kurie iš jų labiausiai tinka vartoti (17). Buvo prieita išvada, kad, nors beveik visi vadovėliai turi trūkumų, lietuvių kalbai, aritmetikai, istorijai, geografijai, gamtos mokslui vadovėliai jau išleisti. Tačiau nėra 4 ir 5 skyriui lietuvių kalbos knygų, rusų ir kitų kalbų chrestomatijų (18). Kaip matyti, pradinės mokyklos svarbiausius vadovėlius jau turėjo, tačiau leidžiant pakartotinai, reikėjo peržiūrėti ir taisyti kalbą bei terminologiją. Tuo tikslu buvo rengiami pasitarimai, kuriuose nuolatiniu konsultantu dirbo J. Jablonskis. Lietuvių kalbos rašybos problema išliko iki pat 1918 metų, nes tik tada buvo išleista lietuvių kalbos gramatika, parašyta bendrine kalba.

1915 m. kūrėsi gimnazijos Vilniuje, Kaune, Panevėžyje, todėl vadovėlių leidimo komisija didžiausią dėmesį skyrė vadovėlių vidurinėms mokyklos leidimui, nes ši mokykla lietuviškų vadovėlių beveik neturėjo.

1915 m. spalio 25 d. LMD komiteto posėdyje buvo pažymėta, kad vadovėlių fonde yra tik 2319 rub. 24 kap., ir nutarta pasiskolinti 5000 rub. iš Tautos namų fondo. Šiame posėdyje išrinkta komisija (A. Smeto-

na, M. Biržiška, A. Janulaitis), kuri rūpintųsi visais su vadovėlių leidimu susijusiais klausimais. Taip LMD ėmėsi vadovėlių leidimo darbo, kurio rezultatai greitai tapo pastebimi. Jau tų pačių metų lapkričio mėn. pabaigoje A. Smetona konstatavo, kad pradėta spausdinti „Geografija“ I d., „Lotynų chrestomatija“ I d., taip pat „Vidurinių amžių istorija“ (19). Iki 1916 m. vasario mėn. jau buvo išspausdinti 9 leidiniai: vadovėliai vidurinėms mokykloms bei liaudies mokyklų programa (20). Tų pat metų pavasarį buvo gauti nauji rankraščiai: P. Klimo „Lietuvių kalbos sintaksė“, J. Šaulio išversta „Geografija“ II d., „Aritmetikos uždavinyno“ II–III d., „Lotynų chrestomatijos“ II d., „Algebros teorija“. Klovainių mokyklos mokytojas J. Gobys pasiūlė išversti „Trumpą logiką“, „Vidurinių amžių istoriją“, „Trumpą psichologiją“. LMD įsipareigojo išleisti išverstą Zakrzeskio „Vidurinių amžių istoriją“ (21). Trūko pedagoginės literatūros. Buvo tik. M. Pečkauskaitės (Šatrijos Raganos) „Jau nuomenės auklėjimas“, todėl M. Biržiška pasiūlė mokytojai J. Talmontui išversti I. Nikolajevskio „Trumpą pedagogikos vadovėlį“.

1915–1917 m. vadovėlius rašė, vertė iš užsienio kalbų daugiausia mokytojai, taip pat inteligentai – įvairių sričių specialistai. Nors LMD veikė mokytojų, pedagogų sekcijos, tačiau prasidėjus karui, daug jų narių pasitraukė į Rusijos gilumą ir, kaip rašoma LMD protokoluose, mažai ką tegalėjo nuveikti. 1917–1918 m. dauguma specialistų grįžo iš Rusijos, buvo pradėtos steigti specialiosios mokyklos. Todėl šiuo laikotarpiu pradėti ruošti ir leisti šioms mokykloms skirti vadovėliai: Chemija, Materilogija, Botanika, Mineralogija, Buhalterijos kursas, Logika, Psichologija ir kt. (22).

Nuo 1915 m. pabaigos vadovėlių leidimo finansinius reikalus tvarkė A. Janulaitis. Jam buvo paskirta 100 rub. per mėnesį alga. Tačiau 1916 m. pabaigoje ji ištrėmus į Vokietiją, nebeliko atsakingo žmogaus. Todėl metinėje ataskaitoje revizijos komisija pažymėjo nemažai trūkumų; trūko žinių apie tai, kiek kainavo kai kurių vadovėlių išleidimas, po kiek jie pardavinėjami, trūko dokumentų, paaiškinančių, kam buvo išsiųstos knygos ir kt. Revizijos komisija siūlė atskirti vadovėlių leidybos kasą nuo bendros LMD kasos. Vėliau tai buvo padaryta. 1915 m. LMD vadovėlių leidybai išleido 8500 rub. (6180 rub. buvo pasiskolinta iš Tautos namų fondo). Panaši suma buvo planuota išleisti ir kitais metais, tačiau 1916 m. vadovėlių leidyba keliems mėnesiams sustojo, nes pritrūko popieriaus, kuris vėliau buvo atvežtas iš Ragainės. Todėl 1916 m. vadovėlių buvo išleista maždaug už 3316 rub. 1917–1918 m. vadovėlių leidyba suaktyvėjo ir šiam tikslui buvo išleista 10 954 rub. 30 kap. (23). 1918 m. pabaigoje LMD visuotiniame susirinkime konstatuota, kad jau išleista 19 vadovėlių, spausdinama arba jau paruošta spaudai dar per 30. P. Klimas, skaitęs ataskaitą, pažymėjo, kad finansinė padėtis gera, kasoje yra apie

20 tūkst. rub. Jis nurodė, kad vadovėlių specialiosioms mokykloms platinimas darosi sudėtingesnis, o tokių vadovėlių leidimas brangus. Todėl jų leidybą turėtų finansuoti valstybė (24). Iki 1918 m. LMD vadovėlių leidimui naudojo vadovėlių fondo pinigus, skolinosi iš Tautos namų fondo, Nukentėjusiems nuo karo šelpti komiteto bei atskirų asmenų. Už redagavimą, vertimą ir kitus darbus buvo mokami honorarai. Šį darbą dirbo apie 40 žmonių: P. Klimas, A. Smetona, M. Biržiška, J. Šaulys, kun. M. Reinys ir kt. Vadovėliai buvo spausdinami 1–3 tūkst. egzempliorių tiražu. Beveik visos knygos buvo leidžiamos pakartotinai, jas papildžius ir pataisius. P. Klimo „Skaitymų knyga“ sulaukė 7, o „Lietuvių kalbos sintaksė“ – 8 leidimų. Daugelį vadovėlių po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo pakartotinai leido Švietimo ministerija.

Spausdintų leidinių platinimas priklausė nuo politinės padėties ir leidinio kainos. Iki 1915 m. vasaros vadovėlių platinimui reikėjo gauti caro valdžios Liaudies mokyklų direkcijos leidimą, o vokiečiams okupavus Lietuvą – vokiečių valdžios Spaudos biuro leidimą. 1917 m. vokiečių valdžia neleido platinti, „kaip mokyklai netinkamų“ M. Biržiškos „Lietuvių dainų“ ir P. Klimo „Skaitymų knygos“. LMD komitetas manė, kad knygos draudžiamos platinti dėl vokiečių (prūsų) vardo paminėjimo (26). M. Biržiškos knygos „Lietuvių dainos“ 5 psl. išspausdintas toks piemenų dainos tekstas: „Prūsų kalnai ugnim dega, mūsų kalnai upėm teka (...). Saulele-motule, pasigailėk mūsų, debesėli-tėveli, nukeliauk ant Prūsų (...)“ (27). Nutarta dar kartą kreiptis į vokiečių valdžią ir prašyti, kad cenzūra dar kartą peržiūrėtų tas teksto vietas, kuriose minimas vokiečių vardas.

Knygas platino Šlapelienės ir Zavadskio knygynai, tačiau jas buvo galima įsigyti ir pačioje LMD. Dažnai mokytojai skundėsi, kad knygos yra brangios ir ne visi mokiniai gali jas įsigyti. Todėl kai kurie geri vadovėliai į mokyklas nepatenka dėl jų brangumo. Vidutinė vadovėlio kaina buvo nuo 50 kap iki 1 rub., tačiau buvo ir kainuojančių daugiau kaip 2 rub.

Aptarus LMD vadovėlių leidimo darbą matyti, kad iki 1918 m. ji parengė ir išleido būtiniausias vadovėlius vidurinėms ir specialiosioms mokykloms, tuo prisidėdama prie savarankiškos švietimo sistemos kūrimo.

XX a. pradžioje tikyba mokyklose buvo dėstoma lietuvių kalba, todėl vadovėliai jau buvo išleisti. Plačiai buvo vartojama kun. D. Bončkovskio (*Bączkowski*) „Trumpa Šv. istorija Senojo įstatymo“ ir „Trumpa Šv. istorija Naujojo įstatymo“ (28). Tikybai skirtus vadovėlius rengė ir leido katalikų bažnyčios įstaigos. Dažniausiai juos leido Šv. Kazimiero draugija. 1916–1918 m. buvo išleista net po kelias laidas „Katalikų tikybos katekizmo“, „Šventojo Senojo ir Naujojo įstatymo istorijos“, „Tikybos pradžiamokslis“.

Išvados

Vadovėlių Lietuvos mokykloms rengimo ir leidimo darbe ryškiai išsiskiria du laikotarpiai:

1. 1905–1915 m. Vadovėlius rengė ir leido mokytojai, dvasininkai ir kiti inteligentai. Tai buvo pavienių žmonių darbas. Per šį laikotarpį buvo išleisti visi būtiniausi vadovėliai pradinėms mokykloms.
2. 1915–1918 m. Pradėjus steigti gimnazijas, daugiausia dėmesio buvo skiriama vadovėlių vidurinėms mokykloms leidimui. Taip pat išleisti vado-

vėliai specialiosioms mokykloms. Šiuo laikotarpiu didelis dėmesys skiriamas lietuvių kalbos rašybai, terminologijai, pedagogikos mokslo reikalavimams. Pagrindinį vadovėlių rengimo ir leidimo darbą šiuo laikotarpiu atliko LMD.

Lietuvos mokytojų, įvairių mokslo sričių specialistų, dvasininkų nuveiktas darbas 1905–1918 m. rengiant ir leidžiant vadovėlius mokykloms paruošė dirvą tautinės mokyklos formavimui, palengvino valstybingumo įtvirtinimą švietimo srityje.

Nuorodos

1. Motieka E. Didysis Vilniaus Seimas. – V., 1996. – P. 262.
2. Auryla V. Lietuvių vaikų literatūra. – V., 1967. – D. I.; Žukauskas K. Iš Lietuvos mokyklos istorijos (1905–1907). – K., 1960.; Karčiauskienė M., Lukšienė M. ir Žukauskas K. Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai. – V., 1983.; Karčiauskienė M. Pradinio švietimo raida Lietuvoje XIX a. pab.–XX a. pradž. – K., 1989.; Simaška K., ir Gučas A. Iš Lietuvos pedagoginės minties istorijos. – V., 1969.
3. Pupšys V. Lietuvos mokykla: atgimimo metai (1905–1918). – K., 1995.
4. Pukienė V. Lietuvių švietimo draugijos XX a. pradž. (1906–1915). – V., 1994.
5. Jurginis J. Lietuvių mokslo draugija // Iš lietuvių kultūros istorijos. – V., 1975. – T. 8.
6. Martišius J. A. Nusilenkime pirmųjų lietuviškų vadovėlių kūrėjams // Mokslas ir gyvenimas. – 1997 11 12.
7. Pukienė V. Lietuvių švietimo... – P. 48
8. Kokie mums dabar reikalingi vadovėliai? // Mokykla. – 1911. – Nr. 10.
9. Juokų Senis (A. Jakučionis). Kokie mums... // Mokykla. – 1910. – Nr. 11.
10. Kokie mums... // Mokykla. – 1911. – Nr. 10.
11. Redakcija. Dar keletas žodžių prie straipsnio „Vadovėlių konkursai ir fondas jiems leisti“ // Mokykla. – 1909. – Nr. 12.
12. Juokų Senis (A. Jakučionis). Kokie mums... // Mokykla. – 1911. – Nr. 5.
 - * A. Jakučionis yra išleidęs kelis vadovėlius, iš kurių populiariausias „Kelias į šviesą. Skaitymo ir rašymo mokslas“. Šios knygos išėjo net 26 laidos. Visi jo vadovėliai išleisti be LMD grifo.
13. Prie vadovėlių klausimo // Mokykla. – 1910. – Nr. 8.
14. LMD protokolai: 1910 m. spalio 22 d., lapkričio 13 d., 1911 m. sausio 11 d. balandžio 22 d. // Lietuvos mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir tautosakos instituto Rankraščių skyrius (toliau – LKLI.RS). – F. 22–2. – L. 164, 185, 189, 216.
15. LMD visuotinio susirinkimo protokolai. 1911 m. birželio 12 d. // LKLI.RS. – F. 22–3. – L. 247–248.
16. Ten pat.
17. LMD visuotinio susirinkimo protokolai. 1914 m. birželio 11–12 d. // LKLI.RS. – F. 22–3. – L. 110.
18. Vadovėlių ruošimo grupės posėdžio, įvykusio 1915 m. rugpjūčio 29 d., protokolai. LMD protokolų knyga (1915–1938–1939 m.m.) // LKLI.RS. – F. 22–4. – L. 3–4.
19. Ten pat.
20. LMD Komiteto posėdžio protokolai. 1915 m. spalio 25 d. LMD protokolų knyga ... // LKLI.RS. – F. 22–7. – L. 7.
21. LMD komiteto 1915/1916 m. darbo apyskaita // LKLI.RS. – F. 22–14. – L. 21–2
22. LMD komiteto posėdžio protokolai. 1916 m. vasario 21 d. // LKLI.RS. – F. 22–4. – L. 9.
23. Visuotinio susirinkimo protokolai. 1918 m. spalio 2–4 d. // LKLI.RS. – F. 22–4. – L. 81.
24. Ten pat; LMD revizijos komisijos protokolai. 1917 m. birželio 18 d. // LKLI.RS. – F. 22–15. – L. 23–24.
25. LMD visuotinio susirinkimo protokolai. 1918 m. spalio 2–4 d. d....
26. LMD komiteto posėdžio protokolai. 1917 m. rugsėjo 15 d. // LKLI.RS. – F. 22–4. – L. 37.
27. Biržiška M. Lietuvių dainos. – V., 1916. – P. 4.
28. Pukienė V. Lietuvių švietimo draugijos...

Antanas ŠENAVIČIUS

Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo akto
teisinė prigimtis ir konstitucinė reikšmė **Lietuvos teisės akademija, Ateities 20, LT 2057 Vilnius.
Gauta 1999 m. kovo 24 d.*

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje tautinis idealas buvo tikėjimas, kad visi, turintys bendrą istoriją ir kultūrą, turi būti autonomiški, susivieniję ir skirtingi savo tėvynėse. Neįmanoma įdiegti žmonėms giminystės ir brolybės jausmo, nesusiejant jų su vieta, kurią jie jaučia esant sava, su tėvyne, kuri jiems priklauso istorijos teise. Jie taip pat negali realizuoti savo ypatingo tapatumo ir kultūros ateityje, jei neturi pripažintos gimtosios žemės. Bet kad tai būtų įgyvendinta, gimtoji žemė turi būti laisva. Jos negali valdyti kiti, priklausantys kitokiai istorinei kultūrai. Todėl politikai siekė sukurti nepriklausomas valstybes, kuriose galėtų laisvai kurti geriausiai atitinkančias jų tautų ir istorinės kultūros poreikius institucijas. Žymus anglų mokslininkas A.D. Smithas (g. 1933 m.) rašo: „Iš visų vizijų bei tikėjimų, kurie varžosi dėl žmonių palankumo moderniajame pasaulyje, labiausiai paplitęs ir patvariausias yra tautinis idealas. (...) Mes tapatiname save pirmiausia ir labiausiai su savo „tauta“. Mūsų gyvenimą daugiausia reguliuoja nacionalinė valstybė, kurioje esame gimę. Karą ir taiką, prekybą ir susisiekimą, švietimą ir gerovę kiekvienam iš mūsų lemia nacionalinė valstybė, kurioje gyvename. Nuo pat vaikystės mums diegiama savo šalies meilė, mes mokomi savo ypatingų tautinių dorybių. Ir nors brandžiam gyvenime pasitaiko šio patriotinio idealo atskalūnų ir kai kurie tampa „išdavikais“, didžioji dauguma piliečių išlaiko savo tautai nebylų lojalumą, kuris krizės momentu gali išaugti iki karšto atsidavimo ir aistringo paklusnumo pareigos šauksmui“ (1).

Nepriklausomybė yra valstybės suvereniteto dalis, jo išorinė pusė. Valstybė neturi paklusti niekam, išsky-

rus tarptautinę teisę. Nepriklausomybė kaip valstybingumo kriterijus laikoma lemiama sprendžiant klausimą dėl valstybės statuso buvimo, kadangi yra įprasta valstybės egzistavimo sąlyga. Nepriklausomybės atkūrimas yra retas reiškinys, unikalus politinis ir teisinis fenomenas tarptautinėje praktikoje.

Lietuviams valstybingumas reiškia tradiciją, etninį ir kultūrinį savitumą, istorinį paveldą ir įsipareigojimą. Lietuvai valstybingumas – tai nepriklausomybė, būtinybė išsilaikyti ne tik kaip atskirai tautai, bet ir kaip valstybei. Koks stiprus šis siekis, nesunku suprasti prisiminus jotvingių, prūsų, žiemgalių bei kitų baltų genčių likimą.

Dėl Lietuvos nepriklausomybės buvo kovojama ištisus amžius. Laikotarpio dvasia, tautos gyvenimo sąlygos, jos socialinė sudėtis – visa tai savotiškai nuteikdavo tautos atstovus, įvairiai samprotavusius apie Lietuvos nepriklausomybės formas. Todėl nenuostabu, kad valstybingumo problemas vienaip sprendė Vytautas Didysis XIV a. pabaigoje–XV a. pradžioje, kitaip jos buvo sprendžiamos XVI–XVIII a., dar kitaip – atsidūrus Rusijos valdžioje 1795–1915 m.

Naujausiais laikais lietuvių tauta du kartus atkūrė savo valstybingumą. Abu šie aktai, turėdami skirtingus tarptautinius teisinius pagrindus, yra labai reikšmingi ir įdomūs ne tik istorijos, teisės, bet ir politikos mokslams. Žinomi mokslininkai R. Misiūnas ir R. Taagepara nurodo, kad „Naujųjų laikų Baltijos šalių istoriją esmingai paveikė didžiųjų kaimynų tarpusavio konfliktai. Vienu ir tuo pačiu metu griuvus Rusijos ir Vokietijos imperijoms, atsirado reta galimybė sukurti tautines valstybes“ (2). Lietuvos valstybingumo atkūrimo tarptautine teisine baze tapo JAV prezidento V. Vilsono „14-oje punktų“ paskelbta Taikos programa, pripažinusi etninės tautos teises į valstybę. Tautų apsisprendimo principas buvo fiksuotas ir vadinamajame Lenino dekrete dėl taikos, taip pat kai kuriuose Rusijos vienašaliuose teisiniuose aktuose.

1918 m. vasario 16-osios d. Lietuvos Nepriklausomybės Aktas išreiškė tautos apsisprendimą po daugiau kaip 120 svetimųjų priespaudos metų vėl turėti valstybę. 1949 m. vasario 16 d. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos deklaracija yra Lietuvos valsty-

* Straipsnis parengtas pranešimo, skaityto Lietuvos teisės akademijos konferencijoje, skirtoje Lietuvos valstybės atkūrimo 80-osioms metinėms (Vilnius, 1998 m. vasario 12 d.), pagrindu.

bės teisės aktas. Sąjūdžio Seimas 1989 m. vasario 16 d. Deklaracijoje pabrėžė, kad Lietuvos valstybės, atkurtos 1918 m. vasario 16 d., tarptautinis pripažinimas tebegalioja ir kad lietuvių tauta niekada nesusitaikė su nepriklausomybės praradimu. Seimas konstatavo Lietuvos žmonių siekį kurti laisvo tautos apsisprendimo sąlygas ir taikiu būdu žengti į valstybinio suvereniteto atstatymą neapsiribojant daliniais pasiekimais (3). 1990 m. Lietuvos valstybė atgimė Kovo 11-osios aktuose, kurie turi fundamentinę reikšmę Lietuvos konstitucinei santvarkai ir konstitucinės teisės mokslui. Šiuose aktuose pasireiškė tautos, kaip piliečių visumos, teisės jausmas. P. Leono nuomone, „tautos teisės jausmas yra brandžiausias turtas, kurį valstybė privalo saugoti ir auklėti“ (4). 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Aktas „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“ yra pirmasis ir svarbiausias tos dienos aktų. Tai konstitutyvinis dokumentas, kuriame pažymėta: „Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustojęs teisinės galios ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas“ (5). Ši nuostata turi subjektyvias ir objektyvias priežastis. Subjektyviai taip buvo įtvirtintas pasiryžimas formuoti valstybės pamatus perimant teises tradicijas, kuriomis Nepriklausomybės Akto signatarai entuziastingai domėjosi. Objektyviai žiūrint, buvo privalu pabrėžti teisinį valstybės tęstinumą, nes reikėjo iškart pastatyti jauną valstybę už SSRS suverenumo ribų ir nepatekti į jai paspėstas konstitucines išstojimo iš Sovietų Sąjungos pinkles. Be to, nepriklausoma Lietuvos valstybė buvo pripažįstama *de jure*, užsienio valstybių ir vyriausybių vadovai bendravo su nepriklausomos Lietuvos diplomatiniais atstovais. Atrodė, jog tereikia gauti *de jure* pripažinimo patvirtinimą.

Neturėdamas galimybės čia plačiau apžvelgti Lietuvos valstybės atkūrimo dar tebevykstant Pirmajam pasauliniam karui aplinkybių, 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Akto genezės, norėčiau atkreipti dėmesį į šio Akto teisinę prigimtį ir konstitucinę reikšmę.

Pritariant diplomato L. Natkevičiaus nuostatai, kad „...nei viena pasaulyje valstybė neatsirado iš netyčių“ (6), įžvelgtinas Lietuvos valstybingumo atkūrimo ir politinių partijų, nors ir persekiotų bei varžytų Rusijos ir Vokietijos okupacinės valdžios, ryšys. Nepaisant nepalankių teisinių nuostatų, politinės partijos įvairiapusė ir iš esmės nelegalia veikla Lietuvoje ir už jos ribų – Didžiajame Vilniaus Seime (1905 m.), Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti komitete (1914 m.), Lietuvių Seime Petrapilyje (1917 m.) Lietuvių konferencijoje Vilniuje (1917 m.) integravo, aktyvino tautą, padėjo suformuoti ir išreikšti jos interesus ir politinę valią atkuriant Lietuvos valstybingumą. Kaip teisingai pastebėjo H. Rolnikas, 1927 m. Leipcige išleidęs knygą apie Baltijos valstybių konstitucinę teisę, iš esmės Lietuvos valstybė – politinių partijų kūrinys (7).

1917 m. rugsėjo 21 d. Lietuvių konferencijos Vilniuje

delegatai nepriklausomai Lietuvai sukurti iš savo būrio išrinko 20 asmenų vykdomąją instituciją – Krašto Tarybą, pačių lietuvių veikėjų vadintą Lietuvos Taryba (8). Krikščionims demokratams kun. J. Stankevičiui ir kun. Pr. Urbanavičiui užleidus vietas kairiesiems J. Vileišiui ir S. Narutavičiui, Taryba tapo tokios sudėties: 1) Jonas Basanavičius (gydytojas, 66 metų amžiaus, nepartinis), 2) Saliamonas Banaitis (spaustuvininkas, 31 metų, krikščionis demokratas), 3) Mykolas Biržiška (teisininkas, 35 metų, tada dar socialdemokratas), 4) Kazys Bizauskas (studentas teisininkas, 24 metų, krikščionis demokratas), 5) Pranas Dovydaitis (teisininkas, 31 metų, krikščionis demokratas), 6) Steponas Kairys (inžinierius, 40 metų, socialdemokratas), 7) Petras Klimas (teisininkas, 26 metų, nepartinis), 8) Donatas Malinauskas (agronomas, 48 metų, nepartinis), 9) Vladas Mironas (kunigas, 37 metų, tautininkas), 10) Stanislovas Narutavičius (teisininkas, 56 metų, nepartinis), 11) Alfonsas Petrulevičius (kunigas, 44 metų, krikščionis demokratas), 12) Antanas Smetona (teisininkas, 43 metų, tautininkas), 13) Jonas Smilgevičius (valstietis, 46 metų, nepartinis), 14) Justinas Staugaitis (kunigas, 31 metų, krikščionis demokratas), 15) Aleksandras Stulginskis (agronomas, 32 metų, krikščionis demokratas), 16) Jurgis Šaulys (ekonomistas, 38 metų, nepartinis), 17) Kazimieras Šaulys (kunigas, 45 metų, krikščionis demokratas), 18) Jokūbas Šernas (teisininkas, 29 metų, nepartinis), 19) Jonas Vailokaitis (bankininkas, 31 metų, krikščionis demokratas) ir 20) Jonas Vileišis (teisininkas, 45 metų, liaudininkas). Buvo rezervuotos penkios šešios vietos ir tautinių mažumų (lenkų, baltarusių, žydų) atstovams, tačiau pakviestieji tuo tarpu į Tarybą neįėjo.

Aštuoni krikščionys demokratai ir socialdemokratai daugiaž susitelkė partiniu atžvilgiu, o septyni nepartiniai buvo daugiau liberalių pažiūrų ir apskritai nepri-tardavo krikščionių demokratų siūlymams. Diplomatiškos okupantams linijos laikėsi A. Smetona, J. Šaulys ir J. Šernas, radikaliausius reikalavimus kėlė socialdemokratai S. Kairys ir M. Biržiška bei demokratai J. Vileišis ir S. Narutavičius, juos dažnai palaikydavo A. Stulginskis ir P. Klimas.

Svarbiausias Tarybos uždavinys buvo paskelbti Lietuvos nepriklausomybę. Šiuo klausimu pradėtos derybos su vokiečių valdžia. Tačiau net palankiausia lietuviams liberali vokiečių Centro partija žadėjo paramą tik tada, kai Taryba garantuos Vokietijos interesus Lietuvoje.

1918 m. vasario 16 d. visi 20 Lietuvos Tarybos narių susirinko Vilniuje, Didžiojoje gatvėje 30 (dabar Pilies g. 26) ir čia 12 val. 30 min. vienbalsiai priėmė ir pasirašė išvakarėse M. Biržiškos, S. Kairio, S. Narutavičiaus bei J. Vileišio pasiūlytą rezoliuciją – Vasario 16 d. nutarimą – Lietuvos nepriklausomybės deklaraciją. Ji skelbė: „Lietuvos Taryba savo podyje vasario 16 d. 1918 m. vienu balsu nutarė kreiptis: į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybės šiuo pareiškimu: Lietuvos Taryba, kaip vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamos pripažintą tautų apsisprendimo teisę ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugsėjo mėn. 18-

23 d. 1917 metais, skelbia atstatanti nepriklausomą demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis.

Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas.

Lietuvos Taryba, pranešdama apie tai ... vyriausybei, prašo pripažinti nepriklausomą Lietuvos valstybę.

Vilniuje, vasario 16 d. 1918 m." (9).

Nepriklausomybės Aktas – savarankiškas, drąsus ir ryžtingas žingsnis. Prie Lietuvos Tarybos nebuvo „pritvirtinti“ Vokietijos patarėjai. Vasario 16-osios Aktas buvo tobula autentiška kūryba, o ne vertimas iš vokiečių ar rusų kalbos. Aktas nebuvo vežamas „derinti“ į Berlyną. Tai buvo glaustas ir nepaprastai tikslus, turiningas tarptautinį svorį turintis dokumentas. Šiuo Aktu Lietuvos valstybingumo kūrėjai visų pirma siekė atsiriboti nuo Rusijos, be to, turėtos galvoje ir Lenkijos pretenzijos. Taip buvo sujungta istorinė tradicija ir modernus tautų apsisprendimo principas. M. Römerio nuomone, „... pozityvinė teisė laiko šį aktą ir jo datą Lietuvos valstybės įkūrimo pradžia, tad teisiškai tatai yra neabejotinas faktas, iš kurio tenka daryti visas teisinis išvadas. ... Politiškai ši valstybė buvo proklamuoja ir proklamacijos aktas nustatė Lietuvių tautos, kaip žymiausiojo šalies socialinio veiksnio, savo valios ar tvirtu valstybinio nusistatymo pareiškimą, kuris, einant viešpataujančiomis nacional-demokratiškomis tezėmis, – tautų apsisprendimo principu, kaip tik tarptautiškai reiškė šį laisvąjį apsisprendimą, laikomą valstybės įkūrimo titulu“ (10). Vasario 16 d. Lietuvos Tarybos nutarimas yra svarbiausias Lietuvos nepriklausomos valstybės konstitucinis steigimo dokumentas. Vasario 16-osios Aktu Lietuvos Taryba pareiškė lietuvių tautos valią atkurti savo nepriklausomą valstybę ir kartu nustatė esmines konstitucines gaires visam Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiui, palikdama tautai teisę jas bet kada pakeisti (11). Dėl šios priežasties Aktas yra ypač reikšmingas. Jeigu Lietuvos valstybei ir buvo uždėti kada okupaciniu ar kitokios priedarties būdu bet kokie suvaržymai, lietuvių tauta dabar skelbia visus tokius suvaržymus niekiniais ir neturintais jokios galios. Ji atsiriboja nuo visų valstybinių ryšių, siejusių su kitomis tautomis ir valstybėmis, ir skelbia visišką nepriklausomybę, kurios tiek valstybės viduje, tiek ir iš užsienio nei juridškai, nei fiziškai jokia galia, valstybė ar kitokia institucija neturi teisės pažeisti. Šito valstybės nepriklausomumo negali pažeisti net Steigiamasis Seimas. Visi Lietuvos seimai yra suvaržyti Vasario 16-osios Akto pareiškimu, kad atkuriamą nepriklausomą Lietuvos valstybę. Visi tokie nutarimai, pažeidžiantys Lietuvos valstybės nepriklausomybę, lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės atžvilgiu yra negaliojantys ir niekiniai.

Nepriklausomybės Aktas skelbė piliečių valstybę, kurią turėjo valdyti demokratiškai išrinkta valdžia. Reikia pritarti K. Račkauskui, kad „Vasario 16 d. Aktas yra

virškonstitucinis dokumentas, kuriam jokia konstitucija ar įstatymas negali prieštarauti, dėl to visos nepriklausomos Lietuvos santvarkos turi būti pagrįstos demokratiniais pamatais, nebent lietuvių tauta tą nuostatą pakeistų“ (12). Akte nurodomi ir pagrindai, kuriais remdamasi Lietuvos Taryba skelbia atkurianti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Tai Lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimas (1917 m. rugsėjis) ir „pripažintoji tautų apsisprendimo teisė“.

Nepriklausomybės Akto signatarai rado geriausią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lietuvos Respublikos istorinio tęstinumo išraišką. 1918 m. Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas tapo viena plytų, iš kurių buvo pastatyta Europos Versalio politinė sistema. Valstybingumo atgavimo metu Lietuvos padėtis buvo ypač sudėtinga ir nepalanki. Lietuvių inteligentija buvo išsiplaškyti po tarpusavyje kariaujančias valstybes Vakaruose ir Rytuose. Kraštą buvo nuniokojęs karas ir varginanti vokiečių okupacija. Sunkiausia buvo, kad valstybingumą reikėjo dar iškovoti Nepriklausomybės karuose. Artimiausieji kaimynai buvo arba tiesiog priešiški Lietuvos valstybingumui, arba visai trukdė. Taigi iš karto reikėjo kurti, statyti ir kariauti. Ne tik valstybę, bet ir daug ką reikėjo pradėti kurti ir statyti iš naujo. Tačiau jau pats valstybingumo atkūrimas ir pavojus jį prarasti, noras jį apginti ir dėl to kovoti pareikalavo įtempti visas jėgas, sparčiau brandino ir grūdino tautinę ir valstybinę sąmonę, spartino valstybės aparato, kariuomenės ir policijos organizavimą. Lietuvių inteligentija, išblaškyta po visą pasaulį, ėmė telktis ir grįžti į Lietuvą. Prireikė ne mažiau kaip trejų metų, kad Aktas per Nepriklausomybės kovas, sudėtingas tarptautines ir vidaus politikos peripetijas būtų įkūnytas.

Lietuvių tauta Vasario 16-osios Akto paskelbė pasauliui savo valią – gyventi nepriklausomai, ir tos valios okupantams užgniaužti nepavyko. Nors vokiečių valdžia uždraudė platinti Vasario 16-osios Akto tekstą, o „Lietuvos aidas“ 22-ąjį numerį konfiskavo, gandas apie Lietuvos nepriklausomybės paskelbimą pasklido po kraštą.

Akto gimimo data skiria dvi Lietuvas. Iki jo Lietuva egzistavo tik idėjų pasaulyje, o po jo pasirašymo pradėjo materializuotis, tapo jau ne vien geografine sąvoka. Tiesa, Vokietija pripažino Lietuvą tik 1918 m. koovo 23 d. ir tik gruodžio 11 d. dokumento pagrindu. Kaizerio aktas reiškė pirmąjį Lietuvos pripažinimą *de jure* ir Lietuvą įgijo tarptautinį teisinį veiksnumą Vokietijos atžvilgiu (13).

Vasario 16-osios Aktas yra pats svarbiausias Lietuvos nepriklausomos valstybės konstitucinio steigimo dokumentas. Jis tapo kelių lietuvių kartų kovos dėl nepriklausomybės ir savos valstybės sukūrimo simboliu, raiškiu ženklu tos krypties, kuria Lietuva turės eiti, o vasario 16-oji – nacionaline švente. Akto paskelbimo data buvo iškilmingai paminėta 1919–1923, 1989 ir vėlesniais metais, o 1924 m. jo pasirašymo diena paskelbta valstybine – Lietuvos nepriklausomybės švente, 1990 m. – Lietuvos valstybės atkūrimo diena. Vasario 16-oji – tai ne vien mitingų ir gėlių padėjimo diena.

Tai paminklas, rodantis mūsų tautos praeitį ir ateitį, rezultatus, kurie buvo pasiekti su dideliu pasiaukojimu ir atsidavimu. Vasario 16-ajai tenka visų Lietuvos valstybingumo datų viršūnės vaidmuo.

1918 m. vasario 16 d. atkurtoji nepriklausoma Lietuvos valstybė su sostine Vilniumi buvo organizuojama visiškai kitais pagrindais negu istorinė Lietuva. Ji susidarė beveik nedalyvaujant sulenkėjusiai bajorijai ir buvo grynai tautinė. Atkurtosios valstybės pagrindiniai tikslai – burti visus lietuvius į vieną valstybinį vienetą, vartoti lietuvių kalbą kaip vienintelę oficialią valstybės kalbą, intensyviai kurti vertybes siekiant išugdyti lietuvišką kultūrą ir sudaryti piliečiams sąlygas save geriau realizuoti. Nepriklausomybės Akte, kaip konstitucinės reikšmės dokumente, ryškus pagrindinis tikslas – sukurti Lietuvos valstybę, tobulinti jos veikimą ir užtikrinti jai tęstinumą bei ateitį. Akto trečiojoje pastraipoje įrašyta, kad „... Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas“ (14). Nustatydamas Lietuvos valstybės pamatus, Steigiamasis Seimas negalėjo prieštarauti Nepriklausomybės Aktui, nes Aktas numato jo paties galią ir teisinius pagrindus. Aktas, atkūręs nepriklausomą Lietuvos valstybę kaip juridinį asmenį, vis dėlto turėjo preliminarų pobūdį, nes nespėdė klausimo galutinai, tai padaryti pavesdamas Steigiamajam Seimui.

Pasirengimas Steigiamajam Seimui prasidėjo Valstybės Tarybai (taip 1918 m. liepos 11 d. pavadinta Lietuvos Taryba) 1918 m. lapkričio 2 d. priėmus Lietuvos valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatinius dėsnius. Nustatyta, kad Steigiamojo Seimo rinkimams pasibaigus, Seimas rinks Vilniuje Laikinosios Vyriausybės paskirtą dieną ir pradės savo darbą susirinkus 2/3 atstovų (15). Anot M. Römerio, „... Steigiamasis Seimas turėjo organizuoti įsteigtą Lietuvos valstybę ir jos valdžios, ir net jos pačios laikinąjį pobūdį pakeisti tvirtu nuolatinės valstybės ir valdžios pobūdžiu, taip sakant, ją įteisinti ir stabilizuoti“ (16).

1920 m. balandžio 14–16 d. įvyko rinkimai į Steigiamąjį Seimą. Gegužės 15 d. Valstybės teatro salėje Kaune susirinkusius 104 atstovus, diplomatus ir svečius pasveikino ir Steigiamojo Seimo iškilmingą posėdį atidarė prezidentas A. Smetona. Ką tik išrinkto Steigiamojo Seimo pirmininko A. Stulginskio pasiūlyta rezoliucija susilaukė ovacijų, ir atstovai atsistoję vienbalsiai ją priėmė. Rezoliucija, kaip konstitucinės reikšmės aktas, prasmingai pakartojo Nepriklausomybės Akto teiginius ir konstatavo: „Lietuvos Steigiamasis Seimas, reikšdamas Lietuvos žmonių valią, proklamuoja esant atstatytą Nepriklausomą Lietuvos Valstybę, kaip demokratinę respubliką, etnologinėm sienom ir laisvą nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitom valstybėm“ (17). Rezoliucija konstatavo ir įtvirtino atkurtosios Lietuvos valstybės nepriklausomybę ir nustatė tos valstybės formą. Tą pačią dieną Valstybės Taryba perdavė įgaliojimus Steigiamajam Seimui.

Vasario 16-osios Aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucija dėl Lietuvos demokratinės valstybės atstatymo sudaro vieningą teisinį kompleksą, kurio abu dokumentai yra organiškai susiję vienas su kitu, niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra mūsų valstybės konstitucinis pamatas. Šią koncepciją, kaip minėta, įtvirtino ir Kovo 11-osios Aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“. K. Račkausko nuomone, „kai kurie Vasario 16 Akto nuostatai saisto viso nepriklausomo laikotarpio konstitucinę santvarką“ (18). Tai ypač liečia nepriklausomos valstybės ir demokratijos sąvokas Lietuvos konstitucinės teisės tradicijoje.

Vasario 16-osios Aktas ir 1920 m. Steigiamojo Seimo rezoliucija yra tęstinės prigimties konstituciniai dokumentai, įtvirtinę iškiliasias politines vertybes – nepriklausomybę ir demokratiją. Šiems dokumentams būdingi Vakarų teisės tradicijos bruožai.

Steigiamojo Seimo sušaukimu ir anksčiau minėtos rezoliucijos priėmimu *de jure* baigėsi Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo darbas.

Nuorodos

1. Smith A. D. Nacionalizmas XX amžiuje. – V., 1994. – P. 8–9.
2. Misiūnas R., Taagepara R. Baltijos valstybės: priklausomybės metai, 1940–1990. – V., 1992. – P. 17.
3. Atgimimas. – 1989 m. Birželio 29. – P. 3.
4. Leonas P. Teisės enciklopedija. – V., 1995. – P. 250.
5. Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo teisiniai aktai. – V., 1991. – P. 5.
6. Natkevičius L. Ką privalo žinoti kiekvienas pilietis demokratinę valstybę bekuriant. – K., 1922. – P. 15.
7. Rolnik H. Die baltischen Staaten Litauen, Lettland und Estland und ihr Verfassungsrecht. – Leipzig. – 1927. – S. 83.
8. Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai / Sud. A. Eidintas, R. Lopata. – V., 1991. – P. 78, 80.
9. Ten pat. – P. 207–209.
10. Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. – V., 1990. – P. 52–53.
11. Račkauskas K. Lietuvos konstitucinės teisės klausimai. – New York. – 1967. – P. 15.
12. Ten pat. – P. 11.
13. Rutenberg G. Die balstischen Staaten und das Völkerrecht. Die Entstehungs-probleme Litauens, Lettlands u. Estlands im Lichte des Völkerrechts. – Riga. – 1928. – S. 122.
14. Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. – P. 208.
15. Lietuvos valstybės konstitucijos. – V., 1989. – P. 7.
16. Römeris M. – Op. cit. – P. 86.
17. Steigiamojo seimo darbai. – 1920 m. gegužės 15 d. – Pirmasis posėdis.
18. Račkauskas K. – Op. cit. – P. 10.

Jonas RAČKAUSKAS

Lituanistikos tyrimo ir studijų centro Čikagoje veikla (1981–1998)

*Lithuanian Research and Studies Center, 5600 South Claremont Avenue, Chicago, Il. 60626–1039, USA.
Gauta 1998 m. spalio 1 d.*

Sukurtoms mokslo ir kultūros vertybėms būtina sudaryti sąlygas išlikti amžiams, kad jomis galėtų pasinaudoti ne tik šio laikmečio žmonės, bet ir būsimosios kartos. Įkurti tokią instituciją Pedagoginio lituanistikos instituto (PLI) Čikagoje darbuotojus skatino rūpestis išsaugoti išieivijoje sukauptą istorijos ir kultūros palikimą.

Sprendžiant šią problemą, lemtingas žingsnis buvo žengtas 1981 metais PLI bendradarbiams ir jų bendraminčiams nutarus sujungti visas lietuvių mokslo ir švietimo organizacijas, esančias Jaunimo centre, Čikagoje, į bendrą vieneta, o per jį koordinuoti, suartinti savo veiklą ir darbus, padėti vieni kitiems, teikti informaciją. Tas bendras vienetas – tai Lituanistikos tyrimo ir studijų centras (LTSC), įsteigtas 1981 metais. Tarp steigėjų buvo dr. Adolfas Damušis, istorikas Jonas Dainauskas, Pasaulio lietuvių archyvas (PLA) direktorius Česlovas Grincevičius, kunigas Vaclovas Gutauskas, S. J., Bronius Kviklys, dr. Arūnas Liulevičius, prof. dr. Tomas Remeikis, prof. dr. Jonas Račkauskas ir kt.

Svarbiausias LTSC uždavinys – rinkti lietuvių kultūros, literatūros ir istorijos medžiagą, kad ji nebūtų prarasta ir kad žmonės galėtų ją lengvai naudotis tyrinėjimui ir savo lavinimuisi.

Jau 1982 m. LTSC buvo įregistruotas kaip pelno nesiekianti Illinojaus korporacija. Į jo darbą įsitraukė Pasaulio lietuvių archyvas, Pedagoginis lituanistikos institutas, Lietuvių istorijos draugija, Budrio foto archyvas, Lietuvių dailiojo meno institutas. Centro taryboje dalyvavo ir Lietuvos diplomatinės tarnybos ir lietuvių mokslinių bei visuomeninių organizacijų atstovai.

1981 m. priimtuose LTSC įstatuose buvo numatyti tokie tikslai:

1. Suburti lietuvių mokslines organizacijas į vieną centrinį vieneta, kuriame būtų galima lengviau bendradarbiauti.
2. Išsaugoti mūsų mokslo ir kultūros vertybes, t. y. knygas, periodiką, rankraščius, dokumentus, plokšteles, natas, žemėlapius, audinius, gintarą ir t. t.
3. Įtraukti mūsų jaunimą į lituanistinį darbą.
4. Suburti lituanistikos mokslo šakas, apimančias visą lituanistinį gyvenimą ir pasamdyti vieną mokslininką vadovauti kiekvienam vienetai.
5. Sudaryti žmonėms sąlygas naudotis surinkta medžiaga.

LTSC darbuotojų ir jų talkininkų užsibrėžti tikslai iš metų buvo sėkmingai įgyvendinti. Dabar, praėjus 17 metų nuo LTSC įkūrimo, galime pasidžiaugti kilniais užmojais ir pasiektais rezultatais. Žvilgtelėkime trumpai į kai kuriuos LTSC vienetus ir jų veiklą.

Pasaulio lietuvių archyvas yra stambiausias vienetas Centre. Archyvas renka ir kaupia organizacijų ir atskirų asmenų dokumentaciją ir kitokią archyvistiką; komplektuoja lietuvišką ir lituanistinę periodiką; renka ir saugo knygas, brošiūras, žemėlapius ir kitokius spaudinius. Biblioteka dabar turi daugiau kaip 100 tūkst. pavadinimų knygų ir daugiau kaip 1600 skirtingų pavadinimų periodinių leidinių.

Jaunimo centro patalpose yra ir Lietuvių medicinos muziejus, įsteigtas dr. Mildos Budrienės, renka ir eksponuoja knygas, periodiką, dokumentus, medicinos instrumentus, fotografijas, rankraščius ir kitą medžiagą. Šiuos eksponatus gali apžiūrėti tūkstančiai žmonių, lankančių koncertus ir kitus renginius, organizuojamus Jaunimo centre.

Kartografijos skyrius turi daugiau kaip 50 retesnių Lietuvos žemėlapių ir apie 1000 naujesnių.

Dailininko Antano Poskočio sukurti lietuviškų kryžių modeliai puošia Jaunimo centro trečiojo aukšto patalpas prie įėjimo į muziejų.

Budrio Lietuvių fotoarchyvas, kuruojamas Algimanto Kezio, renka ir saugo fotografijas, jų negatyvus ir filmus apie lietuvių veikėjus, organizacijas ir įvykius.

Vaidinių-garsinių priemonių skyrius turi apie 300 vaidajuosčių, Čikagos „Margučio“ radijo „Pel-

kių žiburėlio" programos juostų ir Laisvės radijo, Laisvosios Europos radijo ir Amerikos balso lietuviškų programų juostų komplektus.

Jono Dainausko Lietuvos istorijos biblioteka turi daugiau kaip 18 000 įvairiausiomis kalbomis leidinių.

Archyvų fondai yra nuolat papildomi ir tvarkomi.

LTSC veiklos sėkmę lemia čia dirbantys bei talkinantys žmonės. Plėtojant Centro veiklą, ypač daug nusipelnė dr. Robertas Vitas, LTSC vykdomasis vicepirmininkas. Tai, kad šiuo metu LTSC vyksta ritmingas darbas, didelis nuopelnas tenka Jaunimo centro vadovei ir archyvų direktorei Skirmantei Jakštaitei-Miglinienei, muzikologijos archyvo vedėjui Kaziui Skaisgiriui, garso įrašų kuratoriui Ričardui Šablevičiui, LTSC patarnavimų vedėjui Arūnui Zailskui, LTSC mokslinei bendradarbei Danutei Petrulytei, LTSC techninio aptarnavimo reikalais besirūpinantiems Tomui Miglinui ir Ričardui Spitriui bei veikliems talkininkams: Ričardui Petersonui, istorikui Jonui Dainauskui ir daugeliui talkininkų iš Lietuvos.

Archyvinius rinkinius ir knygas LTSC-ui padeda tvarkyti kvalifikuoti archyvarai ir bibliotekininkai iš Lietuvos. Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka bei Lietuvos archyvų generalinė direkcija siunčia mums etatinius darbuotojus, o Atviros Lietuvos fondas iš dalies remia jų keliones. Patį Tyrimų centrą išlaiko JAV lietuvių visuomenės aukos.

Per pastaruosius kelerius metus tvarkyti LTSC archyvinių rinkinių ir knygų buvo atvykusios iš Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos šios darbuotojos: Dalia Pečiulienė, Renata Blagnienė, Roma Skačkauskienė, Virginija Džiovėnienė, Silvija Vėlavičienė, Genutė Jokubaitytė; iš Vilniaus universiteto bibliotekos: direktoriaus pavaduotojas Algirdas Čaplikas, Rankraščių skyriaus vyr. bibliotekininkė Aliucija Orentaitė, iš Lietuvos valstybinio archyvo – Dalia Rakauskienė ir Eglė Bernotėnaitė. LTSC archyvo rinkinius tvarkyti padėjo ir Vilniaus pedagoginio universiteto moksliniai darbuotojai: a.a. dr. Kęstutis Pečkus, dr. Jonas Dautaras ir dr. Juozas Skirius.

Turtingas pasaulio lietuvių archyvas, tvarkomas Lituanistikos tyrimo ir studijų centro Čikagoje, vilioja ne vieną Lietuvos mokslininką. Didžiausi lituanistinių knygų ir periodikos komplektai, tvarkingai sukataloguoti fondai – neišsemiami šaltiniai plačioms istorinėms, pedagoginėms, filosofinėms ir kitoms lituanistinėms studijoms. Atsikūrusi laisva Lietuva susipažįsta su mūsų iškiliausiais darbais, garsinisiais Lietuvos vardą, skaudų netolimos jos praeities būvį ir skausmą.

Centre glūdi didžiuliai lobiai, kurie padeda geriau suprasti daugelį sudėtingų mūsų istorijos faktų ar įvykių. Mus ir pas mus atvykstančius tyrinėtojus, mokslo darbuotojus bei svečius džiugina, kad tie archyvo lobiai padeda dirbantiems mokslinį darbą, palengvina kilusių problemų sprendimą. Centre priimami iš Lietuvos atvykstantys mokslo, kultūros ir švietimo tyrėjai, mokslininkai. Jiems sudaromos geros sąlygos susipažinti su visais čia turimais fondais. LTSC archyvo rinkiniai

bei literatūra pasitarnavo įvairių Lietuvos aukštųjų mokyklų bei mokslo įstaigų darbuotojams: prof. dr. Leonardas Sauka rinko medžiagą fundamentiniams lietuvių tautosakos leidiniams, rengiamiems jo vadovaujamame Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, taip pat jis turėjo galimybę padaryti Juozo Būgos tautosakos rankraščių bei garso įrašų kopijas; Lietuvos žemės ūkio akademijos vyr. mokslinė bendradarbė Marija Seireikienė rinko medžiagą apie Lietuvos agronomų, gyvenusių JAV, veiklą; Vilniaus pedagoginio universiteto darbuotojas dr. Kęstutis Pečkus rinko medžiagą apie užsienio lietuvių švietimą ir drauge su bendraautoriumi prof. Jonu Račkausku parašė studiją „Užsienio lietuvių švietimo ir pedagoginės istorijos metmenys“ (Chicago, 1994). Taip pat jis rinko medžiagą apie mokytoją Aliciją Rūgytę ir parašė apie ją monografiją „Alicija Rūgytė: Gyvenimo kelias“ (Chicago, 1996). To paties universiteto docentas dr. Jonas Dautaras rinko medžiagą apie mokytoją Domą Veličką ir parengė bibliografinę rodyklę „Pedagogo Domo Veličkos kūrybinis palikimas“ (Chicago, 1997). 1997–1998 m., atlikęs tyrimus, parašė studiją „Lituanistinio ugdymo JAV būklė ir perspektyvos“ (1998). Vilniaus pedagoginio universiteto docentas dr. Juozas Skirius rinko medžiagą PLA apie Amerikos lietuvių politinę veiklą ir kartu su prof. Jonu Račkausku parengė ir išleido du leidinius: „Amerikos Lietuvių Tarybos kūrimosi 1939–1941 metais atspindžiai dokumentuose ir spaudoje“ (1998) ir „The Policy of Lithuania's Administration Regarding the U.S. 1920–1922“ (1998). Lietuvos muzikos akademijos magistrantas Aušrys Matonis rinko medžiagą apie religinę muziką ir parengė du leidinius: „Religinės muzikos katalogas“ (1997) ir „Religinė muzika: rankraščiai ir spaudiniai Žilevičiaus-Kreivėno muzikologijos archyve“ (1998). Lietuvos enciklopedijų leidyklos darbuotojai Jūratė Tamulaitienė, Jonė Lianzbergienė ir dr. Antanas Balašaitis rinko duomenis ir informaciją JAV lietuvių biografijų žinynei; Lietuvių Mokslų Akademijos Istorijos instituto direktoriaus pavaduotojas dr. Alfonsas Eidintas rinko medžiagą apie Lietuvos prezidentą Aleksandrą Stulginskį ir parašė apie jį monografiją „Aleksandras Stulginskis: Lietuvos prezidentas: Gulago kankinys“ (Vilnius, 1995); archyvistė Loretta Venclauskienė sudarė dviejų dalių leidinį „Vladas Jakubėnas. Straipsniai ir recenzijos“ ir parašė šiai knygai įvadinį straipsnį „Vlodo Jakubėno gyvenimo ir kūrybos metmenys“ (Vilnius, 1994). Sėkmingai LTSC darbavosi Klaipėdos universiteto docentė, muzikologė dr. Danutė Petrauskaitė, kuri surinktos medžiagos pagrindu parašė monografiją „Klaipėdos muzikos mokykla 1923–1939 m.“ ir parengė knygą „Jeronimas Kačinskas. Gyvenimas ir muzikinė veikla. Straipsniai, laiškai, atsiminimai“ (Vilnius, 1997); dr. Jonas Aničas rinko medžiagą monografijoms apie Joną Vileišį ir Aleną ir Mykolą Devenius; Klaipėdos universiteto dėstytoja Renata Jarovaitienė rinko medžiagą apie lietuvių liaudies žaismus, žaidimus, lietuvių etnokultūrą; Šiaulių universiteto Humanitarinio fakulteto dr. Regina Kvašytė susipažino

su Amerikoje lietuviškai rašytų dokumentų kalba, nagrinėjo ir lygino pokario ir pastarojo meto oficialiuosius dokumentus kalbiniu požiūriu; Bradfordo universiteto (Anglija) doktorantas Darius Furmonavičius tyrinėjo PLA medžiagą, susijusią su Lietuvos vadavimusi iš sovietinės okupacijos; Vilniaus pedagoginio universiteto doktorantas, „Žemynos“ gimnazijos direktorius Algimantas Sventickas rinko medžiagą daktaro disertacijai apie moksleivių žinių vertinimą bei testavimą ir kt. Per visą LTSC gyvavimo laikotarpį mokslinio tyrimo tikslais čia pabuvojo daugiau kaip 70 asmenų.

Lituanistikos tyrimo ir studijų centro paslaugomis ne kartą pasinaudojo ir nelietuviai mokslininkai iš JAV, Japonijos, Kanados, Italijos, Švedijos bei kitų šalių, taip pat Lietuvos istorija ir dabartimi besidomintys kiti žmonės, daugelio mokslo leidinių redakcijos.

Centras rengia straipsnius apie Lietuvą ir lietuvius įvairioms JAV enciklopedijoms, nuolat propaguoja Lietuvos kultūros, meno ir mokslo pasiekimus.

Ne vienas doktorantas iš JAV universitetų pas mus rado reikalingų duomenų savo disertacijoms, kurių neuztiko kituose archyvuose ir bibliotekose.

Lituanistikos tyrimo ir studijų centras dirba tiek išeivijos, tiek Lietuvos labui. Lietuvai teikiame įvairią pagalbą. Pavyzdžiui, per praėjusius šešerius metus Lietuvos mokslo ir mokymo įstaigų bibliotekoms išsiųsti devyni talpintuvai su daugiau kaip 500 000 knygų lietuvių ir anglų kalbomis. Daug literatūros išsiųsta Lietuvos nacionalinei M. Mažvydo, Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekoms, taip pat įvairioms Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių universitetų bei daugelio miestų bei rajonų viešosioms bibliotekoms.

Į mūsų knygų rinkimo vokus Lietuvos bibliotekoms dosniai atsiliepė ne tik tautiečiai bet ir kiti, ypač amerikiečiai mokslininkai.

LTSC teikia Lietuvai ir kitokią paramą. Pavyzdžiui, man pačiam teko prisidėti prie Vilniaus pedagoginio universiteto ir Lietuvos pedagogų kvalifikacijos instituto programos „Demokratiškumo mokykla“ įgyvendinimo. 1995 m. Lietuvos teisingumo ministerijoje ji įregistruota kaip Lietuvos demokratiškumo ugdymo kolegija. Ji surengė daugiau kaip 20 įvairių kursų ir semi-

narų, kuriuose dalyvavo apie 2 tūkstančius Lietuvos švietimo darbuotojų. Su mūsų pagalba minėtos kolegijos ekspertai Lietuvos mokytojams parengė knygą „Demokratija ir bendradarbiavimas“, padėjo organizuoti tarptautinę konferenciją „Tolerancijos ugdymas: metodika ir politika“.

Be kitų darbų, kartu su Nacionaliniu muziejumi ruošiamasi išleisti M. Gimbutienės knygą „Lietuvos proistorė“, bendradarbiaujama su Mokslo ir enciklopedijų leidykla. Lituanistikos Tyrimo ir Studijų Centras bei Mokslo ir enciklopedijų leidykla parengė JAV gyvenančių lietuvių biografijų žinyną 1998 m. Šio leidinio pirmas tomas jau išleistas. Centras pasirašė bendradarbiavimo sutartis su Lietuvos M. Mažvydo biblioteka, Lietuvos archyvų generaline direkcija, jis ruošiasi priimti saugoti Lietuvos valstybės archyvo mikrofilmų atšarginį fondą.

Pedagoginis lituanistikos institutas ruošia mokytojus lituanistinėms mokykloms. 1998 metais Institutui sukako 40 metų. Per tą laikotarpį jį yra lankę 690 jaunuolių, o baigė 350. Jubiliejiniais metais išleido 15-ąją absolventų laidą.

LTSC leidykla yra išleidusi daugiau kaip 30 knygų bei brošiūrų lietuvių ir anglų kalbomis lituanistine tematika.

Lituanistikos tyrimo ir studijų centrą dažnai aplanko garbingi svečiai iš Lietuvos bei kitų šalių. Turėjome garbės čia priimti Lietuvos Respublikos prezidentą Algirdą Brazauską, Lietuvos Respublikos Seimo pirmininką prof. Vytautą Landsbergį, Lietuvos švietimo ir mokslo ministrą prof. Zigmą Zinkevičių, Lietuvos kultūros ministrą Saulių Šaltenį, Lietuvos ambasadorių JAV dr. Alfonso Eidintą, Vilniaus universiteto rektorių prof. Rolandą Pavilionį, Lietuvos gynybos atašė JAV ir Kanadai Valdemarą Sarapiną, JAV ambasadorių Lietuvai Darry Johnsoną, prof. Sachiko Hatanaka iš Japonijos Chubu universiteto, prof. F. Uda iš Tokijo ir daugelį kitų.

Mus džiugina, kad išeivijoje sukurtos istorinės vertybės jau dabar pasiekia plačiuosius lietuvių tautos sluoksnius Tėvynėje ir čia, Čikagoje, yra prieinamos visiems besidomintiems, įdeda nemažą indėlį į bendrą mūsų tautos kultūrą.

Feliksas SLIESORIŪNAS

Marija Andziulytė-Ruginienė – pirmoji lietuvi istorijos mokslų daktarė

Adresas: Žolyno 4–5, LT 2040 Vilnius.
Gauta 1998 m. rugsėjo 10 d.

Prieš dvidešimt šešerius metus – 1973 m. spalio 10 d. Kaune mirė pirmoji lietuvi istorijos mokslų daktarė Marija Andziulytė-Ruginienė. Išėjo ji Anapilin tyliai, nepamirėta ir nepalydėta nei istorikų, nei pedagogų. Marija Andziulytė-Ruginienė ir jos vyras Klemensas Ruginis (1893–1986) buvo garsūs Lietuvos pedagogai. Abu buvo Šveicarijos Friburgo (*Fribourg*) universiteto auklėtiniai. Vėliau abu, vadovaudami įvairioms besikuriančios Lietuvos mokykloms, išaugino gražų būrį lietuvių inteligentų.

Marija Andziulytė-Ruginienė gimė 1896 m. gruodžio 16 d. Vilkaviškio aps. Paežerių vlsč. Smalinyčios kaime Jono ir Uršulės Andziulių šeimoje. Kaimą supo gražios apylinkės: iš trijų pusių miškai, iš ketvirtos – netolimas Paežerių ežeras. Greta buvo dr. V. Kudirkos tėviškė.

Motina Uršulė buvo jauniausioji medicinos gydytojo Juozo Kauko sesuo, kilusi iš Penkvalakių kaimo Pilviškių vlsč. 1897 m. ji mirė, palikusi du vaikus: sūnų Vincą dvejų su puse ir dukrelę Mariją tik vienerių metų. Pradžioje abu vaikus augino močiutė. Jai pasiligojus, tėvas vedė Oną Stankevičaitę. Tačiau vaikais daugiau rūpinosi tėvas. Jonas Andziulis buvo šviesus to meto mastu žmogus. Buvo baigęs Suvalkų gimnazijos keturias klases. 1906 m. jis buvo išrinktas Paežerių valsčiaus viršaičiu, o 1910 m. – Vilkaviškio, Paežerių ir Gižų valsčių taikos teisėju. Šias pareigas ėjo ligi pat Pirmojo pasaulinio karo. 1917 m. dalyvavo Lietuvių konferencijoje Vilniuje. 1920 m. buvo išrinktas į Lietuvos Steigiamąjį seimą, kur priklausė Ūkininkų sąjungos frakcijai, 1922 m. buvo išrinktas Vilkaviškio aps.

M. Andziulytė (Ruginienė) – pirmoji lietuvi – istorijos mokslų daktarė. Apie 1923 m. Friburgas (nuotrauka iš F. Sliesoriūno asmeninio archyvo)

valdybos pirmininku ir juo išbuvo ligi mirties (1927 m.). Jo pastangomis Vilkaviškyje buvo įsteigta senelių prieglauda ir ligoninė, o apskrityje keletui mokyklų pastatyti namai.

Tėvas stengėsi abu vaikus leisti į mokslus. Sūnus Vincas baigė Veiverių mokytojų seminariją. Duktė Marija 1904 m. pradėjo lankyti Paežerių pradžios mokyklą, 1907 m. įstojo į Marijampolės „Žiburio“ progimnaziją, kurioje mokėsi tik dvejus metus. 1909 m. ji persikėlė į Vilkaviškyje įkurtą mergaičių gimnaziją, ir baigė ją 1914 metais (1).

Kaip rašo pati M. Andziulytė, gimnaziją baigė tik trys lietuvaitės (2). Visoje gimnazijoje lietuvių mokslininkų buvo nedaug. Kai kuriose klasėse po dvi tris ir tai ne visose. Taip pat po vieną kitą klasėse buvo ir rusaičių mokslininkų. Daugumą mokslininkų gimnazijoje sudarė žydaitės (3). Kaip Marijampolės „Žiburio“ progimnazijoje, taip ir Vilkaviškio mergaičių gimnazijoje viskas buvo dėstoma rusų kalba. Tik dvi pamokos savaitėje buvo skirtos mokytis lietuvių kalbos. Ją dėstė mokyklos kapelionas kunigas Antanas Astrauskas (4). Gimnazijos mokslininkės lietuvaitės, nepatenkintos mokykloje rusiškai dėstomų dalykų programa, stengėsi pačios savarankiškai lavintis, mokytis lietuvių kalbos. Šalia gimnazijos jos lankė lietuviškų knygų bibliotekėlę, kur skaitydavo lietuviškas knygas. Bibliotekėlei buvo užprenumeravusios žymesnius ano meto lietuviškus žurnalus: „Ateitį“, „Aušrinę“, „Draugiją“ ir kitus (5). Susirinkusios bibliotekėlėje, kartais paskaitydavo ir savos kūrybos, pasikalbėdavo ir net pasilinksmindavo. Pradžioje patyliukais rinkdavosi Vokiečių, o vėliau Laisvės gatvės gale – seserų Grajauskaičių name. Pagaliau panoro išmėginti ir savo vaidybinius gabumus – suvaidinti vaikišką kūrinėlį „Nepasisekė Marytei“. Tam reikalui pasitelkė berniukų gimnazijos mokslininkus. Bene 1912 m. pavasarį, vieną šeštadienio popietę, pačiame vaidinimo įkarštyje, staiga atsiradė durys, atsivėrė langai ir pasirodė žandarai. Išardę gimnazistus ir užsirašę jų pavardes, įsakė visiems išsiskirstyti. Pirmadienį visos bijodamos ėjo į gimnaziją, bet „audra“ praėjo palyginti ramiai. Visas jas pasikvietė gimnazijos direktorė Natalija Rasumeičikienė, motiniškai pamokė ir įsakė daugiau to nedaryti. Smarkiau prigriebė berniukus jų mokyklos vadovybė, bet iš jų niekas nenukentėjo. Po šio nepasisekimo savo vaidybinių gabumų daugiau nebemėgino (6).

1914 m. Vilkaviškio mergaičių gimnazija išleido savo paskutinę septintos klasės mokslininkų laidą. Netrukus užgriuvo Pirmasis pasaulinis karas. M. Andziulytė 1915 m. pradžioje išvyko į Vilnių, o iš ten tą patį metų rudenį kartu su kitais lietuvių mokslininkais atsidūrė Voroneže. Kaip baigusi gimnaziją, ji persikėlė į Maskvą ir pradėjo studijuoti A. Šaniavskio universiteto istorijos-filologijos fakultete (7).

1916 m. ji persikėlė į Petrogradą ir toliau tęsė studijas. Čia susibūrusius lietuvių pabėgėlius iš Lietuvos globojo įsikūręs Vilniaus Centrinio lietuvių nuo karo nukentėjusiems globoti komiteto Petrogrado skyrius. Šio skyriaus pastangomis pabėgėliai buvo įdarbinami fabrikuose ir įmonėse. Nedarbingiems buvo steigiami bendrabučiai, duodamos pašalpos. Ypač buvo rūpinamasi besimokančių jaunimu. Studentams ir studentėms buvo steigiami bendrabučiai miesto centre, arčiau mokyklų. Viename tokiaime studentų bendrabutyje, buvusios I-osios Ratos gatvėje, gyveno ir M. Andziulytė. Mažaraščiams ir beraščiams skyrius įsteigė vakarines mokyklas-kursus. Vienoje tų mokyklų M. Andziulytė dėstė lietuvių kalbą ir geografiją (8). Petrograde M. Andziulytė dalyvavo įvairiuose lietuvių bendruo-

menės renginiuose. Lietuviai studentai turėjo atskirą savo valgyklą. Čia jie gaudavo pigius ir neblogus pietus. Ši valgykla buvo visokių susibūrimų ir susitikimų vieta. Joje rinkdavosi ne tik studentai, bet ir lietuviai inteligentai. Šiuose susibūrimuose aptardavo įvairius lietuvių bendruomenės reikalus: renginius, švenčių, koncertų įvairių susirinkimų ir veiklos programas. Šiuose susibūrimuose ir kituose renginiuose ji sutiko J. Tumą-Vaižgantą, St. Šilingą, P. Leoną, L. Noreiką, K. Petrauską ir kitus žinomesnius žmones (9).

M. Andziulytė, kaip ir kitos lietuvaitės studentės, lankydavo Petrogrado ligoninėse sergančius ir sužeistus lietuvius karius. Atnešdavo jiems lauktuvių ir lietuviškų knygelių bei laikraščių (10).

Petrograde M. Andziulytė susipažino su Vincu Mykolaičiu-Putinu. Apie susitikimą su poetu kunigu savo prisiminimuose ji taip rašo:

„Tada gyvenau studentų bendrabutyje, kurį išlaikė Komitetas lietuviams karo pabėgėliams šelpti. Vieną sekmadienio popietę sėdėjau savo kambarėlyje ir skaičiau. Kažkas tyliai pasibeldė. Paprašius įeiti, tarpdury pasirodė simpatiškas, nedrąsus kunigėlis. Pasisakė esąs Mykolaitis. Jam esą pavesta pasiūlyti man vykti į Šveicariją studijuoti. Nudžiugau ir kartu nustebau, pradėjau teirautis – kaip, kokiu būdu įmanoma tai padaryti. Svečias paaiškino, kad Friburgo studentai lietuviai išsirutino iš Amerikos lietuvių Tautos fondo kelias stipendijas norintiems studijuoti Šveicarijoje“ (11).

Kadangi jaunų vyrų dėl karinių ir politinių aplinkybių Rusijos valdžia neišleisdavo į užsienį, tai šiuo pasiūlymu galėjo pasinaudoti tik merginos ir kunigai. Kaip jai paaiškino V. Mykolaitis, kunigas nuo karinės prievolės buvo atleidžiamas (12).

Atlikę formalumus ir gavę šiek tiek pinigų, 1917 m. lapkričio mėnesio lietingą popietę išvyko į tolimą ir karo metais gana sudėtingą kelionę. Be V. Mykolaičio, važiavo dar keturios merginos: Ona Petrauskaitė, Emilija Ramanauskaitė, Uršulė Urniežūtė ir Marija Andziulytė. Visa kelionės sunkumų našta gulė ant vienintelio vyriškio – V. Mykolaičio – pečių. Per Suomiją ir Švediją jie pasiekė Stokholmą. Išvykdami iš Petrogrado, buvo pasiėmę Stokholmo lietuvių Komiteto nuo karo nukentėjusiems šelpti skyriaus adresą. Komiteto įgaliotinis Jonas Aukštuolis juos maloniai sutiko ir padėjo įsikurti pigiame viešbutyje. Bet ir čia neilgai buvo ramūs. Greitai paaiškėjo, kad tolimesnei jų kelionei skersai kelio stoji, atrodo, neįveikiama kliūtis. Vokiečiai iš priešų šalies atvykusius piliečius griežtai atsisakė praleisti pro savo teritoriją.

Ir šį sykį visas derybas vedė ir susirašinėjo V. Mykolaitis, padedamas J. Aukštuolio ir kitų Stokholme gyvenančių lietuvių. Daug juos parėmė Friburgo universiteto studentai lietuviai, kurie per savo profesorius ir kitus įtakingus šveicarų po trijų mėnesių pastangų pagaliau gavo leidimą jiems tranzitu pervažiuoti Vokietiją (13).

Taigi tris mėnesius jie gyveno Stokholme ir vis laukė. Čia V. Mykolaitis mokėjo palaikyti savo bendrakeleivių optimizmą ir iš dalies užpildyti nerimastingą laiką. Jie apžiūrino Stokholmą ir jo įžymybes. Buvo nuvykę

į Upsalą, aplankė garsųjį to senovinio švedų miesto universitetą ir kitas žymias vietas. Retkarčiais eidavo į teatrą, žiūrėjo dvi operas: „Aidą“ ir „Toską“.

Daug rūpesčių kėlė finansinės problemos. Karo metais Stokholme viskas buvo brangu, jų turimi pinigai greitai tirpo. Kad būtų pigiau pragyventi, persikėlė į Stokholmo priemiestį Sundbybergą. Čia juos dažnai aplankydavo Juozas Tumas-Vaižgantas ir kiti Stokholme apsisostę lietuviai. Vaižgantas septynis mėnesius (nuo 1917 m. spalio 10 ligi 1918 m. gegužės 8 d.) laukė leidimo per Vokietiją grįžti į Lietuvą. Nerimo ir tėvynės ilgesio graužiamas Vaižgantas ėmėsi atkurti savo dingusį kūrinį „Aukštaitiški vaizdeliai“ ir pavadino jį jau „Pragiedruliais“. Ką per savaitę parašydavo, šeštadieniais ar sekmadieniais jiems paskaitydavo. Iš jaunųjų klausytojų aktyviausias būdavo V. Mykolaitis. Jau tuomet buvo žinomas jo, kaip literato, vardas ir tai duodavo jam teisės ir drąsos kalbėti rašinio aptarimuose. M. Andziulytė, kaip ir kitos jaunuolės, kukliai patylėdavo ir klausydavosi jų polemikos (14). Kartais J. Tumas-Vaižgantas, V. Mykolaitis ir visos merginos pavaliūkaudavo, pasimėtydavo sniego gniūžtėmis (15).

Pagaliau gavę reikalingus dokumentus, bene 1918 m. vasario 10 d. išvyko iš Stokholmo į tolimesnę kelionę. Visus juos nuoširdžiai išlydėjo J. Tumas-Vaižgantas ir kiti lietuviai. Per Vokietiją buvo vežami kaip karo belaisviai, uždarytame vagonė, kad niekur nepabėgtų ir nieko nematyty. Ši kelionė buvo labai sunki, bet jie vieno tetroško: kuo greičiau ją baigti ir pasiekti Šveicarijos sieną. Kai pagaliau pasiekė, atsirado naujų kliūčių. Dėl pasunkėjusios ekonominės būklės Šveicarijos valdžia sutiko juos įsileisti į šalį tik su sąlyga, jei koks įtakingas asmuo ar įstaiga garantuos už juos, kad turėsia iš ko pragyventi, ir jei Friburgo universiteto vadovybė garantuosianti, kad bus priimti į universitetą. V. Mykolaitis telegrafavo Friburgo lietuviams, kad jie tokią garantiją kaip nors gautų. Šie kreipėsi į universiteto rektorių prof. Mancerį ir jis už juos – nepažįstamus žmones – garantavo. Vėliau sakėsi ryžęsis garantuoti dėl to, kad lietuviai studentai Friburgo universitete turį gerą vardą, esą darbštūs ir drausmingi (16).

Baigę sudėtingą, bet vis dėlto laimingą kelionę, atvyko jie į Friburgą 1918 m. vasario 15 d. V. Mykolaitis apsigyveno Albertinume – kunigų studentų konvikte, merginos įsikūrė seserų uršuliečių išlaikomame bendrabutyje (17). Kaip visur, taip ir čia pradžia buvo sunkoka.

Friburgo universiteto profesūra tautiniu atžvilgiu buvo labai įvairi. Be šveicarų, čia buvo prancūzų, anglų, vokiečių, italų, ispanų, belgų, čekų, austrų profesorių ir dėstytojų. Paskaitos buvo skaitomos vokiečių, prancūzų ir lotynų kalbomis. Studentai turėjo šias tris kalbas mokėti. Tai sudarydavo nemažai sunkumų iš svertur atvykusiems naujokams. Iš pradžių jiems teko gerokai, net naktimis padirbėti. Taigi ir Friburge buvo šviesių ir tamsių valandų, džiaugsmų ir net nusivylimų. Tas pesimistines nuotaikas, gimusias pirmomis gyvenimo Friburge savaitėmis, V. Mykolaitis 1918 m. vasario 24 d.

išreiškė eilėraščiu, kurį skyrė keturioms bendros kelionės draugėms: „Gyvenimo naujo, gyvenimo kito. Vienoda mums žvaigždė kadaisė sušvito“ – rašė jis šiame eilėraštyje, kuris tik po daugelio metų buvo išspausdintas jo raštuose (18).

Tų pačių metų liepos 22 d. „Spindint laimės valandėlei“ – autografas įrašytas V. Mykolaičio-Putino ranka knygos tituliniam puslapyje kartu su dedikacija: „Gerosios Draugės Marijos Vardo dieniai paminėti šį nežinomą minčių žiupsnelį skiria Putinas. Kartu su Putinu pasirašė J. Tamošaitis ir S. Šalkauskis (19).

Kitas eilėraštis su nedideliais redakciniais pakeitimais buvo paskelbtas 1922 m. Putino „Raštų“ 1 T. antrašte „N. N.“ M. Andziulytė-Ruginienė dovanotą knygą kartu su įrašo originalu atidavė Kauno Literatūros muziejui.

M. Andziulytė įstojo į Friburgo universiteto Filosofijos fakultetą. Įstojus į universitetą iš karto įsigalėjo rimties ir darbo nuotaika. O darbo turėjo daug. Studijuodama universitete, įstojo į lietuvių studentų korporaciją. Į ją būrėsi visi lietuviai studentai, kurie studijavo Friburgo universitete. Ši lietuvių studentų korporacija buvo įkurta 1899 m. Friburge studijavusių lietuvių kunigų: Jurgio Matulaičio (Matulevičiaus), Pranciškaus Petro Būčio, Vinco Bartuškos ir kitų. Pradžioje ji buvo

Friburgo universiteto studentė. 1918 m. (nuotrauka iš F. Sliesoriūno asmeninio archyvo)

vadinama „Rūta“, gal iš atsargumo, nes Lietuva buvo Rusijos imperijos užgropta. Visi kitų tautybių Friburgo universiteto studentai, įkūrę korporacijas, pavadindavo jas savo kraštų vardu pvz.: lenkai, „Polonia“, vokiečiai „Allemania“ ir kt. Tik 1915 m., vykstant Pirmajam pasauliniam karui, lietuviai korporantai savą korporaciją pervardino ir pavadino „Lithuania“. V. Mykolaičiui su savo bendrakeleiviais įstojus į Friburgo universitetą, „Lithuania“ korporacijos valdyboje buvo Stasys Šalkauskis, Izidorius Tamošaitis ir Adomas Vilimas. Korporacijoje buvo tik 10 narių, vėliau jų skaičius išaugo ligi 20. Nuo 1919 m. šios korporacijos pirmininku buvo V. Mykolaitis, vicepirmininke M. Andziulytė (20). Kartą per mėnesį, o esant reikalui, ir dažniau, rinkdavosi universiteto auditorijoje. Ten dalydavosi įspūdžiais, žiniomis, kurias gaudavo iš Lietuvos, kas nors paskaitydavo kokią paskaitėlę, kiti ją papildydavo, padiskutuodavo, svarstydamo savo finansinius, išvykų, korporacijos darbotvarkės ir kitus klausimus.

M. Andziulytė kartu su kitais lietuviais Friburgo universiteto studentais važinėdavo po Šveicariją, norėdama susipažinti su kraštu. Šių kelionių metu V. Mykolaitis juos fotografuodavo. Studentai gėrėjosi ir gražiąja Šveicarija, jos kultūros ir istoriniais paminklais bei šveicarų civilizacija. M. Andziulytei Šveicarijos gyventojų rūpestis ir meilė gimtam kraštui padarė didelį įspūdį. Ji savo atsiminimuose taip aprašė savo įspūdžius: „Mes tik žiūrėjome ir stebėjome, stebėjome ir galvojome, kad tik laisva ir nepriklausoma tauta gali šitaip tėviškai globoti savo gimtąją žemę ir puoselėti jos gamtą, ne-

gailėdama jų gėriui ir grožiui nei laiko, nei prakaito“ (21).

M. Andziulytė, studijuodama Friburgo universitete, trumpai mokėsi prancūzų kalbos Šv. Uršulės institute. Baigusi jame studijas, ji gavo prancūzų kalbos mokytojos teises (22).

Dar studijuodama buvo išvykusi į Romą, o 1921 m. atvyko į Lietuvą rinkti istorinės medžiagos savo disertacijai. Romoje tos medžiagos ji ieškojo Vatikano archyvuose, o Lietuvoje Kauno diecezijos archyve ir Kauno Bažnytiniam muziejuje.

M. Andziulytė studijas Friburgo universitete baigė 1923 m. filosofijos daktaro laipsniu. Disertaciją „Apie Žemaičių christianizacijos pradžia“ apgynė 1923 m. vasario 7 d. (23).

Jos studijų ir disertacijos vadovas buvo žymus šveicarų mediavistas, kultūros istorikas, Friburgo universiteto profesorius daktaras Gustavas Schnüreris. Tai buvo žinomas kelių daugiatomių istorinių veikalų ir keleto monografių autorius. Ypač buvo vertinamas jo daugiatomis istorinis veikalas „Bažnyčia ir kultūra Viduramžiais“ („Kirche und Kultur im Mittelalter“).

1936 m. Marija Andziulytė-Ruginienė Kaune paskelbė spaudoje savo disertacinį darbą (24). 1937 m. Kaune buvo išleista jos monografija „Žemaičių christianizacijos pradžia“. Tai buvo papildyta ir išplėsta disertacija (25). Ši monografija pasirodė praėjus 550 metų nuo tos reikšmingos datos, kai lietuvių tauta priėmė krikščionybę ir pradėjo naują savo istorijos etapą.

Rašydama disertaciją, o vėliau monografiją, M. An-

Friburgo Šv. Uršulės instituto diplomas (nuotrauka iš F. Sliesoriūno asmeninio archyvo)

Friburgo universiteto filosofijos daktaro diplomas
(nuotrauka iš F. Sliesoriūno asmeninio archyvo)

dziulytė-Ruginienė panaudojo archyvinius dokumentus, saugomus Vatikane, Kauno diecezijos archyvuose, taip pat Konstancos bažnytinio susirinkimo medžiagą. Dalį svarbių dokumentų ji publikavo pirmoji. Rėmėsi taip pat ir publikuotais dokumentais bei istorine literatūra, kur aptariami Žemaičių christianizacijos klausimai. Autorė monografijoje apibūdino ir susiklosčiusią situaciją Europoje XIV–XV amžių sandūroje. Tuo metu silpnėjo Šv. Romos imperijos imperatorių ir popiežių autoritetas, Europoje pradėjo blėsti imperijos idėja, ėmė busti tautinė savimonė ir stiprėti tautinės valstybės idėjos, prasidėjo humanizmo ir renesanso sąjūdis. Kartu buvo ieškoma priemonių situacijai Europoje pagerinti ir tam tikslui pasiekti šaukiami bažnyčios susirinkimai.

Monografijoje pabrėžta, kad lietuviams teko už Kristaus mokslą mokėti valstybės nepriklausomybės kainą. „*Incorporamus, invesceramus, anexamus, appropiamus et unimus terras Lithuaniae et Russiae regno Poloniae*“ – tik šias baisios lemties sąlygas pasirašęs Jogaila gavo iš lenkų krikštą – tą krikštą, kurio reikalas ir vertė buvo lietuvių tautos sąmonėje jau subrendęs dalykas ir kurį iš savųjų žmonių jie pasirengę buvo priimti be žymesnio pasipriešinimo“ (26).

Autorė teigė, kad minėtoji aplinkybė, kaip juoda šmėkla, temdo šviesaus lietuvių tautos pakrikštijimo fakto atminimą. Ji siūlė neteisti iš naujo kaltininkų, nes Jogailai ir ano meto lenkų diplomatams lietuvių tauta ir istorija jau yra ištarusios savo teismo sprendimą (27).

Monografijoje plačiai nušviestas Žemaičių religinio

gyvenimo perversmo laikotarpis ir išskelti veiksniai, turėję įtakos Žemaičių christianizacijos eigai. Tvirtinama, kad čia kryžiuosiai germanų ir slavų kultūros, vyko kova dėl dvasinės ir ypač politinės hegemonijos. Ypač geografinė padėtis lėmė tiek lietuvių, tiek ir žemaičių likimą. Rašoma, kad nuo 1387 m. lietuviai, kartu ir žemaičiai, pasuko į vakarus, nors slavų įtakos neišvengė (28). Išskėlė ir kitą veiksnį, turėjusį įtakos Žemaičių christianizacijos eigai – tai buvusi senoji jų religija, kuri padėjo išsaugoti nepriklausomybę ir gintis nuo iš visų pusių ėjusios invazijos (29).

M. Andziulytė-Ruginienė atkreipė dėmesį, kad Žemaičių christianizacija, be tiesioginių tikslų, turėjo ir politinių siekių. Vytautas ir Jogaila, kiek leido politinės ir kitokios aplinkybės, rūpinosi Žemaičių krikštu, bet tai įvykdyti trukdė netikra Žemaičių politinė padėtis XIV a. pabaigoje ir XV a. pradžioje. Žemaičiams teko patirti tuo metu Jogailos ir Vytauto tarpusavio kovos rezultatus. Autorė pabrėžė, kad šio krašto kaina Vytautas pirkdavosi Vokiečių ordino pagalbą prieš Jogailą. Pigiai laimėjęs ir nesitikėdamas ilgesnį laiką Žemaitiją išlaikyti savo valdžioje, nes sustiprėjęs Vytautas ją vėl atsiimdavo, Vokiečių ordinas plėšė ir naikino šį kraštą. Kaip ji rašo, žemaičiams tai buvęs aimanų ir nevilties metas (30).

Tik po Žalgirio kautynių ir 1411 m. vasario 1 d. Torono (Torūnės) taikos, kai Lietuvoje jau buvo kiek nurimusios vidinės ir išorinės kovos, taip pat ir išryškėjusi Žemaičių politinė padėtis, Vytautas ir Jogaila atsidėjo Žemaičius krikštyti. Šia sutartimi Vokiečių ordinas atsižadėjo Žemaičių krašto ligi gyvos Vytauto ir Jogailos galvos. Tačiau sutartyje įrašė taikos sąlygas, kad Vytautas ir Jogaila pakrikštytų visus jų valdomų žemių pagonis ir pastatytų jiems bažnyčias. M. Andziulytė išskyrė du svarbiausius etapus: 1413 ir 1416–1417 metus (31). Autorė pabrėžė, kad Vytautas ir Jogaila žemaičius krikštijo vadovaudamiesi ne vien tik religiniais, bet ir politiniais motyvais. Jiems rūpėjo užkirsti kelią Vokiečių ordino žygiams prieš Lietuvą ir sustiprinti žemaičių ryšius su kitomis Kunigaikštystės dalimis, kad niekas ir niekad nebeįstengtų nuo Lietuvos atskirti.

Vienas monografijos skyrius paskirtas nušviesti Žemaičių bylos Konstancos bažnytniame susirinkime klausimui (32).

Šiame skyriuje išaiškinta lenkų ir lietuvių delegacijos sudėtis, Žemaičių delegacijos genezė, ginčas su Vokiečių ordino delegacija, susirinkimo mėginimai Žemaičių bylai išspręsti. Autorė tvirtina, kad nors Konstancos Bažnytniame susirinkime nepavyko išspręsti Žemaičių klausimo, jie laimėjo daugiau nei tikėjosi. Susirinkime išaiškėjo, kad Žemaičių klausimas bus sprendžiamas ginklu. Taip ir įvyko. 1422 m. rugsėjo 22 d. Melno taikos sąlygomis Žemaičių kraštas liko Lietuvai.

Monografijos ketvirtame skyriuje nušvietė Medininkų vyskupijos įkūrimo istoriją: parengiamuosius Vilniaus vyskupo Petro darbus Žemaičiuose, Konstancos bažnytninio susirinkimo delegatų atvykimą į Žemaičius,

Varnių parinkimą Medininkų vyskupijos centru bei Vilniaus katedros klebono Motiejaus iškėlimą į vyskupus. 1417 m. spalio 23 d. Vytautas specialiu raštu įsteigė Medininkų vyskupiją ir prezentavo kandidatą į Medininkų vyskupus (33).

Monografijoje aptartas ir 1418 m. Žemaičių sukilimas. Autorė abejojo, kad tais metais įvyko du sukilimai. Ji priėjo išvadą, kad Žemaičių sukilimas nebuvo vien socialinio pobūdžio ir teigė, kad jis galėjo būti dar politinis ir religinis. Šį sukilimą ji siejo su Švitrigailos asmeniu ir Vokiečių ordinu. Sukilimo priežastimi laikė naują religiją, naujos santvarkos formavimąsi ir politines aplinkybes. Taip pat kritiškai įvertino žinias apie šį sukilimą Posilgės kronikoje ir Dluogošo darbe (34).

Aptartos ir Vytauto pastangos įkurti Lietuvoje metropoliją bei Gniezno, Lvovo ir Rygos arkivyskupų pretenzijas į Medininkų vyskupiją (35). Monografijoje M. Andziulytė-Ruginienė nenuityli ir valdovų vaidmens steigiant Medininkų vyskupiją. Žemaičių christianizacijos įvykių centre šalia Jogailos išskėlė Vytautą, kuriam, anot jos, labai rūpėjo Lietuvos moralinė ir politinė didybė, taigi ir jos christianizacija. Todėl ji Vytautą kartais stato pirma Jogailos.

Monografijos priedo 1-oje dalyje apžvelgė Enejaus Sylvio de Piccolomini (Pijaus II) gyvenimą ir jo raštą apie Lietuvą. Šis raštas buvo išspausdintas dideliame istoriniame veikalė „De Europa“ ir vėliau perspausdintas kitų tyrinėtojų. Monografijoje išspausdino šio rašto patikimiausią tekstą, jį analizavo ir kritiškai įvertino (36).

Priedo 2-oje dalyje publikavo 8 dokumentus Medininkų vyskupijos steigimo klausimu (37).

Istorikas Zenonas Ivinskis, taip pat tyrinėjęs Medininkų vyskupijos įkūrimo istoriją ir šios vyskupystės reikšmę lietuvių tautai, labai teigiamai vertino Marijos Andziulytės-Ruginienės monografiją apie Žemaičių christianizacijos pradžią. Jis rašė, kad pagrindinis ir patikimas darbas lietuvių kalba apie visus etapus Medininkų vyskupijos kūrimo yra M. Andziulytės-Ruginienės „Žemaičių christianizacijos pradžia“ (38). Taip pat jis teigė, kad ši jos kritiška disertacija verta dėmesio (39).

M. Andziulytė-Ruginienė dalyvavo Lietuvos Katalikų ir mokslo mėgėjų suvažiavimuose. Pirmajame jų suvažiavime, kuris įvyko 1933 m. Kaune, ji skaitė pranešimą: „Moters būklė viduriniais amžiais ir moterų emancipacija“. Šis jos pranešimas yra išspausdintas (40).

Antrajame Lietuvos Katalikų ir mokslo mėgėjų suvažiavime, kuris įvyko 1936 m. Kaune, ji skaitė pranešimą „Apie Žemaičių christianizaciją“. Šiame suvažiavime buvo išrinkta nuolatinė Istorijos sekcijos vadovybė. Į Nuolatinę vadovybę istorikai išrinko prof. dr. J. Toraitį, doc. Pr. Penkauską, dr. M. Ruginienę, dr. Z. Ivinskį ir A. Šapoką (41).

Kita M. Andziulytės-Ruginienės darbo kryptis buvo mokslo populiarinimas. Prieš Antrąjį pasaulinį karą iki sovietų okupacijos ji rašė Vaidilutės slapyvardžiu Vidurinių amžių, Lietuvos istorijos, kultūros ir pedagogikos klausimais straipsnius į „Ateities“, „Moters“, „Drau-

gijos", „Kultūros“, „Naujosios Vaidilutės“, „Tautos mokyklos“, „Lietuvos mokyklos“ ir kitus leidinius.

M. Andziulytė-Ruginienė buvo pasirengusi mediavistikos tyrinėjimams. Ji gerai mokėjo lenkų, rusų, prancūzų, vokiečių ir lotynų kalbas. Tačiau jos mokslinį darbą nutraukė sovietų okupacija. Vėliau ilgus dešimtmecius buvo stengtasi neprisiminti šios istorikės ir jos darbų. Ypač reikšminga jos veiklos kryptis buvo pedagoginis darbas. 1923 m. sugrįžusi iš Šveicarijos į Lietuvą, ji trumpai ilsėjosi savo gimtajame Smalinyčios kaime. Pailsėjusi apie mėnesį tėviškėje, tų pačių metų balandžio mėnesį pradėjo dirbti Vilkaviškio „Žiburio“ gimnazijoje, kur vyresniųjų klasių mokiniams dėstė istoriją. Čia ji mokytojavo nepilnus tris mėnesius (42). Šioje gimnazijoje įvyko jos pirmas susitikimas su būsima poete Salomėja Nėrimi – moksleive Salomėja Bačinskaitė jau tada rašiusė eilėraščius. Savo atsiminimuose ji taip aprašo savo įspūdžius apie būsimą poetę: „1923 m. gimnazijos vyriausioji klasė buvo septintoji. Čia iš karto krito į akį pirmame suole sėdinti viena, smulktutė, neįprastai rimta visada apie ką tai giliai susimąščiusi mergaitė. Vėliau sužinojau, kad ji rašo eilėraščius...“ (43).

Būsimoji poetė buvo lakoniškesnė. Ji tik pažymėjo, kad gimnazijoje pasirodė nauja istorikė Marija Andziulytė, grįžusi iš studijų Šveicarijoje su daktarės laipsniu (44). Vėliau gyvenimo keliai vėl suvedė jas trumpam laikui, jau kaip mokytojas – Kauno III gimnazijoje.

1923 m. rudenį M. Andziulytė-Ruginienė išsikėlė į Kauną. 1924 m. susituokė su pedagogu dr. Klemensu Ruginiu. Nuo 1923 m. rugsėjo mėn. 1 d. ligi 1926 m. rugpjūčio 1 d. ji dirbo mokytoja Lietuvos Moterų kultūros draugijos Mergaičių mokytojų seminarijoje. Joje dėstė istoriją ir pedagogiką (45). Vėliau buvo Kauno „Saulės“ mergaičių mokytojų seminarijos direktorė. Kunigas ir poetas K. Žitkus (populiarios dainos „Tau sesute, aukso žiedas, o man kardas prie šalies“ teksto autorius), dirbęs šioje seminarijoje kapelionu, savo prisiminimuose mini, kad „visuose keturiuose seminarijos kursuose (...) auklėtinės buvo įsisąmoninusios, kokia kilni ir atsakinga yra mokytojo profesija (...) Vėliau patyriau, kad tokių minčių auklėtinėms buvo įskiepijusi direktorė daktarė Marija Ruginienė, kurią jos laikė tikru geros mokytojos idealu (46). Seminarijos direktorė dėstė istoriją ir pedagogiką. 1936 m. valdžios potvarkiu seminarija buvo uždaryta, nes Klaipėdoje buvo įkurtas Respublikos pedagoginis institutas – pradėjęs rengti mokytojus pradžios mokykloms. Uždarius „Saulės“ seminariją, Marija Ruginienė nuo 1938 08 01 iki 1939 12 01 dirbo Ukmergės mokytojų seminarijoje dėstytoja. 1939 12 01 pradėjo mokytojauti Kauno III gimnazijoje, kurioje dėstė istoriją.

Jos būsimas vyras Klemensas Ruginis 1924 m. baigė Friburgo universitetą filosofijos daktaro laipsniu. Tų pačių metų rugsėjo 15 d. jis buvo paskirtas Kauno Simono Daukanto mokytojų seminarijos direktoriumi. Netrukus jis vedė M. Andziulytę. Abu buvo garsūs Lietuvos pedagogai. Ruginių šeima mėgo keliauti. Atostogų

metu jie lankėsi Vokietijoje, Prancūzijoje, Italijoje ir Graikijoje.

1938 m. liepos mėn. M. Andziulytė-Ruginienė ir Salomėja Nėris kartu su mokytojų ekskursija per 10 d. aplankė Lietuvos istorines vietas, tuo metu valdomas Lenkijos. Su ekskursija pabuvojo Seinuose, Augustave, Gardine, Lydoje, Naugarduke, Krėvoje, Alšėnuose, Vilniuje, Trakuose ir per Varėną sugrįžo į Lietuvą. Kad ir apleisti bei apgriuvę, istoriniai paminklai paliko gilų įspūdį (47).

Iškilių Lietuvos pedagogų Marijos ir Klemenso Ruginių šeimą tragiškai sukrėtė 1941 m. birželis. Tada K. Ruginis, buvęs vienas iš Lietuvos ateitininkų vadovų ir tuo metu dirbęs Vilniuje Pedagoginiame institute, buvo suimtas ir ištremtas į Sibirą. Iš ten sugrįžo tik po 1956 m. Visus tuos ilgus laukimo metus dr. M. Andziulytė-Ruginienė gyveno Kaune, Višinskio gatvėje – savo nuosavame name. Ji ir toliau dėstė istoriją Kauno III gimnazijoje. Tačiau po Antrojo pasaulinio karo dr. M. Ruginienė nebegalėjo dirbti istorijos mokytoja, ten pat ji dėstė rusų kalbą, nes buvo... tremtinio žmona. Iš mokytojos pareigų ji buvo atleista ir toje pačioje gimnazijoje paskirta sekretore. Sulaukus reikiamo amžiaus, 1956 m. ji išėjo į pensiją. Vėliau iki pat kol nutrūko gyvenimo gija, dr. Ruginienė gyveno savo namuose. Vykdamas velionės paskutinę valią, jos palaikai buvo pervežti iš Kauno į Paežerius ir palaidoti greta motinos.

Dr. M. Andziulytė-Ruginienė paliko dvi nedideles mokslines studijas ir pluoštą atsiminimų – apie įžymius žmones, su kuriais jai teko bendrauti. Jie išliko rankraščiuose. Pirmoji jos studija „Trumpa vieno Lietuvos kempelio istorija“. Tai tik 18 puslapių rankraštis apie gimtąjį Smalinyčios kaimą ir jo gyventojus (48). Antroji studija šiek tiek platesnė – 32 puslapių rankraštis. „Pirmoji Lietuvos vidurinė mokykla su dėstoma lietuvių kalba“. Joje autorė rašo apie „Žiburio“ draugijos įsteigtą 1907 m. Marijampolėje keturklasę Mergaičių progimnaziją (49).

Šių eilučių autoriui yra žinomi tik M. Andziulytės-Ruginienės atsiminimai apie tris mūsų krašto įžymius žmones. Visi jie taip pat išliko rankraščiuose. Tai „Iš susitikimų su J. Tumu-Vaižgantu“ (50), kur prisimena susitikimus su J. Tumu-Vaižgantu 1917 m. Petrograde ir Stokholme. Jos atsiminimų „V. Mykolaitis-Putinas Šveicarijoje“ vienas rankraščio egzempliorius yra saugomas Literatūros muziejuje Kaune (51), o antras egzempliorius Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyne (52). Šiuose atsiminimuose M. Andziulytė-Ruginienė aprašo susitikimą su V. Mykolaičiu-Putinu Petrograde, jų kelionę į Šveicariją ir studijas Friburgo universitete.

Atsiminimuose „Trys susitikimai su Salomėja Nėrimi“, kurie taip pat saugomi šio instituto bibliotekos rankraštyne, M. Andziulytė-Ruginienė aprašo pirmąjį susitikimą su būsima poete, dar moksleive, o vėliau jau žinoma poete ir bendradarbe – mokytoja Kauno III gimnazijoje.

Sakoma, kad pagarba mirusiems yra pagarba gyviesiems, ji išreiškia gyvųjų kultūringumą ir padėką mirusiems už jų dvasinį ar materialinį palikimą.

Viename savo laiškų 1972 m. dr. M. Ruginienė rašė:

„Kiekvieną kartą, perrašinėdama „Atsiminimus“, juos vis papildydavau, kai ką taisiau ir praplėčiau...“. Matyt, ateityje jos kūrybinis palikimas turėtų susilaukti istorijos tyrinėtojų dėmesio.

Nuorodos

- Marijos Andziulytės gimnazijos baigimo liudijimas // Asmeninis F. Sliesoriūno archyvas.
- Andziulytė-Ruginienė Marija. Trumpa vieno Lietuvos kampelio istorija. – Rankraštis // Asmeninis F. Sliesoriūno archyvas.
- Ten pat.
- Ten pat.
- Ten pat.
- Ten pat.
- Ten pat.
- Andziulytė-Ruginienė M. Iš susitikimų su J. Tumu-Vaižgantu. – Rankraštis // Asmeninis F. Sliesoriūno archyvas.
- Ten pat.
- Ten pat.
- Andziulytė-Ruginienė M. V. Mykolaitis-Putinas Šveicarijoje. (Atsiminimai). – Rankraštis // Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto (toliau – LLTI) Bibliotekos rankraštynas – F. 59. – B. 873.
- Ten pat.
- Ten pat.
- Ten pat.
- Ten pat.
- Ten pat.
- Mykolaitis-Putinas V. Raštai. – T. 1. – V., 1989. – P. 460.
- Andziulytė-Ruginienė M. V. Mykolaitis-Putinas Šveicarijoje. (Atsiminimai). – Rankraštis // LLTI. – F. 59. – B. 873.
- Ten pat.
- Ten pat.
- M. Andziulytės diplomai, išduotas Friburgo Šv. Uršulės instituto 1919 m. liepos 16 d. // Asmeninis F. Sliesoriūno archyvas.
- M. Andziulytės-Ruginienės Friburgo universiteto diplomo nuorašas // Asmeninis F. Sliesoriūno archyvas.
- Andziulytė-Ruginienė M. Žemaičių christianizacijos pradžia // Athenaeum. – T. 8. – 1-as sąs. – K., 1936. – P. 3–64.
- Andziulytė-Ruginienė M. Žemaičių christianizacijos pradžia. – K., 1937. – 145 p.
- Ten pat. – P. 43.
- Ten pat.
- Ten pat. – P. 18.
- Ten pat. – P. 22.
- Ten pat. – P. 44.
- Ten pat. – P. 45–47.
- Ten pat. – P. 49–64.
- Ten pat. – P. 65–74.
- Ten pat. – P. 75–78.
- Ten pat. – P. 79–80.
- Ten pat. – P. 92–100.
- Ten pat. – P. 111–122.
- Ivinskis Z. Žemaičių (Medininkų) vyskupijos įkūrimas (1417) ir jos reikšmė lietuvių tautai (1417–1967) // Lietuvos Katalikų Mokslo Akademija. Suvažiavimo Darbai. VII. – Roma. – 1972. – P. 55–130.
- Ten pat.
- Andziulytė-Ruginienė M. Moters būklė viduriniais amžiais ir moterų emancipacija // Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija. Suvažiavimo Darbai. I. – Roma. – 1973. – P. 452–466.
- Lietuvos Katalikų Mokslo Akademija. Suvažiavimo Darbai II. – Roma. – 1973. – P. 465.
- Andziulytė-Ruginienė M. Trys susitikimai su Salomėja Nėrimi. – Rankraštis // LLTI. – F. 6. – B. 54.
- Ten pat.
- Alekna V. Salomėja. – V., 1996. – P. 96.
- M. Andziulytės-Ruginienės 1930 m. balandžio 23 d. pažymėjimo tarnybos lapo žinioms nuorašas // F. Sliesoriūno asmeninis archyvas.
- Žitkus K. Atgal pažvelgus. Prisiminimai. – T. 2. – K., 1974. – Rankraštis // F. Sliesoriūno asmeninis archyvas.
- Andziulytė-Ruginienė M. Trys susitikimai su Salomėja Nėrimi. – Rankraštis // LLTI. – F. 6. – B. 54.
- Asmeninis F. Sliesoriūno archyvas.
- Ten pat.
- Ten pat.
- Kauno literatūros muziejaus rankraštynas. – Inv. Nr. 8806.
- LLTI. – F. 59. – B. 873.
- LLTI. – F. 6. – B. 54.

Irena SELIUKAITĖ

Naujos kraštotyros knygos

Kurtuva, Kurtuvėnų regioninio parko metraštis. – Šiauliai. – 1998. – Nr. 4. – 78 p.

Gruzdžiai. – Vilnius. – Žuvėdra.. – 1999. – 464 p.

Mūsų kraštas. Lietuvos kraštotyros draugijos leidinys. – Vilnius. – 1999. – Nr. 11. – 160 p.

Jau įpratome, kad kasmet kraštotyros knygų lentyną papildoma po keletą naujų. Ši vasara ir ruduo taip pat nepašyktėto naujienų – pasirodė pastarųjų metų kompleksinių ekspedicijų metu surinktos medžiagos apibendrinimai.

Kurtuvėnų regioniniame parke ekspedicija vyko 1997 metų vasarą. Kraštotyros medžiagą šioje vietovėje rinko dar prieš Antrąjį pasaulinį karą Šiaulių kraštotyros draugijos nariai; šiuo metu nuosekliai savo teritorijos kultūros paveldą tyrinėja Kurtuvėnų regioninio parko darbuotojai. Kompleksinė ekspedicija tarytum apibendrino surinktąją medžiagą, atkreipė dėmesį į netyrinėtas sritis. Didžioji dalis sukauptos medžiagos sudėta į parko metraščio „Kurtuva“ ketvirtąjį numerį (10 spaudos lankų).

J. Pabrėža straipsnyje „Kokia šiandien kurtuvėniškių kalba“ konstatuoja, kad tarmė yra, nyksta, artėja prie bendrinės kalbos. Kokius vardus rinkosi Kurtuvėnų paprijos žmonės nuo XIX a. antros pusės, analizuoja A. Kiršinitė.

Sodeliukų kaimą prieš 60 metų aprašė garsi kraštotyros tyrininkė M. Čilvinaitė. „Kurtuva“ perspausdino šį aprašą iš „Gimtojo krašto“, o dabartinę kaimo situaciją nušvietė M. Grabažienė. J. Krivickas aprašė išnykusius ir nykstančius apylinkės kaimus.

G. Žukauskienė pateikia įdomių faktų apie radijo ir televizijos pradžią Kurtuvėnų krašte – elektra į kai kuriuos miškų kaimus buvo įvesta net po 1970 metų, dvaruose vandeniui varomi generatoriai elektrą gamino nuo 1934 m.

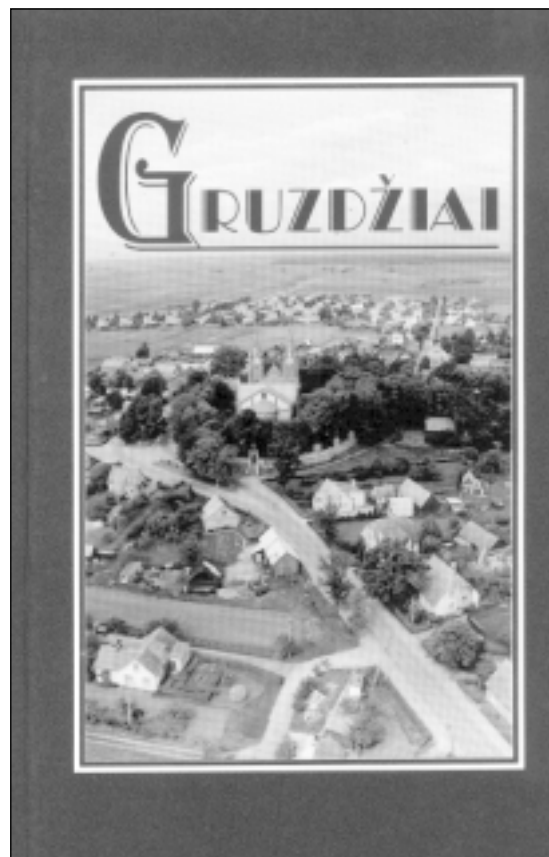
Kurtuvėnų etninį paveldą stipriai veikė dvaras, todėl kalendoriniai papročiai skurdesni nei kitose vietovėse – daugiausia išlikusios žiemos ciklo kalendorinės šventės. Kurtuvėnų Užgavėnės garsios visoje Lietuvo-

je. Išsamiam straipsnyje pateikiama prieškarinio Užgavėnių istorija bei nuo 1991 m. mokytojos J. Čepulytės atgaivintos šventės raida. Skelbiama straipsnių apie elgetas, žydus, kapines.

Antras leidinys taip pat skirtas Žemaitijos regionui – solidi monografija „Gruzdžiai“. Knygą išleido leidykla „Žuvėdra“, o jos autoriai – Šiaulių rajono ir miesto kraštotyros mokslininkai. Monografijoje apibendrinta 1996 m. kompleksinės kraštotyros ekspedicijos medžiaga.

Gausiai iliustruotoje knygoje pateikiamos istorijos, archeologijos, etnografijos žinios apie Gruzdžius ir jų apylinkes. Kaip ir dera, pirmasis savo valdas pristato šeimnininkas – seniūnas J. Dundulis. Gruzdžių žemė išugdė didelį būrį garsių žmonių, čia visada virė turtingas kultūrinis gyvenimas, veikė įvairios draugijos. Tai A. Griciaus, M. Katiliškio, J. Šliūpo ir kt. gimtoji žemė.

Gruzdžių apylinkių kaimai ir jų žmonės, kaip ir visa

Lietuva, patyrė pokario baisumus, sovietmečio išbandymus, visi istorijos įvykiai paliko čia pėdsakų. Apie tai rašo A. Malinauskaitė, A. Puodžiūnas, J. Misevičius, V. Jocys ir kt.

Prieš Antrąjį pasaulinį karą Gruzdžiuose veikė stipri gaisrininkų draugija, ne tik saugojusi nuo gaisrų, bet ir aktyviai dalyvavusi kultūriniame gyvenime. Apie tai daug įdomių faktų pateikia L. Varkalienės straipsnyje.

Monografijoje skaitytojas ras kultūros ir švietimo istorijos epizodų, straipsnių apie personalijas. Pristatomas ir etninės kultūros paveldas – garsieji Šv. Roko atlaidai, kalendoriniai papročiai, audėjos. Kiekviena vietovė turi kokį nors ypatingą bruožą, istorijos faktą, būdingą tik jai. Gruzdžiai, be kito ko, garsūs audimo skietų gamyba (apie tai išsamiai rašo D. Balčiūnas), o 1937–1940 m. čia buvo gaminamas rašalas ir klijai. Gruzdžių mokyklos muziejuje saugomos puikiai išsilaikiusios etiketės.

„Gruzdžiai“ savo struktūra ir turiniu tęsia lokalinių monografių tradiciją. Knygos sudarytojams galima papriekaištauti dėl medžiagos išdėstymo: kažin ar reikėjo, pradėjus monografiją plačiu istorijos skyriumi, dar ir pabaigoje įdėti skyrelį „Istorija ir žmonės“. Visa čia pateikta medžiaga puikiausiai tinka pirmame skyriuje. Išsklaidyti ir etnografijos straipsniai.

Lietuvos kraštotyros draugija išleido vienuoliktą „Mūsų krašto“ numerį. Šįsyk almanache spausdinama mažoji Šaukėnų monografija. 1998 m. įvykusi kompleksinė ekspedicija turėjo tikslą parengti medžiagą Šaukėnų 500 metų jubiliejui (1999 m.). Visa medžiaga netil-

po, spausdinama daug archyvinių faktų, kurie pravers ką tik įsteigto kraštotyros muziejaus darbuotojams, mokytojams, kraštotyrininkams, tęsiantiems Šaukėnų apylinkės istorijos tyrinėjimus.

Besidomintys gamta ras daug įdomių faktų D. Ramančionio ir V. Lopetos straipsnyje. Šaukėnų apylinkių miškuose zoologai aptiko 145 vorų rūšis, iš jų net 20 pirmąkart Lietuvoje!

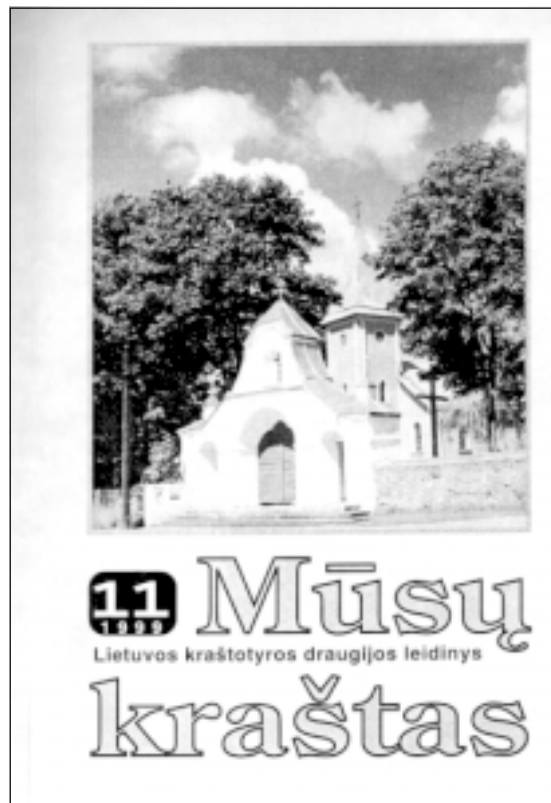
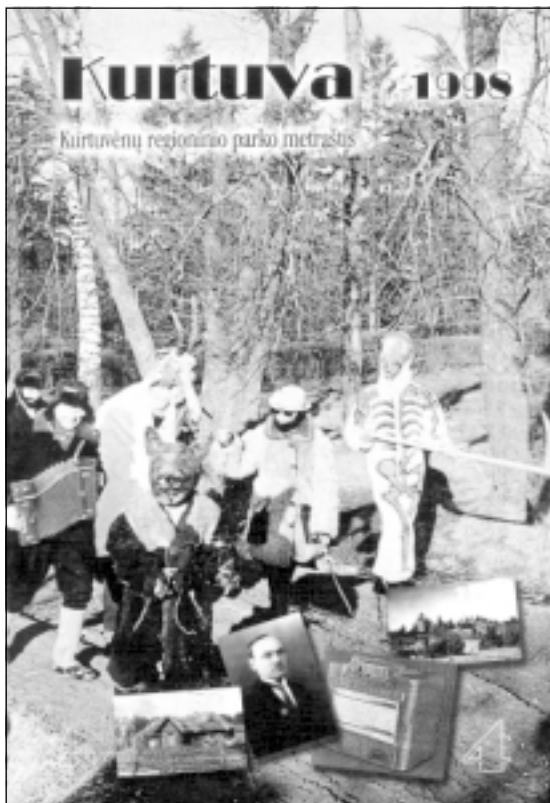
K. Misius, remdamasis archyvų medžiaga, pateikia Šaukėnų istoriją iki XX a., jį papildo P. Spurgevičiaus publikacija apie Šaukėnų Švenčiausios Trejybės bažnyčią.

Žinomas kraštotyrininkas V. Rimkus pateikia net keletą straipsnių apie miestelio kultūrinį ir visuomeninį gyvenimą. Su mokyklos istorija supažindina A. Jokušauskienė.

Etnografijos skyrelyje skaitytojas ras I. Čepienės ir J. Krivicko straipsnį apie tradicinių švenčių apraiškas XX a. Medžiagą apie papročius Šaukėnų apylinkėse rinko Žemaitė ir P. Višinskis; ekspedicijos metu autoriai domėjosi, kiek šiandien gyvi amžiaus pradžioje užfiksuoti reiškiniai.

A. Kiršinitė tyrinėjo mirčių priežastis ir laidojimo papročius, D. Bernotaitė išsamiai aprašo Šaukėnų apylinkių audinius ir drabužius. L. Klimka pateikia straipsnį, kaip Mėnulis rikuoja darbų ratą, technikos istoriją pristato G. Žukauskienė.

Skyrelyje „Tėviškės takais“ skaitytojas ras emociingą H. Gudavičiaus publikaciją apie tėviškę. Pristatomos išnykusių ir nykstančių kaimų istorijos.

Pirmasis Sėlijos kongresas Aknistėje

1999 m. gegužės 20–22 dienomis įvyko pirmasis Sėlijos kongresas. Sėlių genties vardas pirmąkart buvo pažymėtas IV amžiaus žemėlapyje, rodančiame romėnų prekybos kelius. Sėlišką vadinta Dauguvos upė, įdomu, kad net žodis „sėlenti“ etimologiškai reiškia „tekėti“. Sėlių gentyje būta nagingų amatininkų, su savais dirbiniais plaukiojusių Dauguva prekiauti su lyviais, kitomis baltų gentimis. Sėlių kitados gyventa nuo Dauguvos iki Lėvens, Šventosios aukštupių. Tikslėsnės ribos ir jų kaitą istorijos tėkmėje galėtų nubrėžti archeologai, tačiau platesnių tyrinėjimų šis kraštas dar nesulaukė. Sėliškoji istorija taip pat stokoja duomenų. XIII–XIV a. gentis ištirpo istorijos vingiuose, o sėlių kalba tepalikio upių ir vietovių varduose. Beveik du trečdaliai sėliškosios teritorijos yra dabartinėje Lietuvoje.

Sėlijos kongresą sumanė iš latviškosios sėlių gyventos teritorijos kilę meno ir kultūros žmonės, mokslininkai ir etnokultūros puoselėtojai.

Latvijoje žemiečiai iš Jekabpilio, Daugpilio ir Aizkrauklės rajonų yra susivieniję į Sėlijos asociaciją (prezidentas Janis Stradinis), kuri turi filialą netgi tolimoje Australijoje (vadovas Guntars Saiva). Lietuvoje teatūre „Sėlos“ muziejų Biržuose. Žinia, Sėlija šiandien tereiškia kitados sėlių genties apgyvendintą teritoriją, o sėlių kalba ir kultūra tiesioginių paveldėtojų neturėjo.

Įvykęs kongresas – tai mokslinis ir kultūrinis renginys. Jam vadovavo Latvijos Mokslų akademijos prezidentas Janis Stradinis (*J. Stradinš*). Specialistai diskutavo apie istorinę sėlių genties lemtį, šio krašto tarmes bei etnografines ypatybes, kultūros paveldą. Iš lietuvių delegaci-

jos mokslinėje programos dalyje dalyvavo kalbininkas K. Garšva, mokslo istorikai S. Gečiauskas ir L. Klimka, Kraštotyros draugijos pirmininkė I. Seliukaitė, etnologė A. Tarasovaitė ir kt. Kartu vyko koncertai, smagūs folklorinių ir etnografinių ansamblių pasirodymai, tautodailės bei krašto istorijos paminklų parodų, įvairių leidinių apie Sėliją pristatymai. Iškilmingai pagerbta ir pašventinta atkurtoji Sėlijos vėliava. Kongreso darbas buvo paskirstytas į tris miestelius: Aknistę, Viesitę, Sunakstę.

Renginys prasmingas keleriopai: pagyventas parubežio kultūrinio gyvenimo vyksmas, sustiprinti lietuvių ir latvių ryšiai, suaktyvinta tautinių mažumų bendrijų veikla. Beje, lietuvių Aknistės apylinkėse – beveik trečdalis gyventojų. Jų bendrijai labai sumaniai ir energingai vadovauja Janina Šinkevičia. Lietuvos delegacijai ypač malonu buvo apsilankyti gimtajame iškilių menininkų Juozo ir Jono Mikėnų name Skardupitėje. Nuširdžiai šį memorialinį muziejų už išties simbolinį atlyginimą tvarko Velta Skušė. Medžiagos apie Mikėnus yra ir Aknistės kraštotyros muziejuje. Graži dovanėlė norintiems vasarą keliauti po vaizdingąsias ir įdomias Sėlijos vietas – lankytinų vietų Latvijoje ir Lietuvoje žemėlapis – bukletas „Turizmas Sėlijoje“.

Kaimynai latviai parodė gražų pavyzdį, kaip naujais būdais galima gaivinti tautinį identitetą, aktualizuoti kultūros paveldą, puoselėti meilę tėviškei.

Libertas KLIMKA

Lietuvių delegacija prie Sėlijos muziejaus Aknistėje (autorius nuotrauka).

Konferencija „Technikos mokslų raida Lietuvoje“

Šiomet sukanka 30 metų, kai Vilniuje buvo įkurta savarankiška aukštoji technikos mokykla – Vilniaus inžinerinis statybos institutas. Jo ištakos – Kauno politechnikos instituto vakarinio fakulteto skyrius, įsteigtas Vilniuje 1956 metais. 1990 m. institutas tapo Vilniaus technikos universitetu, o 1996 m. jam suteiktas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino vardas. Ši sukaktis ryškiai atsispindėjo tradicinės universiteto konferencijos „Technikos mokslų raida Lietuvoje“, įvykusios 1999 m. rugsėjo 22 d., pranešimuose. Mokslo ir technikos istorikai savo dėmesį sutelkė į mokslinių kolektyvų, atskirų technikos sričių raidos apžvalgą. Plačiai nušviesta ir iškilų inžinierių, mokslo bei gamybos organizatorių, esmingai įtakojusių raidos procesus, veikla.

Įžangos žodyje Vilniaus Gedimino technikos universiteto rektorius, LMA narys korespondentas, habil. dr. profesorius Edmundas Kazimieras Zavadskas apžvelgė universiteto indėlį į valstybės socialinį užsąkyką – parengti pakankamai įvairių specialybių aukštos kvalifikacijos inžinierių Lietuvos pramonei ir komunaliniam ūkiui. Pasididžiuoti išties yra kuo – per pastarąjį dešimtmetį įvyko dideli pasikeitimai: universitete studijuoja 9300 jaunuolių, dirbama devyniomis studijų kryptimis, yra 13 doktorantūros studijų programų, visi fakultetai turi habilitacijos teisę. Universitete sukauptas mokslo potencialas galėtų būti panaudotas tikrai kur kas geriau, jeigu mokslo tiriamieji darbai būtų valstybės finansuojami. Esama ir kitų nelengvai sprendžiamų nūdienos problemų, tačiau į ateitį žiūrима viltingai.

Netolimą praeitį gyvai priminė plenariniame posėdyje parodytas videofilmas „Už ką ir kodėl“ apie habil. dr. profesorių Ramutį Šimaitį, buvusį politinį kalinį, nū-

nai konferencijos dalyvį. Konferencijoje dalyvavo ir legendinė Lietuvos rezistencijos istorijos asmenybė, chemijos inžinierius ir išradėjas, Detroito universiteto profesorius Adolfas Damušis. Apie profesoriaus dalyvavimą 1940 m. Birželio 15-os dienos sukilime, Laikinosios vyriausybės darbe, taip pat politinę bei mokslinę veiklą išsivijoje kalbėjo dr. A. Vasiliauskienė. Politinius aspektus, dažnai lėmusius mokslo raidą, savo turiningame pranešime „Vytauto Didžiojo universiteto dėstytojai – pažangių idėjų aukos“ akcentavo LMA narys prof. A. Kudzys. Buvęs prof. A. Damušio studentas prof. J. Z. Macevičius perskaitė pranešimą apie VDU Hidrotechnikos katedros veiklą.

Architektų rengimą Lietuvos techniškuosiuose universitetuose apžvelgė dr. G. Likas; apie inžinerinės grafikos raidos gaires kalbėjo dr. P. Gerdžiūnas ir inž. J. Graby, tiltų bandymų istoriją – dr. J. Kivilša, trišarnyrių gelžbetoninių rėmų panaudojimą įrengiant pamatus – dr. J. Gajauskas, grunto tyrimą dideliais štampais – dr. A. Alikonis. Elektrografijos instituto darbus įvertino dr. M. Kuodytė, standartizacijos ištakas Lietuvoje nagrinėjo mokytojas S. Saladžinskas, taikomųjų mokslų užuomazgas senajame Vilniaus universitete – dr. L. Klimka. Pirmojo fizikos vadovėlio 100 metų sukaktį savo pranešimą paskyrė dr. J. A. Martišius. Lietuviškuose fizikos vadovėliuose siekta parodyti praktinių žinių naudą, tad juose nestokoja technikos elementų. Su susidomėjimu buvo išklaudytas dr. V. Pocius pranešimas apie pirmąjį lietuvišką inžinieriaus A. Macijausko parengtą „Technikos žodyną“.

Konferencijoje buvo apžvelgta šių iškilų asmenybių mokslinė ir organizacinė veikla: Juozo Gabrio (dr. E. Palšaitis), Petro Šerno (dr. J. Banionis), Kazimiero Vasiliausko (prof. J. Atkočiūnas, dr. A. Krutinis). Paminėtas taip pat disidentologijos technologo Mindaugo Tomonio atminimas (dr. A. Jakimavičius) bei Marcelino Šikšnio 125 metų sukaktis (habil. dr. A. Ažubalis).

Pažymėdamas Vilniaus Gedimino technikos universiteto sukaktis, jo tapsmo kelią nušvietė dr. A. Nakas, šios konferencijos pagrindinis organizatorius, VGTU žiniasklaidos ir renginių centro direktorius. Paminėtas ir VGTU mokslininkų indėlis tyrinėjant technikos mokslų istoriją (dr. V. Lujanienė). Konferencijos pertraukos metu dalyviai galėjo apžiūrėti nuolat papildomą VGTU Statybos mokslų muziejaus ekspoziciją.

Libertas KLIMKA

Konferencija „Asmuo, tauta, visuomenė XIX–XX a. sandūros Lietuvoje.“ Skiriama Vinco Kudirkos 100-osioms mirties metinėms paminėti

1998 metų pabaigoje prasidėję Vinco Kudirkos gimimo 140-osioms, „Tautiškos giesmės“ 100-osioms metinėms paminėti skirti renginiai pasipildė dar vienu – Lietuvos istorijos instituto organizuota tarptautine mokslinė konferencija „Asmuo, tauta, visuomenė XIX–XX a. sandūros Lietuvoje“, skirta Vinco Kudirkos 100-osioms mirties metinėms paminėti, vykusia 1999 m. spalio 20–21 dienomis.

V. Kudirkos – modernios Lietuvos idėjos generatoriaus, „liberalų visuomeninės-politinės grupuotės susiformavimo iniciatorius“¹ (Rimantas Miknys) asmenybė suponavo gana daug problemų analizuoti leidžiantį ne tik istorinį asmenį, bet ir asmenybės veiklos kontekstą.

Konferencijos tikslas – pažvelgti į XIX a. pabaigos sociopolitinius, kultūrinius procesus Lietuvoje per asmenybės santykį su jais, aptarti tautiškumo sampratos transformacijas, tautinio identiteto problemą, Lietuvos valstybingumo klausimą, visuomenės modernėjimo situaciją, aptariant panašius procesus Vidurio ir Rytų Europoje. Pranešimai buvo grupuojami į dvi temas: 1. Visuomenės raidos tendencijos ir inteligentijos vaidmuo modernėjančiose Vidurio ir Rytų Europos šalyse, 2. Asmenybė ir visuomenė amžių sandūroje.

Pirmąją problemą analizavę prelegentai aptarė Lietuvos situaciją Rusijos imperijoje XIX a. pabaigoje, Rusijos vidaus politiką, etninių grupių padėtį ir valdžios politiką bei pokyčius jų atžvilgiu. Minėtus klausimus

savo pranešimuose analizavo: Leonidas Gorizontovas (Maskva, Rusijos Mokslų Akademijos Slavistikos institutas). Pranešime „Rusijos imperijos vidaus politika buvusiose LDK žemėse“ autorius padarė išvadą apie nevienareikšmišką, taip pat ir teigiamą, Peterburgo politikos įtaką lietuvių tautos formavimuisi. Theodore R. Weeks (Southern Illinois University – monografijos *Nation and State in Late Imperial Russia. Nationalism and Russification on the Western Frontier, 1863–1914*, Northern Illinois University Press, 1996, 297 p., autorius) pranešime „Oficialioji Rusijos politika ir lietuviai 1863–1905 m.“ analizavo Rusijos politikos pokyčius, tiksliau, pastangas minimaliai keisti politiką Šiaurės vakarų krašte. Darius Staliūnas (Vilnius, Lietuvos istorijos institutas) pranešime – „Lenkai“ Rusijos politikoje: semantika ir praktika. (XIX a. vidury)“ analizavo tiek „lenko“ sampratos, tiek tautiškumo apskritai definicijos kitimą oficialiajame rusiškame diskurse – „pirmiausia, tose srityse, kurios neturėjo tiesioginio sąlyčio su politine praktika nustatant asmens tautinę priklausomybę“, antra – sferose „kuriuose valdžia nustatydavo konkrečių individų tautinę priklausomybę“. Vlodo Sirutavičiaus (Vilnius, Lietuvos istorijos institutas) pranešimo „Visuomenės modernizacija ir inteligentijos formavimosi problemos. Lietuva Vidurio-Rytų Europos kontekste“, pagrindinė tezė tokia: „visuomenės modernizacija, jos pobūdis bei tempai Vidurio ir Rytų Europos regione XVIII a. pab.–XIX a., sąlygojo ypatingą inteligentijos vietą ir vaidmenį, o jos suformuluotas tautinio idealo modelis turėjo aiškią etnocentristinę orientaciją“. Autorius analizuoja „atsilikusios“, „pertrūkusios“ modernizacijos procesą ir jo įtaką inteligentijos formavimuisi, atskirai aptardamas lietuviškąjį inteligentą – Vincą Kudirką – „socialinį kritiką ir jo modernizacijos konceptą bei modernizacinės programos prieštaravimus: tarp pilietinės konsolidacijos ir nacionalizmo“. Ėriks Jėkabsons (Ryga, Latvijos valstybinis istorijos archyvas) pranešime „Ryga – lietuvių tautinio judėjimo centras XIX–XX amžių sandūroje“ analizavo lietuvių kultūrinę veiklą Rygoje, jų ryšius, santykį su latvių tautiniu judėjimu. Aleksandras Smolenčiukas (Gardinas, Švietimo darbuotojų kvalifikacijos kėlimo institutas) „Baltarusių nacionalinis judėjimas: liberalai ir socialistai“ – anali-

¹ Čia ir toliau cituojama iš konferencijos pranešimų.

zavo „baltarusių nacionalinį judėjimą kaip visuomeninę – politinę, kultūrinę ir religinę veiklą nukreiptą į baltarusių nacijos formavimą netradiciniu baltarusių istoriografijoje požiūriu. Baltarusių naciją traktuojant kaip „apibrėžtą teritorinį – politinį junginį (sąjungą)“. „Pagrindiniu baltarusiškumo kriterijumi laikomas Baltarusijos (arba XIX a. Baltarusijos ir Lietuvos) suvokimas kaip Tėvynės ir apibrėžtas baltarusiško pilietiškumo jausmas“.

Antroji pranešimus vienijusi problema – asmenybė ir visuomenė amžių sandūroje. Šios grupės pranešimuose daugiau dėmesio skirta individo veiklos, motyvų, padarinių analizei lietuvių tautinio sąjūdžio kontekste. Ne vienas prelegentas analizavo Vinco Kudirkos idėjų formavimosi ir raiškos kelią, jo veiklos reikšmę ir vietą lietuvių idėjinio diferencijavimosi procese. Vytautas Merkys (Vilnius, Lietuvos istorijos institutas) pranešime „Daktaro V. Kudirkos Lietuva“, dėmesį atkreipė į „Lietuvos terminą“ kaip daugiaprasmę „geografinio, politinio, administracinio, etnokultūrinio, etnolingvistinio pobūdžio kategoriją“ ir jo evoliuciją „adekvačiai su paties Kudirkos lietuvių tautos suvokimo ir jos etnosocialinio įvardijimo raida“. Autorius abejoja plačiai istoriografijoje eksplikuojamu staigiu Kudirkos atsivertimu į lietuvių perskaičius „Aušrą“, laikydamas tokį požiūrį į „atsivertimą“ pernelyg supaprastintu, „itin pabrėžiant Kudirkos sulenkėjimą, visiškai nutylint „lietuvio ir lenko“ dualizmą“ ir, kas anot autoriaus, svarbiausia, „išpažinties“ parašymo progą („Aušros“ 10-metis) bei „didaktinę“ paskirtį. Tuo tarpu „Lietuva Kudirkai buvo brangi ir ligi „atsivertimo“, o pastarasis žymi V. Kudirkos „aktyvų įsitraukimą į lietuvių tautinį sąjūdį, kuris pakeitė tradicinę Lietuvos sampratą modernia“, arba „*posūkis nuo istorinės bajoriško prie modernios demokratinės neluominės lietuvių tautos*“. Elvyra Usačiovaitė (Vilnius, Kultūros ir meno institutas) pranešime „V. Kudirkos poezijos simboliai“ analizavo dažniausiai Kudirkos kūryboje pasitaikančius meninius simbolius, per juos atskleidama Kudirkos sąmonėje glūdinčius krikščioniškos kultūros klotus. Spalvingą socialinio gyvenimo, buities detalėmis konkretizuotą vaizdą, V. Kudirkos jaunystės metų, studijų Varšuvos universitete kultūrinį kontekstą pateikė Bronius Ma-

kauskas (Varšuva, Lenkijos mokslų akademijos Istorijos institutas) pranešime „V. Kudirkos lietuviškoji Varšuva“.

Atskiras visuomenės idėjinio diferencijavimosi problemas ir jų pagrindus bei sklaidą analizavo Rimantas Miknys (Vilnius, Lietuvos istorijos institutas) pranešime „Liberalizmas, demokratija ir Lietuvos idėja XIX a. pab.–XX a. pr.“ Jis inspiruotas istoriografijoje, politologijos, filosofijos moksluose tebevykstančios diskusijos „aptariant liberalizmo kaip ideologijos, politinės, socialinės ir ekonominės programos raišką Lietuvoje“, kur nuomonės išsiskiria: „vienu atveju abejojant ar iš viso galima kalbėti apie liberalizmo raišką Lietuvoje, kitu – bandant surasti lietuvišką liberalizmo specifika“, kurią ir konstatavo autorius.

Vilma Žaltauskaitė (Vilnius, Lietuvos istorijos institutas) perskaitė „Tautiškumo ir katalikiškumo santykio problema jaunosios lietuvių dvasininkų kartos pažiūrose (XIX a. pab.–XX a. pr.)“. Dvasininkijos laikysenos pokyčius tautiškumo atžvilgiu analizuodama per vadinamąjį jaunosios ir vyresniosios kartos pažiūrų susikirtimą, bandydama atskleisti jo prielaidas ir realų turinį arba kiek lietuviškumo – lenkiškumo konfliktas buvo sąlygotas pažiūrų susidūrimo ir kiek amžiaus skirtumų, *kiek šis procesas įmanomas tyrinėti pasitelkiant kartos kategoriją: kiek, daugiau sociologinis nė istorinis terminas „karta“ gali būti instrumentu, atskleidžiančiu idėjinę takoskyrą dvasininkojoje*.

Česlovas Laurinavičius (Vilnius, Lietuvos istorijos institutas) pranešime „Pasvarstymai apie M. Römerio ir A. Smetonos diskusiją 1911 m. dėl Lietuvos visuomenės perspektyvų“ pateikė nedidelį, bet vaizdingą ir iškalbingą epizodą „lietuvių-lenkų modernaus konflikto fone“.

Antano Kulakausko (Kaunas, Vytauto Didžiojo Universitetas) pranešimo „Nacionalizmas ir tautinė savosios istorijos vizija – Lietuvos atvejis“ dėmesio centre – pasvarstymai „apie lietuvių istorinėje sąmonėje tebevyraujančią Lietuvos istorijos sampratą“.

Konferencijoje baigiamąjį žodį tarė valstybinės V. Kudirkos jubiliejinių renginių komisijos pirmininkas, Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkas Vytautas Landsbergis.

Vilma ŽALTAUSKAITĖ

Daktaras Stasys Antanas Bačkis (1906 02 10–1999 11 10)

Lietuvos Respublikos diplomatijos veteranas, ambasadorius, teisininkas, visuomenės veikėjas daktaras Stasys Antanas Bačkis daug pastangų įdėjo į Lietuvos laisvės kovos bylą – platus ir prasmingas jo gyvenimo ir veiklos kelias paliko ryškų pėdsaką mūsų tautos istorijoje.

S. A. Bačkis – jauniausias (šeštas) vaikas šeimoje, gimė 1906 m. vasario 10 d. Pantakonių kaime, Joniškėlio valsčiuje, Biržų apskrityje. Baigęs teisės, politinės ekonomijos, tarptautinio mokslo studijas Paryžiaus universitete, 1930 m. Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje pradėjo diplomatinę veiklą. Tuo metu jis buvo bene vienintelis tokias aukštas kvalifikacijas įgijęs jaunuolis Lietuvoje. Ilgoje 61-erių metų diplomatinėje tarnyboje ir Lietuvoje (1930–1938), ir užsienyje (1938–1991): Paryžiuje (1938–1960), Vašingtone (1960–1989), vėl Paryžiuje (1989–1991) dr. S. A. Bačkis užėmė vis atsakingesnes pareigas: sekretorius Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamente, užsienio reikalų ministro asmeninis sekretorius, Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje pirmasis sekretorius, vėliau patarėjas ir Lietuvos atstovas, Igaliotasis Ministras, Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone patarėjas, vėliau – reikalų patikėtinis, nuo 1983 m. Lietuvos diplomatijos šefas, o nuo 1998 m. gruodžio 29 d. – Lietuvos Respublikos nepaprastasis ir įgaliotasis ambasadorius.

Dar dirbdamas Lietuvoje, redagavo sutarčių rinkinių leidinius, iš užsienio kalbų išvertė įvairius dokumentus (Hagos Tribunolo sprendimas Kaišiadorių-Lentvario byloje su Lenkija 1931 ir 1932 m., byloje su Klaipėdos konvencijos 1924 m. signatarais: Prancūzija, Anglija, Italija ir Japonija – dėl Klaipėdos Direktoriaus atšaukimo) – šių vertimų tekstai buvo išspausdinti „Pilkijoje knygoje“ (I–II d.). S. A. Bačkis buvo Lietuvos

delegacijos generalinis sekretorius septyniose Baltijos santarvės užsienio reikalų ministrų konferencijose Kaune, Rygoje, Taline; dalyvavo Tautų Sąjungos XVI, XVII ir XVIII Pilnaties posėdžiuose Ženevoje...

Okupavus Lietuvą, pirmiausia buvo siekiama informuoti apie susidariusią padėtį kitų šalių atstovus, politikus. Keldamas Lietuvos laisvės klausimą, dr. S. A. Bačkis naudojo visas galimas diplomatines priemones. Pateiksime keletą minčių iš dr. S. A. Baččio kalbos 1977 m. vasario 16 d. Vašingtone įvykusiame minėjime:

„Žinodami apie spinduliuojančią Lietuvoje pasipriešinimo nuotaiką, nežiūrint didžiausių pavojų ir bausmių, turime susirūpinti, kaip geriau mes turime veikti už Lietuvos Nepriklausomybės atgavimą, nepaisant, kiek ir kaip ilgai reikėtų aukotis ir pasišvęsti. Ta vykstanti Lietuvoje kova už žmogaus teises, tautines tradicijas, tikėjimo bei kitokias laisves – mus įpareigoja susimąstyti ir patikrinti mūsų veikimo kelius... Šiandieną svarbiausias mūsų uždavinys ir pareiga yra informuoti Vakarų pasaulio spaudą, visuomenės, parlamentų narius, vyriausybes apie žmogaus teisių pažeidimus okupuotoje Lietuvoje ir Lietuvų tautos aspiracijas...“

Dr. S. A. Bačkis sėkmingai darbavosi katalikiškoje visuomeninėje veikloje, ypač ateitininkijoje, Katalikų veikimo centre. Jis buvo M. Valančiaus liaudies universiteto rektorius. Jo iniciatyva buvo atkuriamas draugijos, Paryžiuje leidžiamas žurnalas „Bulletin Lithuanien“. Karo ir pokario metais rūpinosi Lietuvos ir jos piliečių reikalais Prancūzijoje, buvo Bendro lietuvių Šalpos fondo įgaliotinis Paryžiuje (1945–1960), Vidurio ir Rytų Europos komisijos (Londone) vicepirmininkas, Europos sąjūdžio Lietuvių tautinio komiteto pirmininkas.

Ženkli mokslinė veikla Lietuvių katalikų mokslo akademijoje (LKMA). Į ją įsitraukęs tarpukario Lietuvoje, talkino, kol leido sveikata. 1943 m., apgynęs disertaciją „Lietuvos ir Šventojo Sosto konkordatas“, gavo teisės daktaro laipsnį. LKMA suvažiavimuose skaitė pranešimus, buvo rinktas į sekcijos vadovybę, rašė straipsnius į LKMA bei kitus leidinius. Tačiau didžiausias dr. S. A. Bačchio nuopelnas – jo atkakli iniciatyva ir raginimas atkurti Katalikų Akademiją išeivijoje. 1956 m. LKMA buvo atkurta Romoje. Tad ne veltui tarp gausybės apdovanojimų – devynių ordinų bei medalių, trijų skambių vardų – ir LKMA Garbės nario vardas.

Dr. S. A. Bačkis yra rašęs straipsnių politikos, istorijos, asmenybių iškėlimo klausimais: „Tautų Sąjunga ir nuolatinis Hagos tribunolas“, „Lietuvos diplomatinė tarnyba (1940 06 15–1990 03 11)“ (išspausdinta Istorija. LAMMD, vėliau – atskiras leidinys), įvadą E. Turausko atsiminimų knygai „Lietuvos nepriklausomybės netenkant“ ir kt., Paryžiuje dar 1952 m. buvo išleista studija „La Tragedie des Etats Baltes“, o 1958 m. – „Lietuvos valstybės tarptautinė ir teisinė padėtis“.

1993 m. su žmona Ona Galvydaite-Bačkienė sugrįžęs į Lietuvą, pradėjo rašyti atsiminimus iš daugiau kaip penkiasdešimt metų užsitęsios diplomatinės veiklos. Tačiau darbas dažnai buvo pertraukiamas: daug laiko skirdavo visiems besikreipiantiems konsultacijų, patarimų, o gal ir smalsumo vedamiems, paklausti gyvo liudininko įdomaus ir išsamaus pasakojimo iš labai svarbaus mūsų tautos bei valstybės istorijai laikmečio. Dirbo, kol pajėgė. O po sunkios ligos 1999 m. lapkričio 10 d. Viešpats jį pasišaukė į Amžinybę. Lapkričio 13-ąją šimtai susirinkusiųjų palydėti į Antakalnio kapines, liudijo meilę ir pagarbą ištikimam Lietuvos sūniui daktarui Stasiui Antanui Bačkui.

Aldona VASILIAUSKIENĖ

Ieva ŠENAVIČIENĖ

National Revival and the Temperance Movement

Based on historical facts, the article gives a new interpretation of the Lithuanian temperance movement in the second half of the nineteenth century and it refutes till now commonly accepted version that this popular movement was religious in its character.

Following the principle that nationalism appears when different cultures struggling for an independent existence collide, the author assumes that in the years of the temperance movement - under the conditions of the approaching uprising and land reform - the collision between Polish, Russian and Lithuanian rudiments was particularly distinct. The assertion is substantiated that most members of temperance fraternities were Samogitian peasants, i. e. the most enlightened, homogeneous, and not denationalized part of Lithuanian peasantry. Beginning in 1845, their national feelings were strongly affected by a pro-Lithuanian activity of the Catholic Church. These historical circumstances and some evident peculiarities of the movement itself - its spontaneous and impulsive character, absence of religious motives and anti-imperial antagonism - make it possible

to assume that the above-mentioned years brought a turning point into the self-consciousness of Samogitian peasants. For the first time there occurred certain dynamic changes revealing the consolidation process of national identity. Hopes for a better life linked with the emancipation process naturally had to provoke a romantic and, at the same time, human desire to express people's existence in the most accessible and safe way - spiritual and physical rehabilitation. The voluntary and unbelievably massive enrolment into fraternities in reality was the expression of the *Lithuanian Ego* - a spontaneous demonstration of national community occurred under the banner of sobriety.

On the ground of national interpretation of the temperance movement the so far obscure historical facts are explained: initiation of the movement, spontaneous and mass character, behavior of Russian power, gentry and nobility, financial strata of Jews and Jews of Telšiai (Samogitian) diocese, as well as the role of the Catholic Church and Samogitian bishop Motiejus Valančius in the movement.

Zita MEDIŠAUSKIENĖ

What Separated and United Lithuanians and Poles in mid 19th Century

For several centuries Lithuania and Poland have been forming one common state. After the partitions of the state at the end of the 18th century, this tradition was broken. Lithuania and a large part of Poland, both as separate units, became integral parts of the Russian Empire. The article describes the attitudes of Lithuanian society towards the relationship between those two members of the former state - two "brother nations", i. e. Lithuanians and Poles. It also throws some light upon the issues that were uniting and, at the same time, separating these two nations.

The feeling of Lithuania-Poland unity was supported by the gentry and the tradition of common state, and

common history, which the gentry cherished. This unity was strengthened by the culture, created mainly by the gentry in the Polish language the significance and impact of which on the society was continuously growing. Lithuania's individuality was also supported by the historic tradition, i. e. the tradition prevalent before the union with Poland, as well as by certain differences in customs, lifestyle, emotional attraction to native land, ethnic origin, and ethnic difference of the territory related to the peasants. All these factors influenced the future formation of the modern nations and the determination of the Lithuanian gentry on the issue of nations.

Vida PUKIENĖ

Writing and Publication of Lithuanian Textbooks in 1905-1918

After the Lithuanian press ban had been lifted and the Lithuanian language became the language of instruction in schools, it became very important to publish new textbooks that conformed with national interests and the latest achievements in sciences and pedagogy.

Textbooks published at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century have been used in Lithuanian schools since 1905: "Naujas elementorius" by A. Krikščiūnas, "Elementorius" by P. Vileišis, "Žiupsnelis" by L. Ladislavas (V. Laumianskis), "Vaikų skaitymėliai" by J. Juškytė, "Aritmetikos uždavinių ir pavyzdžių rinkinys" by P. Bendorius and P. Daugirdas. Until 1915 the publication of textbooks was limited because there was no money and little demand. Lithuanian as the language of instruction was used only in primary schools. However, the situation changed when Germany occupied Lithuania in the summer of 1915. Lithuanian gymnasiums were founded in Vilnius, Kaunas, Panevėžys, and they needed new textbooks. Lithuanian Society of Sciences contributed much to the writing and publication of these textbooks. About

56 textbooks were prepared for publication in 1915-1918. This work was, in the first place, financed by a publications fund, established in 1908. Some money was borrowed from the National Housing Fund and from the society to aid war victims. Teachers and specialists from different fields of sciences participated in this activity: A. Smetona, P. Klimas, J. Šaulys, M. Biržiška, A. Janulaitis and others.

As a result, almost all primary and secondary schools were provided with printed textbooks; publication of textbooks for special schools was initiated. A majority of the textbooks became popular and were repeatedly published after some additions and alterations. For example, there were seven editions of "Skaitymų knyga" by P. Klimas, and eight editions of "Lietuvių kalbos sintaksė". After the restoration of independence some of these textbooks were published by the Ministry of Education.

The work accomplished by Lithuanian intelligentsia in writing and publishing textbooks laid foundations for the national pedagogical system and for the strengthening of statehood in education.

Antanas ŠENAVIČIUS

Legal Nature and Constitutional Importance of the Act of Restoration of Lithuania's Independence

The first World War changed the force relations in Europe. The course of the War, provided possibilities to start negotiating with Germany about the restoration of independence in Lithuania, which had been occupied by the German Army. Efforts to regain independence made political life more active because various organizations, uniting Lithuanian intelligentsia, were founded.

In the struggle for independence Lithuanian people needed support from foreign countries. The first opportunity to speak in public appeared in May, 1916,

when the nations occupied by Russia addressed the USA President T.W. Wilson.

On September 6, 1917, the occupational authorities permitted publication of the newspaper "Lietuvos aidas". Its editor became A. Smetona. The newspaper facilitated the preparatory work for the Lithuanian Conference, which took place in Vilnius on September 18-22, 1917, with 222 participants attending it.

On the 21st of September, the National Council consisting of 20 people was elected by secret voting. Later it

was renamed as the Council of Lithuania, and from June, 1918, it was called the Lithuanian National Council.

On the 16th February, 1918, all Council members gathered at Didžioji street 30, Vilnius, and signed a new declaration, which proclaimed the restoration of the independent state of Lithuania, based on democratic principles. Vilnius became the capital. It was stated that Lithuania should cease all former relations with other nations. The fundamentals of the state of Lithuania and its relations with other states were to be defined by the Constituent Seimas, elected in a democratic way by Lithuanian people.

The Act of Lithuania's Independence marked the beginning of the statehood restoration. Great efforts and foreign states' assistance were necessary for Lithuania to become an independent state.

In August 1918, Germany was defeated in the Western front and this fact had a great impact on the Lithuanian statehood. On October 20, 1918, Chancellor of Germany informed the Presidium of the Lithuanian Council that German Government unconditionally acknowledged the independence of Lithuania and was ready to transfer the ruling of the country to the Lithuanian authorities. In the autumn of 1918, Lithuania started its way towards independence. Though the country was still ruled by the occupational German institutions, some of their functions were transferred to the institutions established by the National Council.

The Act of March 11, 1990, based on the idea of state continuity, legally, historically, and politically restored and consolidated the present state of Lithuania.

Jonas RAČKAUSKAS

Lithuanian Research and Studies Center and its Work in Chicago (1981-1989)

Leaders and researchers of Pedagogical Institute of Lithuanian language studies showed the initiative to establish Lithuanian Research and Studies Center (LRSC). The first step was made when all Lithuanian science and educational organizations, residing then in the Youth center, were united into one institution. Thus this joint institution became LRSC. Dr. Adolfas Damušis, historian Jonas Dainauskas, director of World Lithuanians archives' Česlovas Grincevičius, priest Vaclovas Gutauskas, Bronius Kviklys, dr. Arūnas Liulevičius, prof. dr. Tomas Remeikis, prof. Jonas Račkauskas, and others were among the founders.

The main task of LRSC was to collect materials on Lithuanian culture, literature, and history with the aim to preserve them, provide access to them for research and educational purposes.

The archives are constantly being supplemented by rare and valuable materials. The major contribution of recent years was putting in order the educational fund

(materials being donated by Lithuanians in emigration) which amounts to 70,000 pages.

Many people contributed to the expansion of the activities of this center: dr. Robertas Vitas, LRSC executive vice-chairman, Skirmantė Miglinienė, head of Youth center and archives director, Danutė Petruolytė, LRSC researcher, Arūnas Zailskas, chair of LRSC research services, Kazys Skaisgiris, chair of musical archives, Kazimieras Šablevičius, recording supervisor, Tomas Miglinas, supervising technical services of the center, Ričardas Spitrys and others.

The purpose of LRSC is to prepare articles on Lithuania and its people for different encyclopaedias in the USA and Lithuania, to constantly promote Lithuanian art, culture, and scientific achievements in America.

For many years the leadership of LRSC has been collecting books and journals which are being sent to Lithuanian libraries and teaching centers. As a result of this, about one million publications have already reached Lithuania.

Feliksas SLIESORIŪNAS

Marija Andziulytė-Ruginienė - the First Doctor of History Sciences in Lithuania

This article elucidates personal life as well as pedagogical and scientific work of Marija Andziulytė-Ruginienė. She was the first woman in Lithuania to be awarded doctor's degree. Marija Andziulytė-Ruginienė was born in a peasant's family on December 16, 1886 in the village of Smalinyčia, Vilkaviškis district. Having finished Vilkaviškis girls' Gymnasium, she studied history at the Universities of Moscow, St. Petersburg and Fryburg.

On February 7, 1923, she was awarded doctor's degree by Fryburg university for her research work on Christianizing of Samogitians (Žemaičiai). Having returned to Lithuania from Switzerland, she taught history in Vilkaviškis Gymnasium "Žiburys", in women teachers' seminary of Lithuanian Women Culture Society in Kaunas as well as in women teachers' seminary "Saulė" in Kaunas. She worked as a head-mistress in the latter seminary from 1926 till 1936. After that she continued her teaching career in secondary school II in Kaunas. However, during the second Soviet occu-

pation she was dismissed from the teacher's position and had to work as a secretary in the same school because her husband had been a political exile. She retired in 1952. On October 10, 1973, she died in Kaunas and was buried in Paežeriai.

Being a teacher, she participated in the congresses of Lithuanian catholic scientists and researchers: the second congress elected her as a member of a regular governing body of history committee.

Her monograph "The Beginning of Christianizing of Samogitians (Žemaičiai)" was published in Kaunas in 1937. Many articles on historical, pedagogical and cultural issues were published in pre-war periodical press.

Marija Andziulytė-Ruginienė left memoirs about J. Tumas-Vaižgantas, V. Mykolaitis-Putinas and S. Nėris. She also prepared two short studies: "The First Lithuanian Secondary School with Lithuanian as the Language of Instruction" and "A Short History of a Small Lithuanian Place. The Village of Smalinyčia and its People".

Turinys

IŠ TAUTOS PRAEITIES

Ieva ŠENAVIČIENĖ	
Tautos budimas ir blaivybės sąjūdis	3
Zita MEDIŠAUSKIENĖ	
Kas skyrė ir kas jungė lietuvius bei lenkus XIX a. viduryje	12
Vida PUKIENĖ	
Lietuviškų vadovėlių rengimas ir leidyba 1905–1918 metais	19
Antanas ŠENAVIČIUS	
Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo akto teisinė prigimtis ir konstitucinė reikšmė	23

MOKSLO ISTORIJA

Jonas RAČKAUSKAS	
Lituanistikos tyrimo ir studijų centro Čikagoje veikla (1981–1998)	27
Feliksas SLIESORIŪNAS	
Marija Andziulytė-Ruginienė – pirmoji lietuvių istorijos mokslų daktarė	30

RECENZIJOS

Irena SELIUKAITĖ	
Naujos kraštotyros knygos	38

KRONIKA

Libertas KLIMKA	
Pirmasis Sėlijos kongresas Aknistėje	40
Libertas KLIMKA	
Konferencija „Technikos mokslų raida Lietuvoje“	41
Vilma ŽALTAUSKAITĖ	
Konferencija „Asmuo, tauta, visuomenė XIX–XX a. sandūros Lietuvoje.“ Skiriama Vinco Kudirkos 100-osioms mirties metinėms paminėti	42

IN MEMORIAM

Aldona VASILIAUSKIENĖ	
Daktaras Stasys Antanas Bačkis (1906 02 10–1999 11 10)	44

SANTRAUKOS

Ieva ŠENAVIČIENĖ	
National Revival and the Temperance Movement	46
Zita MEDIŠAUSKIENĖ	
What Separated and United Lithuanians and Poles in mid 19th Century	46
Vida PUKIENĖ	
Writing and Publication of Lithuanian Textbooks in 1905-1918	47
Antanas ŠENAVIČIUS	
Legal Nature and Constitutional Importance of the Act of Restoration of Lithuania's Independence	47
Jonas RAČKAUSKAS	
Lithuanian Research and Studies Center and its Work in Chicago (1981-1989)	48
Feliksas SLIESORIŪNAS	
Marija Andziulytė-Ruginienė - the First Doctor of History Sciences in Lithuania	49

Sp. l. 6,5. Tir. 225 egz. Užsak. Nr. 89.
Išleido Vilniaus pedagoginis universitetas, Studentų g. 39, LT 2034 Vilnius.
Maketavo ir spausdino VPU leidykla, T. Ševčenkos g. 31, LT 2009 Vilnius.
Kaina sutartinė.